

TÖRTÉNESZ

MŰHELY

Opuscula historica V.

ELTE Eötvös József Collegium

Történész műhely

2023

Opuscula historica V.

Tanulmányok a
Történész műhelyből

Az EC Történész műhely kiadványai 5.

Opuscula historica V.

Tanulmányok a
Történész műhelyből

Szerkesztette:
Kirchhof Gréta
Rácz Balázs Viktor

ELTE Eötvös József Collegium
Budapest, 2023

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány a „Szakkollégiumok tehetséggondozó programjainak támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-23-0031) valósult meg.

ELTE Eötvös Collegium – Történet-sz műhely kiadványa

Budapest, 2023

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztette: Kirchhof Gréta, Rác Balázs Viktor

Az absztraktokat lektorálta, illetve angol nyelvre fordította: Kocsik Edina

Copyright © Eötvös Collegium 2023

Minden jog fenntartva!

Nyomdai munkálatok: CC Printing kft.

www.ccprinting.hu

Felelős vezető: Könczey Áron

ISSN 2631-1577

Tartalomjegyzék

MŰHELYVEZETŐI KÖSZÖNTŐ.....	7
CSEPREGI JANKA JÚLIA	
Coloniaalapítás, veteránok letelepítése, építkezési program – konszolidációs eszközök az augustusi politikában	9
ERDŐS ANDRÁS PATRIK	
Szétválasztva – Albánia határainak születése és a nagyalbán nacionalizmus.....	35
GÓCZON TAMÁS	
Két kiszolgáltatási eset (<i>deditio</i>) kölcsönhatása a római köztársaság történetében.....	59
HOSSZÚ KRISTÓF	
Az ismeretlen magyar király Szent Gellért <i>Deliberatió</i> jában.....	81
SELMECZI PÉTER	
Az Országos Menekültügyi Hivatal tevékenysége (1920–1924)	97
SÜLE DÓRA	
Az egyház és az uralkodói udvar kapcsolata a kora középkorban – Ravenna és York összehasonlítása.....	131
SZALAI BENCE	
A középkori bulvársajtó egy fejezete – a Drakula-mítosz történelmi háttere és hitelessége	145
TASCHEK ZOLTÁN	
A Társadalombiztosítási Közlöny irodalmi számainak története és elemzése.....	163

Műhelyvezetői köszöntő

Az ELTE Eötvös József Collegiuma Történész műhelyének 2015-ben útjára indított könyvsorozata, az *Opuscula historica* jelen kötettel ötödik részéhez érkezett. A Történész műhely igyekszik keretet teremteni ahhoz, hogy tagjai a tudományos munka eszköztárát minél biztosabban uralják. Ezt szolgálják a szemináriumok, a meghívott külső előadók által tartott előadások, az évente megrendezett műhelykonferencia, valamint a tudományos diákköri megmérettetésen való részvétel támogatása. Az eszközök sorában különleges lehetőség, hogy a műhelymunka keretében készülő legjobb dolgozatok immár több év óta nyomtatásban is napvilágot láthatnak. Jelen tanulmányok bizonyítják a műhelytagok szakmai felkészültséget, ambicionált kutatásait: sorozatunk célja – a Collegium és a műhely hagyományainak megfelelően – bemutatni hallgatónk kutatási eredményeit, ezzel ösztönözve ifjú szerzőinket a további kutatómunkára, egyszersmind példát állítva a fiatalabb generációk számára.

Műhelykiadványunkban nyolc tudományos igénnyel megírt dolgozat kapott helyet, amelyek szerzői műhelyünknek az egyetemi tanulmányok különböző szintjein álló hallgatói: Csepregi Janka Júlia, Erdős András Patrik, Góczon Tamás, Hosszú Kristóf, Selmeczi Péter, Süle Dóra, Szalai Bence és Taschek Zoltán. E munkák egy része műhelyünk konferenciáján (Konferencia Clio műhelyében) vagy az OTDK-n elhangzott előadások írott változatai, mások pedig a hallgatók ÚNKP vállalásaihoz, illetve a doktori képzésen folytatott kutatásaihoz kapcsolódnak. Ami azonban mégis összeköti őket, az az a műhely által biztosított keret, amely a fent felsorolt kézzelfogható lehetőségek mellett az együttgondolkodás élményén keresztül is segíti a hallgatókat pályájuk e korai szakaszában.

Köszönet illeti az Eötvös Collegium vezetését, Horváth László igazgató urat a kötet támogatásáért, valamint a kötet szerkesztőit a nem csekély fáradságot jelentő szerkesztői munka elvégzéséért.

Fazekas István
műhelyvezető

Ternovác Bálint
műhelyvezető-helyettes

Csepregi Janka Júlia

Coloniaalapítás, veteránok letelepítése, építkezési program

Konszolidációs eszközök az augustusi politikában*

1. Bevezetés

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy miképp konszolidálta Augustus uralkodása elején a korábban Marcus Antoniushoz lojális közösségeket. Ezt a konszolidációs politikát a coloniaalapítások és veterán letelepítések szempontjából követem végig, figyelembe véve az építkezési programokat, amelyeket Augustus az érintett területeken indított. Úgy gondolom, hogy az általam bemutatott jelenség rálátást nyújt az augustusi emlékezetkultúrára is, hiszen mindez, ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk, induktív módon következtetni enged a korai principátusi rendszer egészének működése mögött rejlő megfontolásokra.

A coloniaalapítások és a veteránok letelepítésének stratégiai háttéréről átfogó munka még nem született. Következtetéseim fő szakirodalmi támasza Lawrence Keppie munkája¹ volt, mely ugyan érinti a témát, elemzésbe és bővebb tárgyalásba azonban nem bocsátkozik.² A Kr. e. 32-es esküvel kapcsolatban Ronald Syme *Tota Italia* című fejezete is alapvető szakirodalmi munkának minősül.³ A tézisem bizonyításához felhasznált, egyes provinciákra vonatkozó példák különböző tanulmányokon alapulnak, ezek csokorba gyűjtése a saját kutatásom

* Köszönet illeti témavezetőmet, Dr. Hegyi W. György egyetemi adjunktust (ELTE BTK), akinek a segítségével nem készülhetett volna el ez a dolgozat.

¹ *Lawrence Keppie: Colonisation and Veteran Settlement in Italy: 47–14 B.C.* London 1983.

² *Keppie, L.: Colonisation* i. m. 79.

³ *Ronald Syme: The Roman Revolution.* New York 1939. 276–293.

eredménye. Emellett fontos kiemelni Bowersock munkáját is,⁴ melynek főleg az Eastern Colonies⁵ és a The Cities⁶ című fejezetei voltak segítségemre. Elsődleges forrásként leginkább Cassius Dio és Appianosz leírásai tekinthetők kiindulási alapnak, ezenkívül természetesen Augustus *Res gestae divi Augusti*ja és Suetonius Augustus-életrajza is következtetéseim alapjául szolgáltak.

Dolgozatomban nem a triumviri vagy a későbbi, az augustusi korban történt coloniaalapítások hátterét és stratégiai rendszerét vizsgálom, írásom csupán egy jelenségre koncentrálok, nevezetesen azokra az eszközökre, amelyek segítségével Augustus Actium után a korábban Marcus Antonius befolyása alatt álló területeket konszolidálta. Véleményem szerint ezek az eszközök egy tudatos stratégia elemei, amit az alább elemzett példák nemcsak igazolnak – hozzájárulva az octavianusi-augustusi politika működésének megértéséhez –, hanem lehetőséget teremtenek a továbbgondolásra is.

2. Marcus Antonius Augustus emlékezetpolitikájában

A kontextus rövid áttekintése fontos a dolgozat további részében felmerülő kérdések megértéséhez. Az actiumi csata Kr. e. 31-ben véget vetett az évek óta tartó polgárháborúnak és az Octavianus és Antonius között zajló csatározásoknak. Egy új, konszolidációs korszak kezdődött Octavianus gyakorlatilag teljhatalmú vezetésével, a konszolidáció megteremtéséhez azonban szükségszerűen a múlttal is el kellett számolnia az uralkodónak. Ennek két problémás eleme a polgárháború és Marcus Antonius személyének emlékezete volt, hiszen a polgárháború eseményei Octavianusra is rossz fényt vethettek, és ezeken keresztül a *princeps* hatalma is megkérdőjeleződhetett. A következőkben röviden bemutatom, mit kezdett Augustus emlékezetpolitikája a közelmúlt történéseivel.⁷

Marcus Antonius már halála előtt megtámadta a *senatus*-t, közvetlenül az után, hogy megkapta a hírt az actiumi vereségről.⁸ A *senátorok* – feltételezhetően

⁴ Glen Warren Bowersock: *Augustus and the Greek World*. Westport 1981.

⁵ Bowersock, G. W.: *Augustus* i. m. 62–72.

⁶ Bowersock, G. W.: *Augustus* i. m. 85–100.

⁷ Az augustusi emlékezetpolitikáról szóló rész fő szakirodalmi alapja: *Harriet I. Flower: The Art of Forgetting. Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*. Chapel Hill 2017. 114–121.

⁸ Ezekről a történekekről lásd *Cassius Dio: Roman History*. Cambridge 1914–2004. LI, 19, 3–6.; *Flower, H. I.: The Art* i. m. 115–119.; *Grüll Tibor: A történelem, mint propagandaeszköz a római császárokban*. In: *Bölcsész Akadémia* 3. Szerk. Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás. Pécs 2019. 9–33.

politikai helyezkedés céljából – olyan lépéseket tettek, melyek Antonius emléke ellen irányultak. A *triumvirt* ábrázoló szobrokat ledöntötték, a róla szóló feliratokat eltüntették, születésnapját szerencsétlen nappá nyilvánították, valamint a Marcus keresztnév használatát betiltották az Antonius családban. A *senatus* tehát a *damnatio memoriae*t alkalmazta büntetésképpen,⁹ azaz minden feljebb felsorolt eszközzel arra törekedett, hogy Marcus Antonius emlékét véglegesen kitörölje az emlékezetből. A *triumvir* emlékét támadó szankciók az egész Antonius családot – beleértve a felmenőket is¹⁰ – érintették.¹¹

Az actiumi csata utáni hetekhez képest más attitűdöt figyelhetünk meg az Antonius öngyilkossága utáni időszakban. Itt már nem a *triumvirt* elítélő szankciókat látunk, inkább hallgatás övezte a polgárháború és Marcus Antonius emlékét. Ez a konszolidációs törekvés abban is megmutatkozik, hogy Augustus visszavonta azt a rendelkezést, hogy az Antonius-család neveit kitöröljék a Fastiból.¹² Ennek oka a két család összefonódása is lehetett,¹³ azonban véleményem szerint valószínűbb, hogy ez a döntés Augustus azon politikájának eleme lehet, mely a konszolidációt és a 40-es, 30-as évek politikájától való elhatárolódást tűzte ki céljául. Augustusnak kellemetlen lehetett, ha figyelem irányult például a triumvirátusi idők *proscriptió*jára és büntető rendelkezéseire.

Ezt a tendenciát mutatják az évente rendezett Actiumra emlékező ünnepek, valamint maga a Kr. e. 29 nyarán rendezett, háromnapos *triumphus* is. Mindezek az események kevéssé a polgárháborúról és a Marcus Antonius felett aratott győzelemről szóltak: a fókuszba az Egyiptom ellen vívott háború és Kleopátra legyőzése került. Itt is látszik, hogy a téma érzékeny volt, és a róla való hallgatás szolgálta leginkább a *princeps* érdekét. Ahogy értelemszerűen a *Res Gestae Divi Augusti*ban sem merül fel Marcus Antonius neve, csupán a visszafogott hadi ellenfél (*cum quo bellum gesseram*)¹⁴ megnevezés sejteti az említett személy kilétét. A polgárháborút is feltűnő hallgatás övezi a szövegben, illetve az Antoniusszal való hadakozást külső ellenség ellen vívott háborúként interpretálja a szerző.¹⁵

⁹ Grüll T.: A történelem i. m. 20–25.

¹⁰ A feliratokról a *gens* összes hivatalt viselt tagjának nevét kitörölték Grüll T.: A történelem i. m. 21.

¹¹ Flower, H. I.: The Art i. m. 117.

¹² Flower, H. I.: The Art i. m. 117.

¹³ Antonius Octavianus testvérét, Octavia Minort vette feleségül és lányai is születtek tőle.

¹⁴ Res Gestae Divi Augusti 24. Görög–római szöveggyűjtemény. A görög és római történelem forrásai. Szerk. Németh György. Bp. 2011. (a továbbiakban: RGDA), 257–265.

¹⁵ RGDA 24.

Augustust így a történelmi múlt számára előnyös interpretációja is segítette a háborús időszakot követő konszolidáció kialakításában. A számára kellemetlen tényezők elhallgatásával és magát pozitív történelmi *exemplum*okkal való azonosításával elérte, hogy rendszere az egész római történelem folyamatában kiemelkedő helyre kerüljön, viszonyítási ponttá váljon, és gyakorlatilag a „történelem végének” tetsszen.¹⁶

3. Bononia esete

Következtetéseim fő alapjául Suetonius Augustus-életrajzának részlete szolgál: „*Bononia lakosait, minthogy azok régtől fogva Antonius hívei voltak, felmentette az eskü kötelezettsége alól, melyet egész Italiának Augustus hűségére fogadnia kellett.*”¹⁷ Az idézett sorhoz szorosan kapcsolódik Augustus *Res Gestae Divi Augusti*jából is egy részlet: „*Önként fogadott hűséget egész Italia, és engem jelölt ki annak a háborúnak a vezéréül, amelyben Actium mellett győztem. Ugyanígy hűséget fogadtak a galliai és hispaniai provinciák, Africa, Sicilia és Sardinia.*”¹⁸

A két idézet ugyanazon eseményről szól, nevezetesen a Kr. e. 32-i eskütételről.¹⁹ 32. április 15/16-án,²⁰ annak évfordulóján, hogy Octavianust Mutinában először *imperator*ként köszöntötték, az Octavianus hadjáratát megelőző kampány részeként az őt támogató veteránok eskütétellel fogadtak hűséget iránta, melynek célja egy Antonius elleni erődemonstráció volt, amely akár egy válaszreakció is lehetett a Kr. e. 32-ben Antoniusnak fogadott samosi hűségesküre, ahol a klienskirályok esküt tettek Antonius mellett.²¹ Augustus a *Res Gestae Divi Augusti*ban az esküt olyan színben tüntette fel,

¹⁶ Flower, H. I.: The Art i. m. 114.

¹⁷ Suetonius: Caesarok élete. Ford. Kis Ferencné. Bp. 1961. Augustus 17. Az eredeti szövegben az Antoniusok többes számban szerepelnek, ezt jobban érzékelteti Kopeczky Rita fordítása: „Amikor egész Itáliát föleskette a maga hűségére, Bononia lakosait fölmentette az eskü alól, mivel ők régtől fogva az Antoniusok cliensei voltak.” Suetonius összes művei. Császáréletrajzok. Ford. Kis Ferencné, átdolg. Kopeczky Rita. Bp. 2004. Nem áll azonban rendelkezésünkre forrás, amely felfedné a Bononia városa és a *gens Antonia* között fennálló kapcsolatot. Keppie, L.: Colonisation i. m. 187–188.; David Wardle: Life of Augustus (Vita Divi Augusti). New York 2014. 149–150.

¹⁸ RGDA 25.

¹⁹ Rosalinde Kearsley: Triumviral Politics, the Oath of 32 B.C. and the Veterans. Classical Quarterly 63. (2013) 2. sz. 828–834.; Wardle, D.: Life of i. m. 149–150.

²⁰ Az időpont körüli bizonytalanságról bővebben lásd Kearsley, R.: Triumviral Politics i. m. 830.

²¹ Wardle, D.: Life of i. m. 149.; Alison E. Cooley: Res Gestae Divi Augusti. Cambridge 2010. 288.

mintha spontán és önkéntességen alapuló lett volna, tudvalevő azonban, hogy erős volt a presszió Octavianus részéről.²² Azt is érdemes kiemelni, hogy bár Augustus azt írja, egész Itália (*tota Italia*) hűségesküt fogadott neki, ennek az eseménynek a résztvevői a hozzá lojális veteránok voltak.²³ A veteránokkal való szövetség megszilárdítása esszenciális volt a háború várható kirobbanása előtt, hiszen ez biztosította számára, hogy egy részük a közeledő katonai konfliktusban is mellette harcoljon már csak a veteránokra jellemző közös identitástudat miatt is.²⁴

Az esküvel a római felfogás szerint kialakul a felek között egy *fides* kapcsolat, amely az eskütevőket hűségre kötelezi és felelősséggel terheli, s amely alapján az eskü megszegőit mint a *sacer* szféra megsértőit súlyosan elítéli.²⁵ Ez

²² Wardle, D.: *Life of i.* m. 150.; Syme, R.: *The Roman Revolution i.* m. 284.; Peter Astbury Brunt – John Michael Moore: *Res Gestae Divi Augusti. The Achievements of the Divine Augustus.* Oxford 1995. 67.

²³ Wardle, D.: *Life of i.* m. 149.; Kearsley, R.: *Triumviral Politics i.* m. 831–833. Kearsley a *Res gestae* vonatkozó részének szóhasználatából következtet az eskü katonai aspektusára. Syme szerint ez az eskü egyfajta *plebiscitum* volt, melynek célja hatalmának bebiztosítása volt egy krízishelyzetben, amelyet az okozott, hogy katonái hűségét egy pénzadománnyal próbálta megnyerni, amit egy új, szigorú adó behajtásából finanszírozott, melyre válaszképpen a civilek több helyen fellázadtak ellene. Bár a szerző hasonlóan amellett érvel, hogy az eskü nem egy egész Itáliára vonatkozó, összehangolt akció volt, nem ad információt arról, hogy kik voltak a résztvevői. Brunt és Moore kommentárjukban Syme-ra hivatkozva azt írják, az eskü nem hordozott militáris jelentőséget, az esküt tevő katonákat nem kötelezte semmire, hiszen mellettük civilek is részt vettek benne. Cooley kommentárja középtas magyarázatot ad: az eskü sem tiszta militáris *coniuratio*, sem civilek spontán hűségesküje volt: Octavianus az akcióval hadsereget próbált szervezni szigorúan a háború idejére, és az eskühöz – így a hadsereghez is – a katonák mellett civilek is csatlakozhattak. Az eskü azonban szerinte nem feltétlen jelentett katonai elköteleződést; Kr. e. 32-ben a későbbi eskütételek előfutáraként az eskütevők szimbolikusan lojalitást vállaltak Octavianus mellett. Cooley kommentárja arra is rámutat, hogy Octavianus az esküvel azt a problémát próbálta megoldani, hogy formálisan Kr. e. 32-ben sem a *triumviri* pozícióval, sem *consuli* tisztséggel nem bírt, emiatt az esküvel próbálta megteremteni működésének legitimációját. A magyar nyelvű szakirodalomból Gáspár Dorottya írását érdemes megemlíteni, aki azt állítja, hogy az Octavianusnak tett eskü előzménye a polgárháborúk korában még nem intézményesült császáreskünek. Syme, R.: *The Roman Revolution i.* m. 283–285.; Brunt, P. A. – Moore, J. M.: *Res Gestae i.* m. 67.; Cooley, A. E.: *Res Gestae i.* m. 287–288.; Gáspár Dorottya: *Eskü a rómaiaknál és a sacramentum militiae.* Bp. 1982. 18–20. Számomra Wardle magyarázata tűnik hihetőbbnek, aki a veteránok mozgósításának fontosságát emeli ki.

²⁴ A veteránok megnyerésének jelentőségéről lásd bővebben: Kearsley, R.: *Triumviral Politics i.* m. 832–833.

²⁵ Remus Valsan: *Fides, Bona Fides, and Bonus Vir.* *Journal of Law, Religion and State* 5. (2017) 1. sz. 48–85.; erről Cicero írt részletesen a *De officiis* III. könyvében. Például: „Qui ius igitur iurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio „vicinam Iovis optimi maximi”, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse voluerunt.” Cicero: *De officiis* III, 104.

a római alapelv még a polgárháborúk korában is megőrizte súlyát és vallásos tartalmát.²⁶ Syme is kiemeli *Tota Italia* című fejezetében, hogy ezt a hűségesküt természetétől fogva utólag nem lehetett megváltoztatni vagy érvénytelennek, lejártnak tekinteni.²⁷ Octavianus tehát a hűségesküvel véleményem szerint nem csupán hadsereget akart gyűjteni a háború idejére, hanem a mellette hűséget fogadó embereket vallásos értelemben is magához kötötte: ezzel a vele való szembefordulást a *fides* megszegésével tette egyenlővé. Ebben az esküben tehát ugyanazon mozzanatát fedezhetjük fel az octavianusi-augustusi politikának, amely a lentebb tárgyalandó témáknak (coloniaalapítások, veterántelepítések, építkezési programok) is egyik fontos eleme lehet: személyes kötelék létrehozása a *princeps* és egyes közösségek, illetve általában a nép között.

Suetonius fent idézett sorát érdemes közelebbről megvizsgálni. A szerző azt írja le, hogy Octavianus kivételt tett egy várossal és nem kényszerítette eskütevésre,²⁸ hiszen korábbra visszamenő kötelék állt fent ellenfele és Bononia között. Ez a *clementia* valószínűleg Octavianus részéről csupán egy propagandisztikus gesztus volt, hogy megmutassa, ő tiszteli a *clientelát*, ezeket a *fidesen* alapuló ősi kötelékeket. Octavianus ezzel a kivételezéssel – a *fides*nek a feltétel nélküli tiszteletben tartásával az ellenfél esetében is – remekül hangsúlyozni tudta mindenki más (*tota Italia*) iránta való lojalitását, illetve a neki tett hűségeskü személyességét és vallási jelentőségét. Miért volt azonban különleges Bononia városa? S vajon mennyire volt régi a Suetonius által említett kötelék Antonius és a város között?²⁹

Bononia (a mai Bologna) a Via Amelia út mentén, Gallia Cisalpina tartományban fekvő város volt, Kr. e. 189-től latin *colonia*, 89-től fogva *municipium*.³⁰

²⁶ Valsan, R.: Fides, Bona i. m. 63. Brunt és Moore kommentárja is megerősíti, hogy az esküvel Octavianus vallásos köteléket hozott létre közte és az eskütevők között, azonban a szerzők megkérdőjelezik azt, hogy ennek a gyakorlatban tényleg erkölcsi következménye lett volna. Brunt, P. A. – Moore, J. M.: Res Gestae i. m. 68. Gáspár Dorottya is megemlíti az eskü vallásos vetületét: egyfajta áldozat bemutatását az istenek tanúskodásával. Gáspár D.: Eskü a rómaiaknál i. m. 19–20.

²⁷ Syme, R.: The Roman Revolution i. m. 288.

²⁸ Minekutána veteránok eskütételéről volt szó, itt Octavianus a bononiai veteránokkal tett kivételt, nekik, mivel Antonius *legió*jába tartoztak, nem kellett Octavianus mellett esküt tenniük.

²⁹ „Bononia lakosait, minthogy azok régtől fogva Antonius hívei voltak, felmentette az eskü kötelezettsége alól, melyet egész Italiának Augustus hűségére fogadnia kellett.” Suetonius: Caesarok élete i. m. Augustus 17. Wardle kommentárjában arra utal, hogy ezen a helyen Suetonius egy Augustus-párti verziót tálal, kiemelve a triumvir kegyes gesztusát. Wardle, D.: Life of i. m. 149. Arról, hogy hogyan ítéli meg írásában Suetonius Augustust, lásd: David Wardle: Suetonius on Augustus as God and Man. The Classical Quarterly 62. (2012) 307–326.

³⁰ Wardle, D.: Life of i. m. 149.

Marcus Antonius nem véletlen ragaszkodott annyira a tartomány megszerzéséhez: Gallia Cisalpina kulcsfontosságú terület volt a Caesar halála utáni Itáliában. Antonius a *senatus*szal vívott harcok során végül Octavianus támogatásával szerezte meg Gallia Cisalpina provinciát a neki kisorsolt Macedonia provincia ellenében.³¹ Gallia kérdése azonban nem oldódott meg, hiszen a *senatus* nem akarta, hogy egy ilyen jelentős terület Antonius kezébe kerüljön, és Decimus sem volt hajlandó békés módon átadni a területet. A konfliktus végül a mutinai háborúba torkollott, ahol Octavianus a *senatus*szal szövetkezve komoly áldozatokkal (két *consul* halála) járó győzelmet aratott Antonius felett. Hivatalosan végül a második triumvirátus megalakulásakor került Marcus Antoniushoz az észak-itáliai terület.³² A triumvirátus megalakulását megelőző időszakban nagyon sok *legio* volt Itália területén, amelyeket le kellett telepíteni. Ebből a célból a három *triumvir* 18 várost választott ki, és később, a Brutus és Cassius ellen vívott háború végeztével ott adtak területet a veteránoknak.³³ Ez konfliktusokhoz is vezetett, hiszen a helyi lakosok érdekével ment szembe ez az intézkedés, sok civilt ki kellett telepíteni emiatt. E 18 város közé tartozott Bononia is.³⁴ Az osztozkodás során a város Antonius befolyási övezetébe (Gallia Cisalpina) került, így a megegyezést követően Antoniushoz hű veteránokat telepítettek a területre. Innentől lehet tehát egy Antoniushoz fűződő kötelékről beszélni, ennél korábbi kapcsolatra nem utal más forrás Suetoniuson kívül.³⁵ Octavianus az actiumi hadjárat előtt minél több Antoniushoz lojális *coloniát* próbált maga mellé állítani,³⁶ de szimbolikus gesztusai igazi erő – például

³¹ Appianosz: Róma története. Ford. Forisek Péter et al. Bp. 2008. XV, 116–119. Antonius ekkor rövid ideig békét kötött Octavianusszal, és Octavianus segítségével sikerült a népgyűlés támogatását megszereznie. Appianosz: Róma története i. m. XV, 115.

³² Appianosz: Róma története i. m. XVI, 7. Később Octavianus sikeresen kijátszotta Galliát Antonius keze alól. Kérdéses itt, hogy Antonius mennyire gyakorolt a későbbiekben hatalmat *coloniái* felett: Appianosz egy helyen azt állítja, hogy a hozzá tartozó *coloniák* mind továbbra is mellette álltak és ő mozgósítani is tudta az ott letelepített katonákat, máshol viszont arról számol be, hogy Octavianus átvette Hispania és Gallia provinciákat is. A brundisiumi béke során (Kr. e. 40) végül Octavianus és Antonius újra felosztották egymás között a birodalmat, ezek után Antonius hivatalosan már csak a keleti területeket uralta. Ettől függetlenül azonban továbbra is hozzá hű hadseregek maradtak pl. Gallia Cisalpina területén, hiszen Octavianus nem tudott új csapatokat letelepíteni Actium előtt. Appianosz: Róma története i. m. XVII, 87., 119–120., 214., 255. Keppie, L.: Colonisation i. m. 188.

³³ Appianosz: Róma története i. m. XVI, 11.

³⁴ A forrásokban nem utal semmi arra, hogy Octavianus más Antoniushoz lojális várossal is kivételt tett volna, logikailag azonban ez feltételezhető.

³⁵ Keppie, L.: Colonisation i. m. 188.; Wardle, D.: Life of i. m. 149.

³⁶ Többek között Bononiánál is megpróbálkozhatott ezzel: Cassius Dio szerint új szerződést küldött a *coloniának*, ami azt a látszatot keltette, hogy ő újraalapította azt. Reinhold Cassius

hozzá hű veteránok telepítése – híján hatástalanok maradtak. Ennek példája Bononiának az eskü alól való fölmentése – egy újabb szimbolikus gesztus – is.

Érdemes megfigyelní, mi történt a várossal az actiumi csata után. Tudjuk, hogy Augustus eltávolította a *colonia* éléről az Antonius-párti vezetőket, valamint, hogy 27 után újraalapította a *coloniát*.³⁷ Augustus további ténykedését a városban két felirat mutatja.³⁸ Az egyik azt írja, hogy fürdőket építtetett a *princeps* („*divus Augustus parens*”), melyeket egy későbbi császár, Nero vagy Caligula felújított, a másik Augustust *paterként* nevezi meg, mely közeli viszonyt feltételez a várossal.³⁹ A fürdőkön kívül pedig a város vízvezetéke is ebben a korszakban épült.⁴⁰ Azt látjuk tehát, hogy a korábban Antoniushoz hű városban fejlesztések indultak az Augustus-érában, melyek alapjául szolgáltak a város Kr. u. 1. századi virágzásának is, s melyeknek következményeképpen Bononia lakosai Augustushoz lojálisak lettek: a város prosperálása és a közösség lojalitása feltételezhetően összefüggésben álltak egymással.

Azt gondolom, reális feltételezés, ha azt mondjuk, Bononia példája általánosan is igaz: átszervezéseken, coloniaalapításokon, tudatos stratégiát követő veterántelepítéseken és nagyszabású építkezési programokon keresztül Augustus a korábban ellenséges területeket is maga mellé próbálta állítani. A felsorolt eszközöknek célja volt a fejlesztés és a konszolidáció egyaránt, hiszen Augustus ezzel a módszerrel több legyet ütött egy csapásra: a kijelölt területeken letelepítette a veteránok tömegét, akik a kapott föld miatt lekötöztetettjei lettek, építkezések formájában regionális fejlesztéseket eszközölt, és mindezzel a korábban ellenséges területeken felépítette népszerűségét is.

A továbbiakban megpróbálom feltevésemet alátámasztani és a fent megfogalmazott jelenség különböző elemeire, illetve a köztük lévő összefüggésekre

Dio-kommentárja is megemlíti ezt a szerződést, ő ezt a lépést a fürdők építésével összeköti az actiumi csata előtti időszakra teszi. Wardle kommentárjában azonban ezt az új szerződést az Actium utáni restaurációs időszakra datálja. Ezt erősíti meg a Bologna történetéről írt monográfia is. Itt nem annyira jelentős, hogy ez a szimbolikus újraalapítás megtörtént-e Actium előtt, mert azt tudjuk, hogy Bononia területén az actiumi csatáig Antoniushoz hű veteránok maradtak, hiszen Octavianus nem tudott oda saját veteránokat küldeni abban az időszakban. Dio, C.: *Roman History* i. m. L, 6.3.; Meyer Reinhold: *From Republic to Principate. An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History Books 49–52 (36–29 B.C.)* Atlanta 1988. 96–97.; Wardle, D.: *Life of* i. m. 149.; Giuseppe Sassatelli – Angela Donati: *Storia di Bologna I*. Bologna 2005. 422–423.; Keppie, L.: *Colonisation* i. m. 188.

³⁷ Sassatelli, G. – Donati, A.: *Storia di Bologna* i. m. 423. Syme szerint Augustus a földek elvételével Bononiát büntette korábbi ellenállásáért. Syme, R.: *The Roman Revolution* i. m. 285.

³⁸ Keppie, L.: *Colonisation* i. m. 188.

³⁹ A feliratok tartalmában és forrásértékében Keppie-re támaszkodtam.

⁴⁰ Sassatelli, G. – Donati, A.: *Storia di Bologna* i. m. 426–429.

rámutatni. Ezt elsősorban a többi antoniusi *colonia* vizsgálatával, valamint további példák bemutatásával kívánom megtenni.

4. *Antonius coloniái*

A philippi csata után sok *legio* várt Itálián belül a letelepítésre. A *triumvirek* 43-ban Mutinánál megállapodtak a letelepítések körülményeiről.⁴¹ A philippi győzelem után Octavianus szabad kezet kapott, hogy ezt a feladatot elvégezze.⁴² Octavianus azonban visszaélt a rá ruházott hatalommal: kihagyta Antonius *legióit* a letelepítésből, így azok nem jutottak földhöz, valamint a hadsereg katonáinak különböző kincseket adományozott.⁴³ Manius, aki a letelepítéseket Antonius részéről irányította, Lucius Antonius – Marcus Antonius testvére, aki ebben az évben *consul* volt – és felesége, Fulvia nem akarták, hogy az akció Octavianus népszerűségét növelje, emiatt kiharcolták, hogy egy Antonius híveiből álló bizottság felügyelje a letelepítéseket, amibe végül Octavianus is beleegyezett.⁴⁴ Octavianus terve így visszafelé sült el, ugyanis veszített népszerűségéből ebben az időszakban, hiszen a veteránoknak adományozott földről ki kellett telepíteni a korábbi lakókat, amely felháborodást keltett körükben.

A 18 kiválasztott város mindegyike jómódú és virágzó volt, láthatóan e szempontok voltak meghatározóak a letelepítésnél.⁴⁵ Appianosz ezekből hetet nevez meg (Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuciria, Ariminium, Vibo), kiemelve a 18 közül is a legígéretebbeket.⁴⁶ Ezen kívül még a 18 város magába foglalt több cisalpinai várost, például Cremonát, Concordiát, Lucát és a fentebb említett Bononiát.⁴⁷ A városokat Octavianus és Antonius szétosztotta maguk között, ami azt jelentette, hogy a hozzájuk tartozó *legiókat* a meghatározott területre telepítették le.

⁴¹ Ez az esemény is Bononia közelében zajlott, azonban nem gondolom, hogy ez komolyabb jelentőséget hordozott Octavianus későbbi kivételezésében. A 18 várost gazdasági és fejlettségi szempontok alapján választották ki, a triumvirátus megalakulásának e helyszínére pedig valószínűleg stratégiai okok miatt esett a választás.

⁴² Keppie, L.: Colonisation i. m. 59.

⁴³ Appianosz: Róma története i. m. XVII, 51–53.

⁴⁴ Keppie, L.: Colonisation i. m. 59.; Dio, C.: Roman History i. m. XLVII, 14.4; Appianosz: Róma története i. m. XVII, 54–59.

⁴⁵ Appianosz: Róma története i. m. XVI, 10.

⁴⁶ Appianosz: Róma története i. m. XVI, 11.

⁴⁷ Keppie, L.: Colonisation i. m. 61.

Az antoniusi *coloniák* listáját Lawrence Keppie *Colonisation and Veteran Settlement in Italy, 47–14 B.C.* című munkájából emelem át.⁴⁸ A szerző az írásos és régészeti források (leginkább feliratok, sírkövek) vizsgálatával jutott következtetéseire. Keppie a következő *coloniákat* sorolja Antonius befolyási területe alá a Philippi és Actium közötti időszakban: Ancona, Aquinum, Ariminum (?), Beneventum, Bononia, Capua (?), Cremona, Pisaurum, Venusia (?).⁴⁹ A kérdőjeles városok Marcus Antoniusához való kötődése nem bizonyított, azonban a források alapján feltételezhető.

A következőkben egyenként vizsgálom a fent felsorolt antoniusi *coloniákat*,⁵⁰ kiemelt figyelmet fordítva az Augustus-éra alatti történetükre.

Aquinum

A Via Latinán fekvő *coloniát* Plinius említi meg a Latium és Campania területén lévő *coloniák* sorában,⁵¹ a Liber Coloniarius pedig a triumvirátus időszakára teszi a coloniaalapítás dátumát.⁵² A föld termékenysége és gazdagsága miatt Aquinum könnyen elnyerhette bevásárlását a 18 város közé. Egy sírkő felirata implikálja a város Antonius befolyási területe alá tartozását.⁵³ Még a *triumviri* időszakban megtörtént az *ager Aquinus centuarizációja*, amely a coloniaalapítások után a letelepítetteket látta el jó minőségű talajjal és infrastruktúrával.⁵⁴ Augustus uralkodása idején nagy építkezési program figyelhető meg a városban. Keppie azt írja, vízvezeték, színház, fürdők, *amphiteatrum* és *capitolium* is épült az időszakban.⁵⁵

Capua

Capua már Julius Caesar korában is *colonia* volt. Appianosz írásában a legkiemelkedőbb városok közé sorolta, Velleius Paterculus egy újabb, 36-os letelepítési hullámra utal.⁵⁶ Cassius Dio szerint Octavianus halálából azért, mert

⁴⁸ Keppie, L.: *Colonisation* i. m. 67.

⁴⁹ Keppie, L.: *Colonisation* i. m. 67.

⁵⁰ Az egyes *coloniák* vizsgálata Keppie, L.: *Colonisation* i. m. 136–207. alapján.

⁵¹ Plinius: *Natural History*. Cambridge–London 1938–1962. III, 63.

⁵² Giacinto Libertini: *Liber Coloniarius. The Book of the Colonies*. Frattamaggiore 2019. 229, 13.

⁵³ Keppie, L.: *Colonisation* i. m. 137.

⁵⁴ A római földmérés módszerekről lásd: Takács Levente: *A római földmérés*. Máriabesnyő 2014.

⁵⁵ Keppie, L.: *Colonisation* i. m. 137.

⁵⁶ Velleius Paterculus: *Compendium of Roman History*. Cambridge 2002. II, 81.

a lakosok helyet biztosítottak a katonák számára, saját pénzből vízvezeték (Aqua Iulia) és területet ajándékozott a városnak 36-ban.⁵⁷ A *colonia* telepesei a Ventidius vezetése alatt álló VII-es *legio* veteránjai voltak. Ventidius Pollio és Plancus mellett Antonius embere volt, ebből is arra lehet következtetni, hogy a *colonia* Antoniushoz hű terület volt a tárgyalt időszakban.⁵⁸

Augustus korában Capua fennhatósága alá került Calatia és Casilinum. Hasonlóan a többi városhoz, itt is építkezések kezdődtek az Augustus-érában: újjáépült a város színháza, és az *amphiteatrum* felépülése is feltehetőleg erre a korszakra tehető.⁵⁹ A *colonia* nevéhez hozzákerült az Augusta megnevezés is, amely hasonlóan a város megszilárdítására és fejlesztésére utalhat.⁶⁰ A triumvirátus és a principátus korából egyaránt sok sírfelirat maradt fenn.

Beneventum

Beneventum városát is tartalmazta a már említett Appianosz-felsorolás.⁶¹ A *Iulia Concorda Felix* címetek viselte, később az Augusta címet is megkapta.⁶² Az itt állomásozó *legiók* (VI és XXX) 43-tól Antoniushoz tartoztak, és Actium után betagozódtak Octavianus seregébe. Jelenlétüket Beneventum vonzáskörzetében sok felirat igazolja.⁶³

A principátus időszaka alatt épített épületekről nem maradt fenn sok forrás. Blake szerint a városkapuk egy részének felépítése vagy újjáépítése erre a korra tehető.⁶⁴ Tudunk azonban egy Augustusnak dedikált *Caesareum*ról, amelyet P. Veidius Pollio, Augustus barátja és a *colonia* vezetője építtetett. Ebből arra

⁵⁷ Dio, C.: Roman History i. m. II, 14, 5.; Velleius Paterculus: Compendium i. m. II, 81, 1.

⁵⁸ Keppie, L.: Colonisation i. m. 146.

⁵⁹ Keppie, L.: Colonisation i. m. 145.

⁶⁰ Lásd: 58. lábjegyzet.

⁶¹ Appianosz: Róma története i. m. XVI, 11.

⁶² Az Augusta címet Kr. e. 27 után kapták meg egyes *coloniák*, és ez általában a *colonia* megerősítésével, fejlesztésével, újabb veteránok letelepítésével állt összefüggésben. Az Augusta címet a nyolc antoniusi *coloniából* összesen három kapta meg (Ariminium, Beneventum és Capua), ezen kívül csak Actium utáni alapítású *coloniák* kapták ezt az elnevezést. Érdekes módon egy – az actiumi csata előtt – Octavianushoz tartozó *colonia* sem kapta meg ezt a címet. Keppie, L.: Colonisation i. m. 20–22., 85.

⁶³ Az itt letelepített két *legio* veteránjairól lásd bővebben: Keppie, L.: Colonisation i. m. 155–161. Ezek a *legiók* a philippi utáni letelepítésük után továbbra is Antonius mellett harcoltak pl. a pártus háborúban egészen Actiumig; azután ezek a hadtestek is Octavianus seregébe épültek be.

⁶⁴ Marion Elizabeth Blake: Ancient Roman Construction in Italy from the Prehistoric Period to Augustus: a Chronological Study Based in Part upon the Material Accumulated by the Late Esther Boise van Deman. New York 2004. 203.

lehet következtetni, hogy ezekben az években a korábban Antoniushoz lojális város vezetői már Augustus emberei voltak, így feltehetőleg maga a lakosság is átpártolt Augustushoz.

Venusia

Venusia az egyik *colonia*, melynél nem lehet bizonyítani az Antoniushoz való kötődést, ez csak abból látható, hogy a források alapján a XII-es *legiót* telepítették le ide, amely Lepidus vezetése alól Antoniushoz került. A város a Philippi csata előtt kiválasztott 18 között volt, sőt Appianosz leírásában a legkiemelkedőbbek közé is emelte.⁶⁵ Azt a feltevést, hogy a város területére ekkor veteránokat telepítettek le, Horatius is alátámasztja, akinek ebben az időszakban foglalták le a birtokát.⁶⁶ A *colonia* történetéről az augustusi korban nem áll rendelkezésünkre forrás, egy *amphiteatrum* romjai azonban fennmaradtak, amely feltételezhetően ebben az időszakban épülhetett.⁶⁷

Ancona

Erről a *coloniáról* nagyon kevés forrás áll a rendelkezésünkre. Ancona kikötője miatt fontos logisztikai és kereskedelmi központ volt. Plinius és a feliratok arra mutatnak, hogy a *coloniát* a *res publica* utolsó éveiben alapították. Appianosz Philippi utánra teszi a coloniaalapítás dátumát, és azt állítja, két *coloniát* telepítettek a város területére. Az augustusi időkből semmit nem tudtam kideríteni Ancona történetéről.⁶⁸

Pisaurum

A *coloniát* Kr. e. 184-ben alapították, és sorsára egy Plutarkhosz-sor világít rá: „A háborút megelőzően a következő csodákat figyelték meg: Pisaurumot, egy Antonius által alapított gyarmatot az Adria-i-tenger partján elnyelte a szétnyílt

⁶⁵ Appianosz: Róma története i. m. XVI, 11.

⁶⁶ Horatius: Epistolae II, 2, 49–50.

⁶⁷ Keppie, L.: Colonisation i. m. 59.

⁶⁸ Appianosznál csupán egy helyen merül fel a *colonia* neve a philippi utáni történetekkel kapcsolatban. Pliniusnál csupán földrajzi összefüggésben jelenik meg *Ancona*. Appianosz: Róma története i. m. XVII, 90.; Plinius: Natural History i. m. II, 72. Lásd még: Keppie, L.: Colonisation i. m. 184.

*föld szakadéka.*⁶⁹ Az idézet kontextusa egy felsorolás Plutarkhosznál, mely azokat a baljós előjeleket veszi számba, melyek Antonius vereségét vetítették előre: a pisaurumi földrengésen kívül például még Antonius szobrának verejtékezése, Patraszban a Herkules-szentélyt ért villámcsapás, valamint egy athéni színházban a Dionüszosz-szobor lesodródása jelenik meg. Plutarkhosz leírásából tehát azt tudhatjuk meg, hogy ez az Antoniushoz lojális terület földrengés áldozata lett. Érdekes azonban, hogy a katasztrófa ellenére a császárság időszakából sok felirat maradt fent, mely nem csak a terület fejlődését és virágzását jelenti, hanem amelynek az egyetlen magyarázata az lehet, hogy Actium után a *coloniát* Augustus újraalapította és megerősítette, amelyhez szükségszerűen építkezések is társultak. A *colonia* megnevezése *Colonia Iulia Felix Pisaurum* volt.

Ariminium

Ariminium a Philippi előtt kiválasztott 18 város között volt, Appianosz leírásában a legkiemelkedőbbek közé emelte. A principátus idején *Colonia Augusta Ariminensis* néven működött tovább. 27-ben Augustus megjavíttatta a Via Flamiániát, melyről monumentális keleti bejáró épült a városba, ami központi elhelyezkedése miatt közlekedési csomópontként működött. Kr. u. 1 körül az utak kövezése is megtörtént, Augustus uralkodásának utolsó éveiben az új híd építése is elkezdődött, mely Tiberius idején fejeződött be.⁷⁰ Ezeken a fejlesztéseken kívül a színház felújítása is az Augustus-érához köthető.⁷¹

Cremona

A cremonai sírfeliratok alapján Keppie szerint arra lehet következtetni, hogy vagy újabb letelepítések kezdődtek az augustusi korban, vagy esetleg a Philippi utáni Antonius *legió*iban szolgáló letelepítettek leszármazottjai is katonaként szolgáltak, immáron Augustus seregében.⁷²

Az előbb megvizsgált *coloniáknál* általánosságában megfigyelhető egy fejlesztési és konszolidációs szándék az Augustus-korban. A nyolc antoniusi *colonia*

⁶⁹ Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Ford. Máthé Elek. Bp. 2005. Antonius 60.

⁷⁰ Keppie, L.: Colonisation i. m. 187.

⁷¹ Keppie, L.: Colonisation i. m. 187.

⁷² Keppie, L.: Colonisation i. m. 190–192.

közül ötben egyértelműen látható, hogy építkezési program kezdődött az Actium utáni időkből, a további háromban sem lehet cáfolni ennek érvényességét, csupán a fennmaradt források nem utalnak ilyesmire vagy nem elegendőek a bizonyításhoz. Véleményem szerint kijelenthető, hogy az Octavianushoz tartozó városokhoz képest feltűnő a különbség: míg a korábban hozzá lojális területeken nem látszik jutalmazási szándék, a korábbi ellenfeléhez kötődő lakosság építkezési programokban és fejlesztésekben részesült.⁷³ Keppie szerint nagymértékű építkezési program figyelhető meg még Asculumnál, Augusta Praetoriánál, Augusta Taurinorumnál, Lucus Feroniaenál, Minturnaenál és Venafrumnál,⁷⁴ melyekből Asculum kivételével mindegyik Actium utáni alapítású, ami az építkezéseket is megmagyarázza, Asculum pedig Philippi és Actium között a kettő *triumvir* közül egyikhez sem köthető. Ez az eredmény azt a feltételezésemet erősíti, hogy ez a jelenség Augustus tudatos konszolidációs politikájának a része, melynek keretében az érintett városokban építkezési beruházásokat indított, s ezekkel az anyagi juttatásokkal el tudta nyerni a korábban ellenséges területek lojalitását is.

5. Az Actium utáni coloniaalapítások

A coloniaalapítások több célt szolgáltak: nyilvánvalóan egyik legfontosabb célkitűzésük a veteránok tömegeinek letelepítése volt jellemzően alacsony népességű területeken.⁷⁵ Ezen a tényezőn kívül Augustus korában azonban más, általában stratégiai szempontok is meghatározóvá váltak.⁷⁶ A *coloniák* ebben az időszakban védelmi szerepet is elláttak (*Augusta Praetoria*), ezenkívül a népesség megnövelése és a gazdaság beindítása is cél lehetett a coloniaalapításoknál, ám ez inkább Itálián kívül, a provinciák *coloniáira* volt jellemző. Fontosnak tartom itt azt is megemlíteni, hogy a coloniaalapításoknak volt még egy fontos hozadéka a *princeps* számára: általuk személyes kapcsolatrendszerét is kiépíthette és továbbfejleszthette. Azt gondolom, hogy az Augustus-kori coloniaalapítások nem csupán az emberfőléleg levezetését szolgálták, és nem is csak gazdasági célok motiválták az uralkodót. A *coloniák* vezetésével Augustus

⁷³ Keppie, L.: Colonisation i. m. 133.

⁷⁴ Keppie, L.: Colonisation i. m. 133.

⁷⁵ Itt a Philippi előtt kijelölt területek nyilvánvalóan kilógnak a sorból; ott éppen szándékosan gazdag és virágzó városokat választottak letelepítésre a *triumvirek*.

⁷⁶ A coloniaalapítások jelentőségéről lásd: Keppie, L.: Colonisation i. m. 42.; Karl Galinsky: The Cambridge Companion to the Age of Augustus. Cambridge 2005. 96–98.

a saját embereit bízta meg, ezzel is kontrollt gyakorolva az adott térségben. Egy korábban ellenséges terület *coloniá*vá alakítása tehát biztosítékot is nyújthatott arra, hogy a szóban forgó közösség nem jelent a későbbiekben veszélyt a fennálló rendszerre nézve, hiszen *coloniaként* rövidebb pórázon volt fogva. Ezekről az előnyökről a rómaiak tudtak,⁷⁷ az pedig jól látható, hogy Augustus különösen jól ráértett erre a stratégiára.⁷⁸ Az Augustus-érára oly jellemző személyesség és személyes kapcsolatrendszerek fontossága ezen a területen is megnyilvánul: a *colonia* vezetői és a közösség is az egyetlen patrónus, a *princeps* klientúrájának részévé váltak.

Az Actium utáni coloniaalapításokról sajnos hallgatnak a források, főleg a Philippi utáni letelepítések leírásaival összehasonlítva. Cassius Dio szerint Augustus az actiumi hadjáratban végig mellette álló veteránoknak földet adományozott, a többiek szolgálatát pedig pénzzel hálálta meg.⁷⁹ Erről az adományozásról Augustus a *Res Gestae Divi Augusti*ban is ír.⁸⁰ Antonius veteránjai közül voltak, akik földet kaptak, ám ők csak Itálián kívül fekvő területekhez juthattak hozzá, az Itálián belüli ellenállás kockázatát ellensúlyozandó. Dio azt is állítja,⁸¹ hogy az Antoniushoz hű lakosságot Augustus elszakította otthonától és kitelepítette, ám ezt a régészeti források cáfolják,⁸² valamint logikusabb is, hogy Augustus nem akarta ilyen intézkedéssel a népszerűségét rontani olyan emberek között, akik így is hajlamosak lehettek egy lázadás elindítására.

Ugyan nagyon kevés forrás áll rendelkezésünkre az Actium utáni letelepítésekről, egy tendencia azért kirajzolódni látszik.⁸³ Mégpedig az, hogy az új *coloniákat* (Augustus a *Res Gestae*ben 28-ra teszi az új *coloniák* számát,⁸⁴ ezt a számot Suetonius is megemlíti⁸⁵) sokszor a Philippi után alapított *coloniák* közvetlen közelében hozták létre. Például Brixiaát Cremona mellé, Mutinát

⁷⁷ Bowersock, G. W.: Augustus i. m. 69–70. A szerző írásos bizonyítékokra is hivatkozik, többek között Cicero és Appianosz műveire.

⁷⁸ Takács Levente is kiemeli Augustus tevékenységét a veteránletelepítések szempontjából. A *princeps* földosztásai korábban nem ismert méretet öltöttek, és ezt maga is büszkén említi meg a *Res Gestae Divi Augusti*ban. RGDA 16.; Takács, L.: A római földmérés i. m. 17–18., 27.

⁷⁹ Dio, C.: Roman History i. m. LI, 4, 1.

⁸⁰ RGDA 15, 3: „Földhöz juttatott katonáimnak ötödik consulságom évében (Kr. e. 29) a hadiszákmányból 1000-1000 *sestertiust* adtam fejenként; ebben a diadalmenetem öröme juttatott ajándékban a *coloniák* telepesei közül mintegy 120 ezren részesültek.”

⁸¹ Dio, C.: Roman History i. m. LI, 4, 6.

⁸² Keppie, L.: Colonisation i. m. 76.

⁸³ Keppie, L.: Colonisation i. m. 79. alapján.

⁸⁴ RGDA 28.

⁸⁵ Suetonius: Caesarok élete i. m. Augustus 46.

Bononia mellé, Bovianumot Beneventum mellé stb. Ezt megfigyelve valószínűnek tűnik, hogy a Kr. e. 31 utáni coloniaalapítások célja a veteránok letelepítésén kívül azt a konszolidációs politikát is szolgálta, hogy a korábban Antoniushoz lojális területek mellé Augustushoz hű telepések kerültek, ezzel is csökkentve egy ellenállási központ létrejöttének esélyét pl. Gallia Cisalpinában.

Kr. e. 27 után több *colonia* nevének végére odakerült az *Augusta* jelző, amely arra enged következtetni, hogy ezeket a Philippi utáni alapítású *coloniákat* Augustus korában újraalapították és megerősítették. Erre sajnos nincsen bizonyíték, azonban könnyen valószínűsíthető feltevés, hiszen Augustus érdekét szolgálta, ha a már colonizált, Antoniuszal szimpatizáló területekre a *princeps*hez hű veteránokat telepítettek, valamint új szerződéssel a *coloniát* szimbolikusan újraalapították.

A fentiekben ismertetett vizsgálatok megmutatták, hogy az Actium előtt Antoniushoz lojális *coloniák* milyen fejlődésen mentek keresztül a principátus éveiben, valamint, hogy Augustus hogyan konszolidált egyes területeket a coloniaalapítás és a veteránok letelepítésének eszközével. Ahhoz azonban, hogy a tárgyalt jelenséget bemutathassam, szükségem van további példákra, melyek ugyanezt a tendenciát erősítik. Ezek a példák pedig Itália területén kívül is felbukkannak.

6. Ajándékozó és büntető politika a görög területeken

A görög területek sorsát meghatározta, hogy az egy bő évtizedig tartó konfliktusos időszakot lezárva a brindisiumi béke következményeként (Kr. e. 40) Marcus Antonius befolyása alá került a görög terület nagy része (Scodrától keletre fekvő területek).⁸⁶ Közvetlenül miután hozzá került a terület, Antonius súlyos adót vetett ki az itteniekre, hogy keleti hadjáratát finanszírozni tudja.⁸⁷ A *triumvir* célja a területen egyértelműen az Octavianus elleni mobilizáció volt, azonban Octavianus is aktívan kampányolt a görögöknél: magánszemélyeknek adott polgárjogot és igyekezett egyes városok privilégiumait is kiterjeszteni, és még további módszerekkel próbálta a közösség szimpátiáját elnyerni.⁸⁸ A regionális politika miatt azonban egyértelmű volt, hogy a görög területek és

⁸⁶ A Görögországról szóló áttekintés legfőbb szakirodalmi alapja Barbara Lewick: Greece. In: The Cambridge Ancient History X. Szerk. Alan K. Bowman – Edward Champlin – A. W. Lintott. Cambridge 1996. 641–675.

⁸⁷ Lewick, B.: Greece i. m. 645.

⁸⁸ Lewick, B.: Greece i. m. 646.

városok legnagyobb része Antonius mellett állt az actiumi hadjáratban (kivéve például Spárta, amely Antonius ellen fordult az actiumi csatában).⁸⁹ A kérdés az, hogy Augustus milyen lépéseket tett uralma megszilárdítása érdekében annak kezdetekor ezen a területen.

Röviden összefoglalva az látható, hogy Augustus az actiumi győzelem előtt is mellette álló városokat és területeket megjutalmazta, ám ez nem jelentette azt, hogy az Antoniust támogatókat konzekvensen büntette. Úgy tűnik, hogy Augustus egy rövidebb-hosszabb büntető vagy elhanyagoló időszak után ezeket a területeket is meg akarta nyerni magának, és ennek érdekében hasonló konszolidációs politikát folytatott, mint amelyet az itáliai *coloniák*nál megfigyelhettünk. Ennek a politikának itt is részét képezték az új coloniaalapítások vagy újraalapítások Augustushoz lojális veteránok letelepítésével.⁹⁰ A *coloniák* alapításának gazdasági jelentősége is volt, tudniillik az actiumi csata után rendkívül lepusztult állapotban találta Octavianus a térséget. Emiatt is valószínű, hogy a *pax Augusta* a görög területeken is nagy jelentőséggel bírt: kilábalást jelentett az évtizedek óta tartó regresszióból. A tanulmány keretében példákkal szeretném demonstrálni az augustusi konszolidációs politika működését, remélve, hogy ezeken a példákön keresztül a görög területek helyzetére is rálátást nyerhetünk.⁹¹

Korinthosz

Korinthosz története több szempontból is érdekes, hiszen Kr. e. 146-ban Mummius seregei lerombolták a várost büntetésképpen azért, mert ellenálltak a rómaiaknak.⁹² Ezután a település elnéptelenedett, elhagyatott területté vált,

⁸⁹ *Plutarkhosz*: Párhuzamos i. m. Antonius 67, 2–3. Ezt a támogatást Augustus a későbbiekben meg is hálálta: meglátogatta Spártát és területeket adományozott neki.

⁹⁰ A coloniaalapításokról részletesen lásd: *Bowersock, G. W.*: Augustus i. m. 62–72.

⁹¹ Ehhez a témához lásd részletesebben: *Bowersock, G. W.*: Augustus i. m.; *Karl Galinsky*: Augustan Culture. An Interpretive Introduction. Princeton 1998. 322–325.; *Antony Spawforth*: Greece and the Augustan Cultural Revolution. Cambridge 2015.; *Syme, R.*: The Roman Revolution i. m. 259–275., 440–458. Syme művét jelentősen befolyásolta a kor politikai szelleme, erre érdemes odafigyelni az olvasásnál. Erről a kritikáról lásd bővebben: *Galinsky, K.*: Augustan Culture i. m. 3–4.

⁹² A Korinthoszról szóló rész fő szakirodalmi alapja: *Milena Melfi*: Religion and Society in Early Roman Corinth. A Forgotten Coin Hoard and the Sanctuary of Asklepios. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 83. (2014) 747–776. Az Aszklepión-szentély történetéhez lásd bővebben: *Bronwen L. Wickkiser*: Asklepios in Greek and Roman Corinth. In: *Corinth in Context*. Ed. Steven J. Friesen – Daniel N. Schowalter – James C. Walters. Leiden–Boston 2010. 37–65.

amíg Julius Caesar Kr. e. 44-ben újra be nem népesítette római *coloniaként*, amivel gazdasági fejlődés vette kezdetét, és Korinthosz a görög térség meghatározó kereskedelmi központja lett.⁹³

Korinthosz vitathatatlanul Antonius befolyási körzetébe tartozott, sőt, a város a *triumvir* egyik fő bázisaként működött. Ezt bizonyítja például a Kr. e. 42 és 31 közötti időszakra datálható érmegyűjtemény,⁹⁴ amelyet a korinthuszi Aszklépion szentélyben találtak, és melyből három érmén például Antonius egyik hadvezérének a portréja látható. A szentély helyreállításának és bővítésének időpontja vitatott, azonban az ott talált tárgyak arra is utalhatnak, hogy ez Antonius uralmának idejére tehető.⁹⁵

Fontos még megemlíteni, hogy a principátusi időszakban nagyszabású fejlesztések is történtek a városban,⁹⁶ valamint, hogy a *coloniát* Augustus Actium után újraalapította, ám itt veteránok helyett felszabadított római rabszolgák voltak a betelepítettek.⁹⁷ A coloniaalapítások értelmezhetők a romanizációs program keretében: a *coloniák* intézményrendszere római minta alapján működött, a kulturális átalakuláshoz pedig a római lakosság letelepítése is hozzájárult.⁹⁸ Itt felmerülhet, hogy a coloniaalapítás, valamint a további romanizációs törekvések Korinthoszban a város korábbi történetére is reflektáltak.

Patrasz

Hasonlóan Korinthoszhoz Patrasz sem hódolt be a rómaiaknak, azonban Korinthossal szemben ennek a városnak erősödött a pozíciója a háború után, hiszen Korinthosz meggyengítéséből profitált, sőt a Rómával való kapcsolata is javult.⁹⁹ A *triumviri* időszakból fennmaradt érmék ennek a városnak az

⁹³ Melfi, M.: Religion and Society i. m. 748.

⁹⁴ Margaret Thompson – Otto Morkholm – Colin M. Kraay: An Inventory of Greek Coin Hoards. New York 1973. (a továbbiakban: IGCH), 353.

⁹⁵ Ha azonban Wickkiser érvelését fogadjuk el, aki azt állítja, hogy a szentélyt az Actiumot követő években renoválták Augustus principátusának kiépítésének kezdetekor, akkor a monumentális szentély körüli építkezések is azt a tézist erősítik, hogy Augustus nagyszabású építkezésekkel próbálta a korábban vele nem szimpatizáló népek tetszését elnyerni. Wickkiser, B. L.: Asklepios in Greek i. m. 56–57.

⁹⁶ Mary E. Hoskins Walbank: The Foundation and Planning of Early Roman Corinth. Journal of Roman Archaeology 10. (1997) 95–130. Ide tartozhat ezenkívül az Aszklépion-szentély renoválása is.

⁹⁷ Bowersock, G. W.: Augustus i. m. 62–72.

⁹⁸ Bowersock, G. W.: Augustus i. m. 69.

⁹⁹ A Patraszról szóló rész fő szakirodalmi alapja: Emily Haug: Local Politics in the Late Republic: Antony and Cleopatra at Patras. American Journal of Numismatics 20. (2008) 405–420.

esetében is az Antoniushoz való kötődést igazolják: Patrasz Marcus Antonius és Kleopátra egyik fő támogatója és bázisa volt 32–31-ben. Antonius jó kapcsolatot ápolt a város görög polgáraival és vezetőivel egyaránt, a *triumvir* gyakran látogatta a várost. Erre a legfőbb numizmatikai bizonyíték egy érme: az egyik oldalán Kleopátra portréjával 32–31-ből, hátoldalán Isis fejdíszével.¹⁰⁰ Fontos megemlíteni, hogy a Kleopátrát ábrázoló érme kiadása már azután történt, hogy a *senatus* háborút hirdetett az egyiptomi királynő ellen, ez az érmekibocsátás tehát a patrasziak részéről nyílt állásfoglalást jelentett Antonius és Kleopátra mellett. Persze ez nem jelentett akkor még közvetlen veszélyt a görögökre nézve, hiszen Antonius uralta a térséget, és ő is éppúgy kikerülhetett volna győztesként a közöttük dúló háborúból, mint Octavianus. Az, hogy a görögök szimpatizáltak az egyiptomi királynővel, a görögök általános Róma-ellenességével is magyarázható.

Augustus Actium után nem büntette meg Patraszt azért, mert Antoniust támogatták a konfliktusban, sőt területeket is adományozott a városnak.¹⁰¹ Patrasz Augustus uralma alatt, Kr. e. 16–14 körül lett *colonia*. Ezt a fent már megmagyarázott konszolidációs lépést akár büntető politikaként is lehet értelmezni, hiszen ezután a várost letelepített római veteránok irányították. Ez azért fontos szempont, mert a keleti *coloniák*ra sokszor nem veteránok, hanem például Itáliából kitelepítettek érkeztek. Az, hogy Patrasz viszont Augustushoz lojális veteránokat kapott vezetőül, mutatja, hogy Augustus elővigyázatosan bánt a területtel. A coloniaalapítás itt is az ellenállás elfojtására és a térség stabilizálására irányult.

Athén

Marcus Antonius athéni befolyását sok régészeti és egyéb bizonyítékkal lehet az írásos források mellett alátámasztani: numizmatikai bizonyíték, hogy Kr. e. 39–37 körül érmét bocsátottak ki a *triumvir*ről és az egyiptomi királynőről, mint újonnan összeházasodottakról. Ennek az érmének a hátulján egy Dionüszosz-ábrázolás látható, mely egyaránt Antoniushoz köthető, hiszen ő Octavianusszal szemben, aki Apollón kultuszát építette be a politikájába, Dionüszosz isten alakját találta követendőnek.¹⁰² Az Athénban talált érmék között továbbiak is utalnak a város Antonius felé mutatott szimpátiájára.

¹⁰⁰ Az érmék elemzését lásd: Haug, E.: Local Politics i. m. 405–420.

¹⁰¹ Pauszaniász: Görögország leírása I–II. Gödöllő 2008. VII, 18, 7.

¹⁰² Erről részletesebben lásd Marie-Laure Freyburger-Galland: Political and Religious Propaganda between 44 and 27 B.C. Vergilius 55. (2009) 17–30.

Cassius Dio leírása szerint a városban szobrot is állítottak Antonius és Kleopátra tiszteletére.¹⁰³

Érdekes, hogy Athén korábbi konfliktusok esetében is általában a későbbi vesztesek mellé állt és őket támogatta, mégsem követte rendszerint ezt a döntést komolyabb megtorlás. Például a Caesar és Pompeius közötti háborúban Athén Pompeiust segítette: Julius Caesar azonban nem büntette meg ezért a várost. Lehetséges, hogy mint oly sok mindenben, Augustus követte példaképét ebben a gyakorlatban, és ezért kegyelmezett meg egy idő elteltével az athéniaknak. Az athéniak lojalitásában nehéz konzekvenciát felfedezni: bár Caesar uralma alatt szobrokat állítottak az uralkodónak, Brutus és Cassius merényletét üdvözölték.¹⁰⁴ Persze ennek oka lehetett a sokszor nem szerencsés politikai helyezkedési szándék is.

A philippi csata után Antonius befolyási körzetébe került a város, s a *triumvir* területeket adományozott annak, bár meg kell jegyezni, hogy az athéniak más területet igényeltek, amelyet azonban nem kaptak meg. Az actiumi vereségig Athén végig Antoniust támogatta a *triumvirek* konfliktusában.¹⁰⁵

Az actiumi győzelem után közvetlenül Octavianus Athénba utazott, szimbolikusan megbocsátott a görögöknek és kibékült velük, gabonát is osztott nekik.¹⁰⁶ Ez a gesztus valószínűleg nem Athén városának szólt, hanem a görögöknek áttételesen, és a célja lehetett többek között Octavianus hatalmának demonstrálása is az ellenfelét támogató területeken. A következő években Augustus nem foglalkozott Görögországgal, figyelmét a belpolitikai konszolidációra, a hispániai hadjáratra, Sziciliára és komoly betegségére fordította. Cassius Dio azt írja, hogy az Actiumot követő egyiptomi látogatása után útközben meglátogatta Athént is, ám ezt más forrás nem erősíti meg.¹⁰⁷

¹⁰³ Dio, C.: Roman History i. m. LI, 15, 12.

¹⁰⁴ Mark Toher: Herod, Athens and Augustus. Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik. (2014) 190. sz. 128.

¹⁰⁵ Toher, M.: Herod, Athens i. m. 129.

¹⁰⁶ Dio, C.: Roman History i. m. LIV, 9, 10.; A szakirodalom túlnyomó része ehhez a látogatáshoz köti Augustus állítólagos beavatását az eleusiszi misztériumokba is, amit megemlít Suetonius és Cassius Dio mellett Vergilius is Georgicájában. Suetonius: Caesarok élete i. m. Augustus 93.; Dio, C.: Roman History i. m. LI, 4, 1 és LIV, 9, 10. Farkas Ildikó tanulmányában azzal érvel, hogy ez a beavatás nem csak gesztus volt az athéniak és általánosan a görögök felé, hanem politikai célt is szolgált: az első *princeps* szakrális szférába emelkedésére való utalást, Augustus határátlépését és civilizációs programját. E beavatási rítus célja tehát a felépülő rendszer igazolása is lehetett. Farkas Ildikó: Augustus és az eleusisi misztériumok. Első Század 13. (2014) 3. sz. 9–29.

¹⁰⁷ Dio, C.: Roman History i. m. LI, 21, 1.

Legközelebb a Kr. e. 22–19-ig tartó keleti útján tért be Augustus a városba.¹⁰⁸ A körút első állomása Spárta volt, hiszen az Octavianust támogatta már az actiumi csata előtt is.¹⁰⁹ Spártát az uralkodó lojalitásáért megjutalmazta, területeket adományozott a városnak.¹¹⁰ A messeniaiakat viszont például megbüntette a *princeps*, amiért Marcus Antonius támogatták: területeket csatolt el tőlük.¹¹¹

Az actiumi csata után Athénban is a háborút lezáró konszolidációs politikára lett volna szükség,¹¹² ez azonban Augustus más problémái és teendői miatt nem valósult meg a háborút követő években.¹¹³ Augustus legközelebb tíz év múlva látogatta meg a várost, és érdekes, hogy bár korábban szimbolikusan megbocsátott a görögöknek, Kr. e. 22–19-es körútja során megjutalmazás mellett (pl. Spárta) büntető politikát is folytatott: Augustus Athén városától is elvett területeket, sőt megtiltotta az athéniaknak a polgárjog árusítását büntetésképpen azért, mert egy évtizeddel korábban ellenfelét támogatták.¹¹⁴ Ez arra mutat, hogy a háború után elmaradt intézkedéseket Augustus jelentős halasztással, tíz évvel később léptette érvénybe.

A rövid feszült időszak után, mely Kr. e. 19-ben zárult le, Athén és Augustus kapcsolata rendeződött. A későbbi évtizedekben nem figyelhető meg semmiféle konfliktus az athéniak és a *princeps* viszonyában, sőt nagyszabású építkezési program indult el a városban, melynek többek között egyik terméke Róma és Augustus temploma volt.¹¹⁵ Érdekes epizód, hogy Augustus a városnak még egy gesztussal adózott: az athéniak azzal a kivételes privilégiummal élhettek, hogy az *imperator* arcképét nem ábrázoló érméket is kiadhattak.¹¹⁶

Véleményem szerint megállapítható, hogy Augustusnak érdeke volt rendezni kapcsolatát az egyik legfontosabb görög várossal. Athén lojalitását láthatóan fejlesztésekkel is el próbálta nyerni, és ebben sikerrel is járt: Augustus uralkodásának későbbi éveiben egy kivétellel¹¹⁷ nem adódott problémája a görög várossal. Az persze már egy másik tanulmány témáját képezhetné, hogy

¹⁰⁸ Dio, C.: Roman History i. m. LIV, 6, 1.

¹⁰⁹ Plutarkhosz: Párhuzamos i. m. Antonius 67.

¹¹⁰ Toher, M.: Herod, Athens i. m. 129.

¹¹¹ Toher, M.: Herod, Athens i. m. 129.

¹¹² Actium után közvetlenül Octavianus szimbolikusan megbocsátott a görögöknek, azonban ezt nem követték további konszolidációs intézkedések. Dio, C.: Roman History i. m. LIV, 9, 10.

¹¹³ Toher, M.: Herod, Athens i. m. 129.

¹¹⁴ Toher, M.: Herod, Athens i. m. 129–130.

¹¹⁵ Több építmény és fejlesztés lásd: Bowersock, G. W.: Augustus i. m. 95.; Lewick, B.: Greece i. m. 654.

¹¹⁶ Bowersock, G. W.: Augustus i. m. 105–106.; Lewick, B.: Greece i. m. 655.

¹¹⁷ Augustus uralkodásának utolsó éveiben kitört egy lázadás Athénban.

az athéniai történelmükből adódó Róma-ellenességének¹¹⁸ megszüntetéséhez elég lehetett-e ez az augustusi politika.

7. Szicília példája

Utolsó példaként egy, a korábbiaktól kissé eltérő esetet szeretnék megemlíteni. Azért tartottam fontosnak, hogy a tézisemre olyan bizonyítékot is találjak, amely nem az Actium utáni konszolidációs politika része, mert ez bizonyíthatja, hogy Augustus tervezett politikájában általánosan is megfigyelhető ez a jelenség.

A kontextust itt tehát egy másik konfliktus, a Sextus Pompeius ellen vívott háború utáni történések adják.¹¹⁹ Kr. e. 44 és 36 között Sextus Pompeius kezében volt a sziget, Pompeius népszerű volt a szicíliaiak körében, semmiféle lázadás nem tört ki uralkodásának virágzó korszaka alatt.¹²⁰ Sextus Pompeius bevonulását a legtöbben üdvözltek, a kevés kivétel között volt pl. Messina, amely várost Octavianus bevonulása után *municipium*má tett Liparával, egy másik stratégiailag fontos várossal együtt.¹²¹

Octavianus népszerűtlenségéhez a területen valószínűleg az is hozzájárult, hogy a perusiai háború és a Kr. e. 43–42-es *proscriptiók* előtt sokan menekültek a szigetre, és számoltak be a *triumvirek* kegyetlenségéről, melynek következtében a szicíliai birtokosok joggal félhettek Octavianus bevonulásától.¹²²

Kr. e. 36-ban Octavianus sikeresen elfoglalta Szicíliát, és bosszúból Sextus Pompeius támogatásáért 32-ig büntető időszak következett. A Pompeius által felszabadított rabszolgákat, melyek az uralkodó seregének egy részét is képezték, visszarendelték tulajdonosukhoz. Tauromenium városát, mely 36-ban megtagadta hadserege Octavianusnak való átadását, elnéptelénítették, majd római *coloniát* állítottak fel a helyén.¹²³ A rombolások következtében a régi Szicília megszűnt, és a hadsereg magas ellátási költségei miatt a lakosságra kivetett adók még jobban elszegényítették a térséget.

¹¹⁸ Bowersock, G. W.: Augustus i. m. 106.; Lewick, B.: Greece i. m. 651.

¹¹⁹ Ez a rész Shelley C. Stone: Sextus Pompey, Octavian and Sicily. American Journal of Archaeology 87. (1983) 11–22. alapján. A legfontosabb elsődleges forrás itt Cassius Dio IL. könyve.

¹²⁰ Stone, S. C.: Sextus Pompey i. m. 11–12.

¹²¹ Stone, S. C.: Sextus Pompey i. m. 11.

¹²² Stone, S. C.: Sextus Pompey i. m. 12.; Appianosz: Róma története i. m. XVII, 3.25.; Appianosz: Róma története i. m. XVII, 6.51.; Dio, C.: Roman History i. m. XLVIII, 15.2–3.

¹²³ Stone, S. C.: Sextus Pompey i. m. 15.

Kr. e. 32-ben, ahogy Augustus is megemlíti a *Res Gestae*ben,¹²⁴ hűség- esküt fogadott neki Szicília népe, és ezzel be is fejeződtek a büntetések. Egy átmeneti időszak után pedig a 20-as években elkezdődött a sziget konszolidációja, rehabilitációja: Augustushoz hű veteránokat telepítettek le az északi és keleti partokon, valamint a stratégiailag fontos városok területén római *coloniákat* alapítottak: a Sextus Pompeius és Octavianus közötti háború által érintett megközelítőleg húsz város közül hetet (pl. Tauromenium, Syracusai) kolonizáltak, négyük pedig (pl. Messana, Lipara) *municipium* lett a háború lezártaival.¹²⁵ Az augustusi konszolidációval azonban a korábban virágzó városi élet megszűnt,¹²⁶ és mivel Szicília stratégiailag nem számított kiemelten jelentős területnek, működését a gazdaság szolgálatába lehetett állítani: Szicília Róma éléskamrájává vált.¹²⁷ A sziget esetében Augustus a már korábban jól megfigyelt konszolidációs eszközökkel elérte, hogy az Itália történetében sokszor ellenállási központként szolgáló Szicília a későbbiekben a *coloniák* vezetőinek ellenőrzése alatt álljon, és így ne lehessen egy esetleges felkelés bázisa.

8. Összegzés

Az actiumi csata után Augustusnak véglegesen el kellett számolnia a múlttal, legfőképpen ellenfelével, Marcus Antoniusszal, akivel csatározásaik évekig meghatározták a római politika alakulását. Úgy gondolom, meg kell különböztetnünk az octavianusi-augustusi politikában két időszakot, mely felosztás alapján talán láthatóbbá válik a konszolidációs politika kialakulása és működése. A két korszakot jelentősen elválasztó pontként véleményem szerint Marcus Antonius halálát tekinthetjük.

Azért ilyen fontos momentum a korábbi *triumvir* halála, mert a tanulmányban is tárgyalt *fides* a római felfogás szerint az érintett személy halálával vesztí csupán érvényét.¹²⁸ Ez itt azt jelenti, hogy Antonius halálakor felbomlott az őt híveivel összekötő *fides* kapcsolat, és ezt Augustus – mint ahogy a következőkben bemutatom – ki is használta. Ennek fényében érdemes Augustus tetteit ebben a felosztásban – Antonius halála előtt és után – megfigyelni.

¹²⁴ RGDA 25.

¹²⁵ Lásd: Stone, S. C.: Sextus Pompey i. m. 14. III/1. ábra.

¹²⁶ Például Tauromenium, valamint Leontinoi és Katane lerombolásának következményeként. Stone, S. C.: Sextus Pompey i. m. 15–16.

¹²⁷ Stone, S. C.: Sextus Pompey i. m. 22.

¹²⁸ Lásd ehhez: Valsan, R.: Fides, Bona i. m. 60–63.; Syme, R.: The Roman Revolution i. m. 288.

A Bononiával való kivételezés érthetővé válik, ha látjuk, Octavianus ebben az esetben egy hagyományos római értéket, a *fides*t tartotta szem előtt azzal, hogy az Antonius támogatói körébe tartozó embereket nem kötelezte eskütevésre. Antonius halálával azonban ez a kötelék megszűnt a város és ellenfele között, így Augustus magához kapcsolhatta az ott élőket. Ezt egészítették ki olyan eszközök, mint a városban elinduló fejlesztések, valamint a *colonia* újraalapítása után a *princeps*hez hű veteránok letelepítése. Ez a modell figyelhető meg a többi, korábban Antoniushoz hű *coloniánál* is: Actium után Augustus jellemzően ezeket a területeket részesítette építkezési programban, ezenkívül újabb *coloniák* alapításával nagyobb kontrollt próbált gyakorolni az érintett térségek felett, s ezzel sikerült átrajzolnia a politikai térképet.

Ez a colonizáló politika központi motívum Augustus uralkodása alatt, megfigyelhető az itáliai területekhez hasonlóan a provinciák területén, különösen Görögországban is. A görög területeken jellemző Róma-ellenességet és ellenállást Augustus romanizációs politikával, illetve annak keretében coloniaalapításokkal próbálta elfojtani, mely egyben a Marcus Antonius emlékezetével való szembehelyezkedés egyik példája volt. Ugyanakkor Augustus a görög kultúra felé is tett gesztusokat, ez többek között abban is megnyilvánult, hogy beavattatta magát az eleusisi misztériumokba. Ezzel személyét szorosan hozzákapcsolta az egyik legősibb és a görög hagyományok legfontosabb kultuszához. Úgy vélem, ez a „személyesség” Rómával, Itáliával, és végső soron a birodalom lakosaival való kapcsolatában Augustus uralkodásának fontos eleme. Észrevehető azonban, hogy míg az actiumi csata előtt ezt a köteléket esküvel, hivatalos és vallásos keretek között próbálta Octavianus biztosítani, Antonius veresége után erre már nem volt szüksége: a felsorolt módszerekkel ellenőrizni tudta a korábban ellenfeléhez pártoló térségeket, alternatíva hiányában pedig megnyerte ezen területek támogatását is.

A tanulmányban kifejtett példákkal rámutattam Augustus konszolidációs politikájának jelentőségére, és az alkotóelemei között lévő összefüggések feltárásával átláthatóvá próbáltam tenni annak működését. Augustusnak a fentiekben megfigyelt tudatos politikája akár rendszere tartós fennmaradásának is egyik titka lehetett: stratégiai lépésekkel el tudta némítani a vele szemben kritikát megfogalmazó hangokat, így nemcsak saját korának győztese volt, hanem – amit az ókori források olvasásánál is láthatunk – az emlékezetért vívott harcban is felül tudott kerekedni ellenfelén, Marcus Antoniuson.

Janka Júlia Csepregi

Founding of Colonies, Veteran Settlement, Building Program – Consolidation Tools in the Politics of Augustus

The starting point of the following paper is a line from Suetonius (Suetonius: Augustus 17), which highlights Octavian's gesture of exempting Bononia, a *colonia* belonging to Mark Antony at the time, from the oath of 32 BC. Through this example, the sacral *fides* relationship established between the parties during the oath is investigated, which may explain the *clementia* exercised towards the *colonia*. By examining the history of Bononia after Actium, it is concluded that Augustus' building programme in the city and the re-establishment of the *colonia*, which naturally included the resettlement of veterans loyal to him, were intended to win the sympathy of the population that had previously been loyal to his opponent, and which he could accomplish now without consequences due to the dissolution of the *fides* at the death of his former triumvirate.

The study takes the example of Bononia as a base in order to confirm the hypothesis that this phenomenon can be generalised to the consolidation policy of Augustus after Actium and will aim to explore the elements of this strategy and their interrelationship. The examination of the history of colonies loyal to Antony prior to Actium and the colonial settlements that followed the war reveals that one of the main elements of Augustus' consolidation policy following the battle of Actium was to oppose the memory of his former adversary, Mark Antony. Augustus appears to have focused his attention in the post-war period on the territories formerly under Antony's sphere of influence, attempting to win the sympathy of the local population through development and building programmes. He also sought to strengthen ties with these regions by establishing colonies and settling veterans loyal to him, allowing him to exert greater control over the people, even successfully preventing the organisation of any resistance. The provincial examples in the second half of the paper demonstrate the empire-wide nature of the phenomenon, demonstrating that the methods observed were common elements of Augustus' set of political tools.

Erdős András Patrik

Szétválasztva

Albánia határainak születése és a nagyalbán nacionalizmus*

1. Bevezetés

Tanulmányomban azt mutatom be röviden, honnan származik az albán nép, hogyan alakult ki a nemzettudata, mi formálta azt, s hogyan került abba a történelmi helyzetbe, hogy nemzetállami létét egyben diaszpórában, jelentős határon túli közösséggel kellett megkezdnie. Ezt követően pedig arra térek ki, hogyan alakult Nagy-Albánia képzete, az albán irredentizmus a 20. század során, és hol tart napjainkban.

Az albán neveket anglicizált átírásban, így pl. Hodzsa nevét „Hoxha” formában szerepeltetem. (Ez éppen fordítottja egy fontos ponton az albán helyesírásnak, a „dzs” hangot ott ugyanis „x”, a „dz” hangot „xh” jelöli.) Helységnevek ügyében kevésbé van tere önkényességnek, az albán nyelv ugyanis hátravetett határozott névelőt (enklitikus artikulust) használ, amely módosítja a szó alakját. Például Shkodër (határozatlan) – Shkodra (határozott). A nevek angolszász átírásához igazodva az angolszász albanológiai irodalom gyakorlatát követem: a határozatlan névelős formát fogom a főnév nemére való tekintet nélkül használni. Toldalékolásnál is törekedtem ezen alakok megőrzésére.

Forrásaimban éppúgy támaszkodtam a gazdag magyar albanológiai tradícióra, így Schütz István nyelvész, Csaplár-Degovics Krisztián történész és Heka László jogtörténész munkáira, mint az angolszász albanológiai kutatás vezető alakjának, Miranda Vickersnek és a Balkánnal foglalkozó politikai elemzőnek, Tim Judahnak a műveire.

* A tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért köszönettel tartozom Kemenszky Ágnesnek. A publikáció az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

2. Az albánok nyelve és etnogenezise

Mindenekelőtt szükséges röviden összefoglalni, kik is az albánok, és honnan származnak. Röviden elmondható, hogy egy paleobalkáni eredetű népről van szó, vagyis az albán etnogenezis visszanyúlik legalább az ókori hellén civilizáció korába. A konkrét nyelvi eredet napjainkig vitatott, a tudományos konszenzus az illír kötődés felé látszik billenni, de a trák és a dák, mi több, a kelta eredet kérdése is felmerült.¹ Utóbbiakat a nyelvi emlékek szórványossága miatt gyakorlatilag nincs mód érdemben cáfolni, ahogy kétséget kizáróan bizonyítani sem. Természetesen a fenti nyelvi eredetek különféle ötvözeete is elképzelhető, így például Schütz István egy alapvetően illír jellegű, ám trák hatásokat is mutató nyelvként definiálja a római kori protoalbán nyelvet. A nyelvész a dardánokat (egy, a mai Koszovó hegyeiben élő protoindoeurópai népet) is azonosítja az albánság felmenőiként.² Az igazságtétel igénye nélkül is elfogadhatjuk kiindulópontnak azt, hogy a Balkán egyik legrégebbi autochton népességéről van szó, a félsziget obskúrus nemzeti büszkeségtől fűtött ősiség-versenyében mindenképpen megelőzik a 6–7. században megérkező szláv népességet.

Hiába a valóban lenyűgöző ókori gyökerek, nem mindig érte/éri be az albán nacionalizmus a tudományosan is megalapozható tényekkel. A lengyelek szarmata, a románok dák, vagy a magyarok hun eredetét éltető mítosznak az albán megfelelője a pelazgizmus, amely az *Iliász*ban is feltűnő rejtélyes ősi néptől, a pelazgoktól származtatja az albánokat. Ellentétben azonban a legtöbb közép- és kelet-európai nép dicső múltjáról szóló 18–19. századi eredetű históriájával, a pelazgizmus nem albán találmány, hanem Georg von Hahn osztrák diplomata, az egyik első Albánia-kutató alkotta meg.³

A saját korában tudományos igényűnek számító mű hatását a *Rilindja* („reneszánsz”, az albán nemzeti ébredés) saját nemzeti mitológiája ugyan háttérbe szorította, de elfojtani teljesen nem tudta. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy a pelazgizmus a kulturális felsőbbrendűség érzetét adta a magukat kereső, s kimondottan az „elmaradottság” sztereotípiáitól szenvedő korabeli albánoknak. Hiszen – így a büszke gondolatmenet – az ókori Hellász számos jelentős *auctora* a görögöknél is ősbibb népként említi a pelazgokat, tehát

¹ Arday Lajos: Nagy-Szerbia helyett Nagy-Albánia? In: *Uő: Nemzetállamok és kisebbségek. Történelem és identitás Közép-Európában*. Bp. 2016. 372.

² Schütz István: Az ismeretlen Koszovó. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 10. (2001) 87–91.; Schütz István: Fehér foltok a Balkánon. Etnikai mozgások, kölcsönhatások, „nagy birodalmak”. (<http://mek.oszk.hu/03500/03577/html/#27>, letöltés 2021. dec. 5.)

³ Johann Georg von Hahn: *Albanesische Studien*. Wien 1854. 211–279.

a világhírű ókori görög kultúra ilyen módon kvázi albán kultúrává avanszál. A pelazgizmus legmulatságosabb vadhajtásai a mitikus trójaiakból is albánokat kreálnak – megemlítendő, hogy a római világbirodalom is Trójától származtatta magát az *Aeneis* eposzon át –, végleg a nyugati kultúrkör origójába helyezve az albánság vélt őseit. A mítosz ma sem halott, néhány „nyelvész” fáradhatatlanul alkot a pelazg–albán kontinuitás témájában, áltudományos íráskok sokaságát zúdítva a gyanútlan laikusra az interneten.⁴

Bármilyen meglepő, de úgy tűnik, hogy a később albánná lett nép(ek) látványos és lényegében máig ható vallási-nyelvi töredezése nem a nagy ókori civilizációk előtti „ősidőkben”, hanem a római évszázadok alatt, és még inkább azok után ment végbe. Míg ugyanis Apollonia vagy Aulona (Vlorë) virágzó és romanizált városok voltak, a területen pedig fontos utak futottak át (mindenekelőtt a Via Egnatia), a magas hegyekben nem ment végbe érdemi romanizáció, sőt, a dardán hegyvidéken a központi hatalom is legfeljebb esetleges volt. A kulturális differenciák vallási hatással is jártak: a forgalmas utak, „rómaibb” területek mentén megjelent az ókereszténység.⁵ Később a Római Birodalom utolsó évszázadában a protoalbánok feltehetően nagy számban keresztelkedtek meg, azonban egyes törzsek ragaszkodtak bizonyos pogány kontinuitásokhoz, amelyet a hittérítők tudomásul vettek.⁶

A vidék a keleti birodalomfélhez tartozott a 4. század végétől, s a germán, majd szláv betörések egyre jobban érintették. A 6. század végétől a szláv törzsek aztán rázúdultak a mai Albánia területére is, menekülésre és a hegyekbe való visszahúzódásra késztetve az őshonos lakosságot. Megkezdődtek a középkort végigkísérő hatalmi átmenetek az albánok lakta vidékeken.⁷

Mielőtt azonban mindez megtörtént volna, az 5–6. század során valamikor megtörtént a „gheg-toszk szakadás”, vagyis az albán nyelv kettéválása. Bár könnyű lenne a két nagy dialektusát az albán nyelvnek összefüggő kontinuumként

⁴ Például: *Luftulla Peza – Liljana Peza: The Ancient Languages of the Balkans, Anatolia, and the Mediterranean and the Pelasgian Family of Languages*. Kézirat. 2018. (https://www.academia.edu/41675053/THE_ANCIENT_LANGUAGES_OF_THE_BALKANS_ANATOLIA_AND_THE_MEDITERRANEAN_AND_THE_PELASGIAN_FAMILY_OF_LANGUAGES_Luftulla_PEZA_Liljana_PEZA), letöltés 2021. dec. 15.) A pelazg mítoszgyártás kortárs identitásképző szerepét, erejét, és külön kiemelt regionális fontosságát a görög–albán határvidéken részletesen is elemezték. Lásd: *Gilles de Rapper: Pelasgic Encounters in the Greek–Albanian Borderland: Border Dynamics and Reversion to Ancient Past in Southern Albania*. *Anthropological Journal of European Cultures* 18. (2009) 1. sz. 50–68.

⁵ *Schütz I.*: Az ismeretlen Koszovó i. m. 88.

⁶ *Schütz I.*: Fehér foltok a Balkánon i. m.

⁷ *Schütz I.*: Az ismeretlen Koszovó i. m. 89.

leírni, a helyzet valamivel bonyolultabb. Napjainkban valóban létezik a Shkumbi folyó vidékén egy ún. átmeneti dialektus, és a két nagy nyelvcsoporthoz számos, egy bizonyos pont után kölcsönösen alig érthető al-dialektusa van. Azonban a szakadás a középkor hajnalán – jövevényszavak közötti eltérés alapján az időpont jó közelítéssel datálható – mintha kettévágta volna a nyelvet, sok alapvető ejtési-szóformálási eltérés keletkezett. Ennek miértjéről semmit sem tudunk. A nyelvi spektrum két széle azonban már feltehetően nem tudott egymással akadálymentesen kommunikálni.⁸ (1. melléklet)

3. Az albán nemzeti identitás eredete

Az albán identitás egyik régi ellentmondásának nevezhető, hogy egészen a modern korig ritkán tudtak többé-kevésbé egységesen fellépni saját érdekében az albánok, s egyáltalán nem csak azért, mert a mai értelemben vett nacionalizmus, nemzettudat nem létezett. Egy premodern népben ugyanis nem a közös leszármazás érzete, a „nemzet, mint család” gondolat alakít ki összetartozás-tudatot, hanem más, „praktikus” tényezők, amelyek azonban az ókortól fogva legalább részlegesen hiányoztak a protoalbánokból. Ezen tényezők a teljesség igénye nélkül: a közös (vagy legalább kölcsönösen érthető) nyelv, a közös vallási tradíciók, a közös életmód, a közös kulturális kódok, szokások megléte (vagy alternatívaként a külvilágra való nyitottság, mint a „törzsön” kívüli házasság lehetőségé).

Nem voltak adottak az életmód- és életvitelbeli azonosságok sem gheg és toszk között. A protoalbán népesség jellemzően nem volt város lakó, ám a folyóvölgyek síkságán élő földművelőket így is több választotta el a magas hegyek nomád pásztoraitól, mint amennyi összekötötte. Utóbbiak pedig egymással is folyamatosan torzsalkodtak, elzárt, törzsies életvitelt kialakítva elsősorban túlélésre rendezkedtek be, archaikus hagyományait néhány közösségben egészen a 20. századig megőrizve. Az évszázadok folyamán mindinkább antropológiailag is eltértek egymástól, a délebbre élő toszkok magasabbak és világosabb bőrűek voltak a zömök, némileg keleties vonású ghegeknél.⁹

Az albán–albán különbségeknek új dimenziót adott a 15. századi oszmán hódítás. A vallási törésvonalon élő társadalomban jelentősen teret tudott nyerni

⁸ Csaplár-Degovics Krisztián: Az albán nemzettévalás kezdetei (1878–1913). A Rilindja és az államalapítás korszaka. Bp. 2010. 63–65.

⁹ Csaplár-Degovics K.: Az albán nemzettévalás i. m. 63–65.

a szunnita iszlám,¹⁰ az albánok nagyobb része a kora újkor óta e vallás követője, de a keresztény felekezetek is számottevőek maradtak. Az iszlamizáció később hozzájárult a nemzeti ébredés késleltetéséhez is: az albánok jobban ragaszkodtak az oszmán uralomhoz, mint szomszédaik, a törökök szemében pedig ők is „törökök” voltak, a korabeli népszámlálásokban is így szerepelnek – a felekezeti kötődés dominált az etnikai kötődés fölött.

Az oszmán hódítás következménye volt egy kevésbé mélyreható, de igen érzékeny változás is, az önmegnevezés változása. Korábban az albánok *arbër*-ként hivatkoztak magukra, ezt váltotta fel Skanderbeg véres gerillaháborúja után a *shqiptar* (szó szerint: „érthető beszédű”) elnevezés. Ez az elnevezés ma is megmaradt, Albániát, mint országot pedig *Shqipëria*-nak nevezik lakói. A „szkipetároknak” tehát semmi köze a közkeletű vélekedéssel szemben a sasokhoz, hanem annak az állapotnak a lenyomata, amikor az albánság korábban nem tapasztalt mértékű pusztításnak és szétszórásnak volt kitéve.¹¹

A török hódítás másik hosszú életű mellékterméke volt a már említett klánizmus megszilárdulása. A Šar és az Albán-Alpok magas hegyeiben, ahol már a római világbirodalom is folyamatosan küszködött a központi hatalom megszilárdításával, sajátos életmód- és szokásrendszert alakítottak ki a gheg nyelvű és többségében keresztény vallásukhoz is ragaszkodó hegyi törzsek. A *Kanun i Lekë Dukagjinit* (Lek Dukagjin törvénykönyve) néven ismertté vált szigorú törvénykorpusz évszázadokra betonozott be életet és halált, házasságot és temetést, békejobbot és vérbosszút Észak-Albánia alig elérhető hegyvidékein. A már nevében is lefordíthatatlan becsületgesztus, a *besa* szerint élő, meszszeemenőig patriarchális, vendettát (azaz *gjakmarrjet*) fogadó albán törzsek mind a mai napig az albánság fogalmához a leginkább sztereotipikus módon kapcsolódnak. Nem véletlenül, atavisztikus szokásrendjük ugyanis nem halt ki teljesen a vidék mindennapi életéből.¹²

¹⁰ Megjelent ezekben az időkben a területen a szúfi misztikus rend *bektashi* vallása is, amely alapvetően síita iszlám irányzatnak van besorolva. A bektashi vallás korszakokon átívelően népszerű volt, a századfordulón akár az albánok 15%-a is követhette, ma azonban ez az arány legfeljebb 2–3% körül mozoghat.

¹¹ Csaplár-Degovics K.: Az albán nemzetévtől i. m. 49.

¹² Többek között az alábbi tanulmányok/füzetek ismertetik részletesen a *Kanun* rendelkezéseit és máig tartó hatását: Kormos Éva: Albánia: az emberélet fordulói. Halál, vallás, esküvő: átmeneti rítusok a balkáni társadalomban. (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 18.) Bp. 1996.; Heka László: Vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben. *Kanun i Lekë Dukagjinit* (Az albán szokásjog). Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica 67. (2005) 1–59.; Heka László: A balkáni fogadott szűz – burrnesh, virdžina (virdzsina), tobolija. *Iustun Aequum Salutare* 17. (2021) 2. sz. 33–53.

Az albánok hol fellázadtak az oszmán uralom ellen, hol szolgálták azt (jellemzően párhuzamosan zajlott a két jelenség a hegyekben és a síkvidéken), de azon jellemzésükhöz, hogy ők mindenekelőtt katonanép, akiknek fő erénye a fegyverforgatásban való jártasság, senkinek nem fűződött sok kétsége, nekik maguknak sem. (Megemlítendő, hogy a korabeli külföldi utazó nem mindig kezelte egy népként a számos attribútumában eltérő hegylakó és síkvidéki albánságot.) Albán értelmiség későn és kis számban kezdett kialakulni, mindez pedig nem a legkedvezőbb feltételeket teremtette a *Rilindja* modern nemzetet alkotni szándékozó vezetői számára.

4. A függetlenséghez vezető út

A 19. század elején az Ali Pashával és más balkáni tartományurakkal folytatott hosszú küzdelem gyanakvóvá tette az oszmán kormányzatot az albánokkal szemben. 1830-ban a Porta törbe csalt és lemészárolt mintegy ötszáz dél-albán beyt, sokakat pedig Kis-Ázsiába deportáltak. Fokozódott a vallási intolerancia is, s bevezették a kötelező katonai szolgálatot. Az 1860-as és 1870-es években a modernizáló villajet-reformot arra is felhasználták, hogy etnikailag minél kevertebb, s így a központi hatalomtól függőbb egységeket hozzanak létre. Az albánok először három (Shkodrë, Janina, Monastir), majd négy (1878-ban Monastir egy részéből és az osztrák–magyar kézre került Bosznia maradványaiból létrehozták Kosova villajetet) területi egységbe lettek „szétosztva”.¹³ (2. melléklet) Noha tradicionálisan a szultán keveset törődött azzal, milyen nyelven tanul kevés iskolázott alattvalója, az albán nyelvű oktatás ezek után szóba sem jöhetett.

Az albán reakció véres felkelésben kulminálódott Koszovóban és környékén (1843–1845), ám ez még nem volt függetlenségi mozgalom, legfeljebb autonómia-követelést fogalmazott meg.¹⁴ A nyelvi irányú követelések is csak lassan élénkültek meg az időszakban. Az albán nyelv, mely hivatalos használatnak sehol nem örvendhetett, még konszenzuális abecedariummal sem rendelkezett, latin, arab, és kisebb mértékben görög írást egyaránt használt. Olyannyira nagy volt ez a probléma, hogy Naum Veqilharxhi maga szerkesztette meg azt az ábécét, amelyen nyelvkönyveit és vitairatait írta. Albánia ezekben az

¹³ Abel Pavet de Courteille – Abdolonyme Ubicini: *État présent de l'empire ottoman*. Paris 1876. 91–92. Érdekeség, hogy a mű a lakosság harciasságával magyarázza a többihez képest kicsiny kiterjedésű Shkodrë villajet különállását.

¹⁴ Schütz I.: Az ismeretlen Koszovó i. m. 102.

évtizedekben szellemi centrumnak is híján volt, a kicsiny albán nemzeti mozgalom bukaresti székhellyel működött, Girolamo de Rada, a Skanderbeg-eposz írója pedig arbëresh volt.¹⁵

Az albánok két tűz közé kerültek a 19. század második felében, a balkáni határok újrarajzolásának időszakában. Az oszmánokkal a viszonyuk – politikai értelemben – erősen megromlott, nemzeti igényeik (valamint a helyi elit averziója a modernizáló, centralizáló reformtörekvések iránt) szembefordították őket a Fényes Portával, akik egyre inkább megbízhatatlannak látták az albánokat. Mindezzel azonban nem járt együtt a közeledés a keresztény szomszédság felé. Szerbek, montenegróiak és görögök mind a birodalom felosztására és albán földekre áhítoztak. A sokvallású, dominánsan muszlim, s etnikailag nem török identitás, amely az albánokat jellemezte, magában foglalta a vallási és etnikai elemből eredő negatívumokat egyaránt.

Mivel az albánok tartottak attól, hogy államuk nem lenne önállóan tartósan életképes az ellenséges szomszédok gyűrűjében, s az értelmiség egy jelentős részére a birodalmi lojalitás is még mindig hatott, az önállóság követelése egészen az 1912-es háborús összeomlásig várattott magára. A területi autonómiát Konstantinápoly visszautasította, viszont az oszmán államkeretek között maradás együtt járt azzal, hogy Albánia nem került föl a világtérképre. Nem volt olyan albán politikus, mint például a montenegrói fejedelem, aki országának jó hírét vihette (és szomszédait denunciálhatta) a nagyhatalmak felé. Az albán területek szinte *terra incognita*ként léteztek a kor európai gondolkodásában.¹⁶

Az albánkérdésre az 1877–1878-as orosz–török háború utóhatásai hívták fel először a figyelmet. Bár az oroszok annyira túlnyerték magukat a nagyhatalmi egyensúly szempontjából, hogy az eredetileg megkötött békeszerződést a „nagyhatalmi koncert” átdolgozta az 1878-as berlini konferencián, az Oszmán Birodalom így is hatalmas veszteségeket volt kénytelen elszenvedni. Ekkor kerültek először albánok lakta területek szláv impérium alá, ahonnan kiszárvartatva meg is indult a spontán menekülés, illetve az államilag koordinált elűldözés egyaránt. Némi közelítéssel ekkor alakultak ki az etnoföldrajzi értelemben vett Albánia mai határai.

Erre a helyzetre – specifikusan a színtisztán albánok lakta területek Montenegróhoz csatolására – adott válasz volt az albán nemzettudatban kulcsfontosságú Prizreni Liga megszerveződése és az általuk meghirdetett többéves gerillaháború. A Liga küzdelme azonban – bár katonailag megállta

¹⁵ Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép-és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Bp. 2020. 106.

¹⁶ Miranda Vickers: The Albanians: A Modern History. London 1999. 36.

a helyét – fundamentálisan sikertelen maradt. A nagyhatalmak ugyanis oszmán szabotázszt láttak a berlini konferencia határozatai ellen küzdő albánokban, s többszöri sürgetés, nyomásgyakorlás után végül a Portával verették le a szabadcsapatokat.¹⁷

Az 1878 és 1912 közötti szűk három és fél évtizedet tekinti az albán történetírás a *Rilindja* korszakának. Erre a korszakra tehető a mégoly hanyatott sorsú albán nyelvi tudatosság és oktatás fejlesztése, az albán nemzeti gondolat elterjedése, noha mind az alfabetizáció, mind a nemzetben (törzsön, klánon kívüli) gondolkodás komoly deficitektől szenvedett még az első világháború hajnalán is. A szultáni önkényt mind jobban meggyűlölő albánok eközben az ifjútörök mozgalom felé tájékozódtak. A liberális nyugatos reformokat ígérő (majd kormányon nagytörök nacionalistává váló) mozgalom 1908-as hatalomátvételét népünnepély kísérte, még ha sokaknak csak igen ködös fogalmaik voltak is az albán falvakban arról, mi az az „alkotmány”.¹⁸

Az oszmán hatalomhoz való igen kettős viszony továbbra is fennállt. Az albánok lelkesen álltak ki a hanyatló szultánság mellett a görögök elleni 1897-es háborúban, azonban a sorozás és az adók miatti lokális elégedetlenség-kitörések nem csillapodtak, és a banditizmus is inkább csak fokozódott. Amikor világossá vált, hogy az ifjútörök uralom nem decentralizáltabb és sokszínűbb, hanem centralizáltabb és törökösítő kormányzati modell felé mozdul el, az albánok 1909-ben fellázadtak. Az ezt követően évente ismétlődő és erősödő felkelések központja a mai Koszovó volt. Érdemes ugyanakkor leszögezni, hogy itt is soktényezős motivációról van szó: az albán nemzeti célok mellett a társadalmi privilégiumok megőrzése (mindenekelőtt az elitet alkotó beyek, és tágabb értelemben a muszlimok számára) és az adóemelés ellenzése egyaránt komoly faktorok voltak. Minden, a felkelés leverésére tett erőszakos kísérlet pedig csak újabb és újabb lázadást szült.¹⁹ 1912-ben végül a felkelés győzedelmeskedett, s az albánok papíron kivívták autonómiájukat, azonban egy percig sem élvezhették azt. Helyette Albánia felosztása következett.²⁰

¹⁷ Nem minden alap nélkül; a területvédelem olyan közös minimum volt, amelyben az oszmánok ekkor egyetértettek az albánokkal, s a gerillák élvezték az udvar bújtatott támogatását. *Csaplár-Degovics K.*: Az albán nemzettévalás i. m. 142–147.

¹⁸ *Vickers, M.*: The Albanians i. m. 53–54.

¹⁹ *Vickers, M.*: The Albanians i. m. 59–63.

²⁰ *Csaplár-Degovics K.*: Az albán nemzettévalás i. m. 217–221.

5. Az első Balkán-háború és a londoni nagyköveti konferencia

A 20. századi albán nemzettudat kontextusba helyezéséhez érdemes feleleveníteni a bevezetésben említett párhuzamot a magyarság történetével. Magyarországra a nemzet politikai egységét szétszakító diktátumot 1920-ban mérték, sok évtizeddel a modern magyar nemzettudat kialakulását követően. Albánia „Trianonja” ezzel szemben egy épp „ébredő” népet szakított szét, a nemzetalkotó etnikum felét sem terelve az új állam határai közé. Mivel korábban a *Rilindja* során a teljes balkáni albánság felett uralkodó oszmánokkal is szembekerültek az albánok, elmondható: tulajdonképp sosem voltak olyan helyzetben, hogy uralkodó etnikum legyenek egy olyan államban, amely legáltalában nagyobb részben egyesíti őket.

Az albán nép máig tartó szétszakítottsága az első Balkán-háborúval kezdődött 1912–1913-ban. Helyzetük rendkívül kedvezőtlenül alakult a háború előtt: épphogy véget ért – győztesen – az ifjútörök kormány reformintézkedései ellen és a birodalmon belüli autonómia érdekében kitört felkelés. A háború kitörése éppen a demobilizálódás közepén érte az albán gerillákat, így lényegében semmilyen ellenállást nem tudtak kifejtteni. Az albánok és a törökök közötti viszony ekkorra mélypontra süllyedt, de erősödő és földjükre szemet vető szomszédai ellenében még mindig a birodalomhoz kívánta kötni jövőjét az albánság döntő része – miközben felkelései folyamatosan erodáltak az oszmán közigazgatást és haderőt a Balkánon. A helyi gazdasági-politikai elit jelentős része társadalmi státuszát a birodalomnak köszönhette, nem kívántak ők sem elszakadni. Az ekkor már nyolc évtizedes múlta visszatekintő albán felkeléseknek az utókor szemével meglehetősen ellentmondásos vonása, hogy antimodernista felkelések voltak, a pántörök birodalmi nemzetépítés, centralizáció, és a nyugatos reformok ellen küzdöttek, nemcsak az autonómia és a nyelvhasználat mellett.²¹ Az albánok közmondásos „törökbarátsága” tehát nem jelentette a Portához való feltétlen lojalitást, a szembenállás pedig tevőlegesen is sokat ártott „Európa beteg emberének”.

Az 1912 novemberében kikiáltott független Albánia területén idegen hadseregek osztoztak, a maroknyi el nem foglalt várost pedig nem albán népi felkelés, hanem a török birodalmi katonaság (igaz, albán alakulatokat is magában foglalva) védte. Ilyen körülmények között maguk az albánok is kevesen figyeltek fel a proklamáció következményeire. Az albán nemzettudat is minden terjedése ellenére gyermekcipőben járt, hiába segítette például Thallóczy Lajos magyar

²¹ Csaplár-Degovics K.: Az albán nemzettévalás i. m. 215–221.

történész is az albán nemzeti mitológia, panteon és szimbolika létrejöttét.²² Annál nagyobb volt a döbbenet, amikor 1913 nyarán a nagyhatalmi rendezés folyamányaként elkezdett valódi formát ölteni az önálló Albánia.

Az első Balkán-háború utáni rendezés a „boldog békeidők” nagyhatalmi koncertjének utolsó közös döntése volt a világháború előtt. Ennek megfelelően politikai döntés született a Nyugat-Balkán felosztásáról, melyben az albánoknak csupán az asszisztálás jutott osztályrészül. Számíthattak ugyan az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország valamelyes rokonszenvére, ám az ellenoldalon Oroszország és Franciaország állt, a politikai realitások pedig szintén nem nekik kedveztek – katonailag az orosz-szövetséges balkáni kisállamok voltak „birtokon belül”.

A mai Albánia politikai határainak *körülbelüli* megvonása hamar lezajlott, a határokat a szerb–bolgár–görög igények, valamint az albánbarát javaslat között taktikusan meghúzva, ugyanakkor szinte faluról falura tárgyalva a konkrét határvonal mentén. Valódi, éles vita viszont csak az észak-albániai Shkodër városa és a nyugat-koszovói városok (Pejë, Gjakovë, Prizren) ügyében bontakozott ki – az oroszok és védenekik egyértelművé tették, hogy csak egyik vagy másik régióról hajlandóak lemondani, mindkettő nem kerülhet az új albán államhoz. Végül Bécs a Shkodër környéki termékeny alföldek és a város katolikus jellege miatt az előbbi mellett döntött, meghagyva Szerbiának a mai Koszovó területének annexióját.²³ (3. melléklet)

Bár a Balkán tagoltságának köszönhetően nagyrészt tudtak a határok természetes akadályokra támaszkodni, semmiféle egykorvolt organikus egységet nem kereteztek. Etnikailag igazságtalanok voltak, albánt választottak el albántól, és ahogy később a Párizs környéki békénél, itt sem a szakértelem hiánya okozta a problémát, hanem a reálpolitikai döntőbíráskodás és az a mögé bújó kisállami területszerzési vágy. Szerbia egy percig sem vitatta például, hogy Gjakovë albán etnikumú, muszlim vallású és gazdaságilag szinte értéktelen városka – mégis kész volt a tárgyalások teljes felrúgásával fenyegetőzni, hogy megszerezze.²⁴

A létező Albánia csupán a középső részére terjedt ki annak a politikai határokkal nem keretezett etnoföldrajzi fogalomnak, amelyet a korszakban kollokválisan Albániának neveztek. Az északi területek Montenegróhoz, Koszovó,

²² Csaplár-Degovics Krisztián: Thallóczy Lajos és az albanológia: vázlatok egy nemzetépítési kísérletről. Levéltári Közlemények 81. (2010) 176–181.; Csaplár-Degovics Krisztián: The Independence of Albania and the Albanian–Ottoman Relations 1912–1913. In: The Centenary of the Balkan Wars (1912–1913): Contested Stances. Ed. Mustafa Türkes. Ankara 2014. 1007–1024.

²³ Csaplár-Degovics K.: Az albán nemzettévalás i. m. 292–298.

²⁴ Csaplár-Degovics K.: Az albán nemzettévalás i. m. 294–295.; Vickers, M.: The Albanians i. m. 71.

a Šar-hegységen és a Prespa-tó vonalán kívül eső területek Szerbiához, a történelmi Epirusz régió déli része pedig Görögországhoz került. Az albánságnak jóindulatú számítás szerint is mindössze a fele élhetett ezen határhúzások után a saját nemzetállamában, a többiek idegen impérium alá kerültek. Nem csoda hát, hogy az albán irredentizmus egyidős Albániával: még 1913-ban lezajlott az első szerbellenes felkelés Koszovó területén. Más kérdés, hogy a gyenge és instabil albán anyaállam a hasonló kísérleteket (köztük a *kaçak* gerillamozgalmat) még hosszú ideig nem tudta érdemben meg támogatni.

6. Az „etnikai Albánia” gondolata

Feja e shqyptarit asht shqyptarija, az albánok hite az albánság – írta már jóval a függetlenség előtt Pashko Vasa, a híres albán költő. Vasa teljesen tudatosan kívánt rámutatni arra, hogy az albánokat több köti össze, mint ami szétválasztja, s nem vallási, hanem nyelvi összetartozás-tudatban kellene gondolkodni. (Az már a múlt kiforgatásának jellegzetes eszköze, hogy Vasa fenti sorát Enver Hoxha ateista állama száz évvel később a vallásellenes propagandában használta fel.) Az albán összetartozás gondolata azonban a függetlenségkor még gyermekcipőben járt, de legjobb esetben is egymás mellett élt a partikuláris helyi identitásokkal. Első ránézésre a Vjosë partján gazdálkodó toszk földműves, kiváltképp, ha ortodox keresztény vallású is volt, valóban kevés közöset tapasztalhatott magában egy gheg pásztorral, aki az Albán-Alpok magashegyeiben legeltetve a *Kanun* kemény szabályai szerint élt, városlakóval pedig csak akkor találkozott, ha a jószágát hajtotta eladni a közeli településre.

Természetesen nem volt azonban hiány a pánalbán gondolatokból, az albán különböző dialektusát beszélők összetartozás-tudatának megeremtése céljából. Ezt segíthette volna, hogy a határokon kívülre került albánság meglehetősen homogén volt. Délszláv uralom alá elsöprő többségben gheg muszlimok kerültek, görög impérium alá pedig a toszk muszlim *çam* albánok. A pánalbán ideológia (amelyet a korszakban szimplán albanizmusnak neveztek) kimondottan szekuláris jellegű volt, nem akart túlságosan az iszlám vallási tudatra apellálni.²⁵ Ennek több oka is volt: az anyaország sokvallásúsága, az iszlám gyenge „lobbiereje” a keresztény Európában, valamint az, hogy az évszázados pántörök hatás (a muszlimok török identitásúként azonosítása) nem múlt el nyomtalanul, így végső soron legalább annyira erodálta volna az albán államépítést, mint amennyire előremozdíthatta volna. Az iszlám oktatási és

²⁵ Ina Merdjanova: Rediscovering the Umma: Muslims in the Balkans Between Nationalism and Transnationalism. Oxford 2013. 39.

vallási hagyományok őrzése ilyen módon a határon túli közösségekre magukra hárult. A specifikusan koszovói albánság-tudatnak ezért is itt, illetve a *kaçakok* időben párhuzamosan zajló gerillaháborújában érdemes keresni az eredőjét.

A politizáló hadurak belharcait nyögő, majd királyi diktatúrában megszilárduló Albánia az 1920–1930-as években azonban csak korlátozott mértékben volt alkalmas identitásformálásra, hiszen állampolgárainak elsöprő többsége analfabéta volt. A népi folklór sokkal inkább helyi „Rózsa Sándorok” legendáriumáról regélt, mint Skanderbeg hősi küzdelméről. Ráadásul Zogu király nem támogatott semmilyen szerbellenes irredentizmust, mivel trónja ereje a jugoszláv politikai támogatáson is nyugodott.²⁶

1939-ben az olasz hadsereg felszámolta az albán függetlenséget – néhány nap alatt, mintegy mellékesen. A királyság nemzetközi és hazai apátia közepette enyészett el, Albánia fasiszta bábállammá vált, névleg az olasz király uralma alatt álló társállamként. Az olasz impériumnak sem volt sokkal nagyobb bá-zisa, mint az előzőtt királynak, de a Jugoszlávia elleni revans esélye sokakat a tengelyhatalmak hallgatolagos támogatójává tett. Koszovóban ugyanis idő-közben nagy volumenű erőszakos szerbesítési politika zajlott, amely reálisan fenyegetett a terület etnikai képének megváltoztatásával. Ezzel szemben az 1940-től vívott görög háború nagyon népszerűtlen volt, dacára az epiruszi albán kisebbség jelenlétének.

Shqipëria Etnike, azaz „etnikai Albánia”, ahogy az albán nacionalizmus álszemérmesen nevezi Nagy-Albániát,²⁷ ekkor jutott a legközelebb a megvalósuláshoz. Az olasz, majd 1943-tól német bábállami státuszban lévő Albánia Koszovóban, Macedóniában és az egykor Szerbia és Montenegró között felosztott Szandzsákban jutott területi nyereséghez. (4. melléklet)

A megszállókkal szemben létezett ugyan számottevő partizántevékenység is, ám a világháború regionális históriája így is az albán nacionalizmus szégyenfoltjai közé tartozik. Az antikommunista erőik – a *Balli Kombëtar* (Nemzeti Front) vezetésével – ugyanis németellenes álláspontjukat 1943 végére teljesen feladva kollaboránssá váltak, hasonlóan ahhoz, ahogy a folyamat Jugoszláviában zajlott le a csetnik-mozgalomban.²⁸ Ebben az időszakban szervezett és spontán etnikai tisztogatások zajlottak szinte minden szomszédos népcsoport, kiváltképp a koszovói szerbek ellen, a tengely pártolását pedig a kizárólag civilelles atrocitásokban, harcban kevésbé jeleskedő 21. „Skanderbeg” Waffen-SS hadosztály megalakítása tetőzte be.

²⁶ Vickers, M.: *The Albanians* i. m. 124.

²⁷ Tim Judah: *Kosovo: What Everyone Needs to Know*. Oxford 2008. 117.

²⁸ Réti György: *Albánia sorsfordulói*. Bp. 2000. 78.

Mivel a vereség után az ellentétes irányú megtorlás sem maradt el, az albán civilek védelmét pedig az erőteljes jugoszláv befolyás alatt álló albán kommunistáktól a nép nem várta, sajátos múltpercepció alakult ki a ballistákat illetően ezekben az albán közösségekben. Bár Albániában – a partizánmúlt miatt – sokszor feszengést vált ki, a kisebbségi albánok között, mindenekelőtt Észak-Macedóniában nem igazán „ciki” ballistának lenni. Nagy-Albánia víziója és az 1944–1945-ös jugoszlávellenes felkelés sokak szemében felülmúlja az egykor német zsoldban elkövetett atrocitások súlyát. A jelenség – a világháborús bűnök háritása – természetesen egyáltalán nem egyedi, de csak az összehasonlítás kedvéért: nehéz lenne a Felvidéken „Nyilasok”, Boszniában „Usztasák”, de akár csak Észak-Írországból „Republikánusok” névvel elképzelni kisebbségi futball-ultrákat. Észak-Macedóniában ugyanakkor létezik a *Ballistët*, azaz Ballisták csoportja és a helyi (valamint a diaszpóra-) albánság szimbolikus klubja az általuk buzdított FK Shkëndija.

A nagyalbán gondolatra a háború előtti határok visszaállítása után több évtizedes „kényszerpihenő” várt, illetve helyesebb úgy fogalmazni, hogy végletekig összekötődött a kommunista vezetés mindenkori érdekeivel annak megélése. A jugoszláv–szovjet szakítás 1948–1956 közötti időszakában Hoxha Albániája a legnyíltabb irredentizmussal fordulhatott „Tito fasiszta bandái” ellen, azonban ezt a szellemet később vissza kellett szorítani a palackba.²⁹ Később azonban nagyobb csönd övezte a koszovói szerbesítési politikát, és szinte teljesen visszhangtalanul maradtak az olyan atrocitások, mint a çam albánok elűzése Görögországból.³⁰ A külpolitikai helyzet nagy vonalakban megegyezett a világháború előttivel, amennyiben Albánia kicsi, szegény, s nemzetközi patrónussal nemigen rendelkező állam volt. Minderre „ráségített”, hogy az albán kommunista rezsim kimondottan bezárkózó és paranoid volt, s a keleti blokkon belüli patrónusaival (Belgrád, Moszkva, majd Peking) is sorra szakított. Hoxha modern nemzetépítése azonban a vallások rendkívül erőszakos háttérbe szorításával és az analfabetizmus megszüntetésével legalább az anyaállamon belül meg tudta teremteni az albán kollektív identitást. Közben olyan lépéseket is tett viszont, amelyek eltávolították országát a kisebbségi albánoktól: az irodalmi nyelvvé a toszk dialektus vált, miközben minden szármottevő kisebbségi közösség a gheget használta.³¹

²⁹ Romsics L.: Nemzet, nemzetiség és állam i. m. 313–314.

³⁰ A történelmi görögországi albán kisebbséget 1944–1945 során görög royalisták – hallgatólagos brit támogatással – huszonöt-harmincezer nagyságrendben üldözték el az országból, mintegy háromezer tagjukat pedig meg is gyilkolták. Albánia egyik legfontosabb külpolitikai célja a çamok elűződését etnikai tisztogatásként elfogadtatni a nemzetközi közösséggel.

³¹ Vickers, M.: The Albanians i. m. 164–165.

Nagy-Albánia gondolata az albán rendszerváltás és a jugoszláv összeomlás során ismét megjelent, a koszovói krízis során pedig polgárjogot nyert az akkori világ legégetőbb politikai problémáinak egyikeként. Ma is töretlenül létezik az irredenta gondolat, ám Koszovó *de facto* önállósága óta lassan negyedszázad is eltelt, sőt, a függetlenség 2008-as kikiáltása is, már bátran mondhatjuk, történelem. Látszólag a korabeli félelmek az albán egységtörekvésekről nem nyertek igazolást. Mindazonáltal, az albán nacionalizmus, habár valóban szelídült, de vitathatatlanul jelen van, s igen sokféle formát képes öltetni. Az érintett államok közelmúltjának és jelenének vizsgálata által ezek a rétegek kibonthatóvá és elemezhetővé válnak.

7. Az irredentizmus ma Albániában

A nagyalbán gondolat már a nevében is hordozza célját: az „etnikai Albánia” célja minden albánt egy közös nemzetállamban egyesíteni. Megfigyelésem szerint ezen belül is léteznek azonban tisztán etnikai alapú, valamint történeti alapú igények. Bár Albánia tisztán földrajzi fogalom volt, s az albán nép nem élt közös nemzeti államban korábban, a két igény nem fedi egymást teljes mértékben, noha, kiváltképpen a Nagy-Albánia térképek alapján, nehéz őket pontosan szétszálazni.

Az etnikai alapú irredentizmus az albán többségű (vagy legalábbis jelentős mértékben albánok által is lakott) területek „megváltására” törekszik. Ide tartoznak mindazok a régiók, amelyek sokszor már az 1913-as nagyhatalmi döntés után is felemelték a szavukat az idegen impérium ellen és az Albániával való összetartozás mellett. Montenegró (albán nevén *Mali i Zi*) három albán többségű járása, Szerbia három jelentős albán népességgel rendelkező járása (albán nevén *Kosova Lindore*, azaz Kelet-Koszovó), a mai Koszovó állam (a szerb többségű területek is), valamint Észak-Macedónia albán többség lakta északi és nyugati karéja, Szkopjéval együtt (albán nevén *Ilirida*). Általában ugyanakkor ezen koncepció is számol a görög határvidék megszerzésével, ahol pedig napjainkban nem élnek albánok. (5. melléklet)

Már az etnikai alapú nagyalbán gondolat is egy ország annektálásával, egy másik ország jelentős megcsonkításával, valamint két további állam kisebb mértékű „megrövidítésével” számol, s a történelmi alapú igények még nem is kerültek fel a térképre. A legvérmesebb albán nacionalisták ugyanis *Shqipëria Etnike Historikisht*ről, „történelmileg etnikai Albániáról” beszélnek és szönek álmokat. A nagyszerb „ahol egy szerb sír van, az Szerbia” gondolathoz kínosan

hasonlatos koncepció összeválogat egykor albán többségű területeket, egykor albánok által is lakott területeket, valamint mai szórványalbánság által lakott területeket egyetlen, mintegy 75 000 négyzetkilométeres reménybeli államba sűrítve.³² Ez a koncepció magában foglalja egész Kelet-Montenegrót és Délkelet-Szerbiát az 1877–1878-as etnikai tisztogatások előtti nyelvhatárokkal, de – történelmi jogon – Délnyugat-Szerbiát is az egykori Szandzsák területén. Ezen túl az „integrális Albánia” magában foglalná Észak-Macedónia minden, albánok által is lakott területét (minimum az ország felét), valamint Görögország kárára az egész, földrajzi értelemben vett Epiruszt Ioannina/Janina városával és Korfu szigetével. (6. melléklet)

A huszadik századból örökölt, militáns, szélsőjobboldali színezetű irredentizmus ma az albán anyaországban nem népszerű, s nincs parlamenti politikai képviselete. A PUK (Partia e Unitetit Kombëtar, Nemzeti Egység Pártja), amelynek vezetője, Idajet Beqiri legnyíltabban felvetette az integralista Nagy-Albánia koncepciót, aprócska párt, legfeljebb néhány ezer szavazóval. A ballistáknak (PBK, Partia Balli Kombëtar, Nemzeti Front) szintén 1996-ban volt utoljára parlamenti képviselőjük, amelyet az 1997-es polgárháborút követő új választásokon gyorsan el is veszítettek. Bár a pánalbán párt (koszovói és észak-macedóniai „filiáléja” is működik mindmáig) igen radikális volt – például háborút szorgalmazott Koszovó mellett – nem számított nemkívánatosnak az albán politikában, rendszeresen bekerült a Sali Berisha vezette mérsékelt jobboldali választási koalíciókba. A specifikusan rájuk leadott szavazatok száma ugyanakkor a 2010-es évekre 10 000 alá csökkent. A fentiekén kívül a szintén csekély támogatottságú AK (Aleanca Kuq e Zi, Vörös-Fekete Szövetség) létezik még aktív irredenta pártként.

Legutóbb a pánalbán nacionalizmust az albán parlamentben a PDIU (Partia Drëjtasi, Integrim dhe Unitet, Igazság, Integráció és Egység Pártja) képviselte. A párt fő célja a kisebbségvédelem, illetve a *çam* albánok ügyének napirenden tartása volt, s kívülről támogatott minden kormányt, amely ezekben az ügyekben hajlandó volt lépéseket tenni. Parlamenti éveik alatt (a 2021-es választásokon kiestek a törvényhozásból) egy represszív belpolitikai javaslatukkal szereztek leginkább ismertséget. A PDIU ugyanis 2011-ben, frissen alakult pártként benyújtott egy javaslatot, amely lényegében szankcionálja az ország mintegy hatvanezer fős görög kisebbségét, ha görögnek vallják magukat.³³

³² Romsics I.: Nemzet, nemzetiség és állam i. m. 358.

³³ Természetesen egy ilyen nyíltan megfogalmazott kirekesztő intézkedést lehetetlen lenne a mai Európában megvalósítani. A népszámlálási törvény módosítása betű szerint úgy szól, hogy pénzbüntetés terhe mellett tilos minden állampolgárnak a születési anyakönyvi kivonatán

Mindez természetesen nem a semmiből jött, az albán kormányok görögellenes fellépésének meglehetősen hosszú históriája van.³⁴

Annak ellenére, hogy a militáns szélsőjobbnak nincs támogatottsága, látható pusztán a fenti információkból is, hogy az albán nacionalizmus ingerküszöbe jóval magasabban van más országokénál. Elvégre az történt a népszámlálási javaslat esetében, hogy egy frissen alakult törpepárt kisebbségellenes javaslatát a mérsékelt jobboldal koalíciója azonnal átültette a gyakorlatba. Nem sokkal később az albán függetlenség századik évfordulóján Sali Berisha akkor regnáló miniszterelnök Prevezától (a 19. századi nyelvhatáron is kívül eső epiruszi görög város) a szerbiai Preshevëig tartó „albán földekről” beszélt.

A lakosságban is van egy meglehetősen alapos fogadókészség a nagyalbán álomra. Egy 2010-es Gallup-felmérés szerint az anyaországi albánok 62%-a támogatna egy minden albánt magában foglaló államot, Koszovóban pedig még magasabb volt ez az arány. Hozzá tették ugyanakkor a válaszolók: tisztában vannak a politikai határok jelentette problémákkal, és nem hiszik, hogy a közeli jövőben egy nagyalbán állam megvalósulhat.³⁵ Mindenesetre az eredmény jól rímél arra, amit napjainkban is nyilatkozott egy hazai újságírónak Osman Krashniqi albán politológus: *„Nagy-Albánia térképen még nem létezik ugyan, de ott van a fejekben. Csak le kell rajzolni.”*³⁶

8. Összegzés

Annak ellenére, hogy a Balkán-félsziget autochton (öslakos) népességének számítanak, az albánok egészen a 20. századig nem voltak saját nemzeti önrendelkezésük birtokában, annak 1912–1913-as megszületésekor pedig rögtön diaszpóra-nemzetté váltak. A nagyhatalmi alkuval kialakított határok (amelyeket 1925-ben véglegesítettek, s ebben a formában mai napig az

szereplő nemzetiségtől eltérő nemzetiségnek vallania magát. Ezzel viszont tulajdonképpen a törvény megakadályozza, hogy a „rejtőzködő” görögök (Albániában 1990 előtt aktív albánosító politika folyt) felvállalhassák görög identitásukat. Mivel Albániában nem él más számottevő etnikai kisebbség, a görögök viszont egyes számítások szerint akár a népesség tizedét is adhatják, az intézkedés bújtatott célja nyilvánvaló.

³⁴ Kosta Bajarba: Migration and Ethnicity in Albania: Synergies and Interdependencies. The Brown Journal of World Affairs 11. (2004) 1. sz. 233–235.

³⁵ Besar Likmeta: Poll reveals support for 'Greater Albania'. (<https://balkaninsight.com/2010/11/17/survey-greater-albania-remains-popular/>, letöltés 2021. dec. 5.)

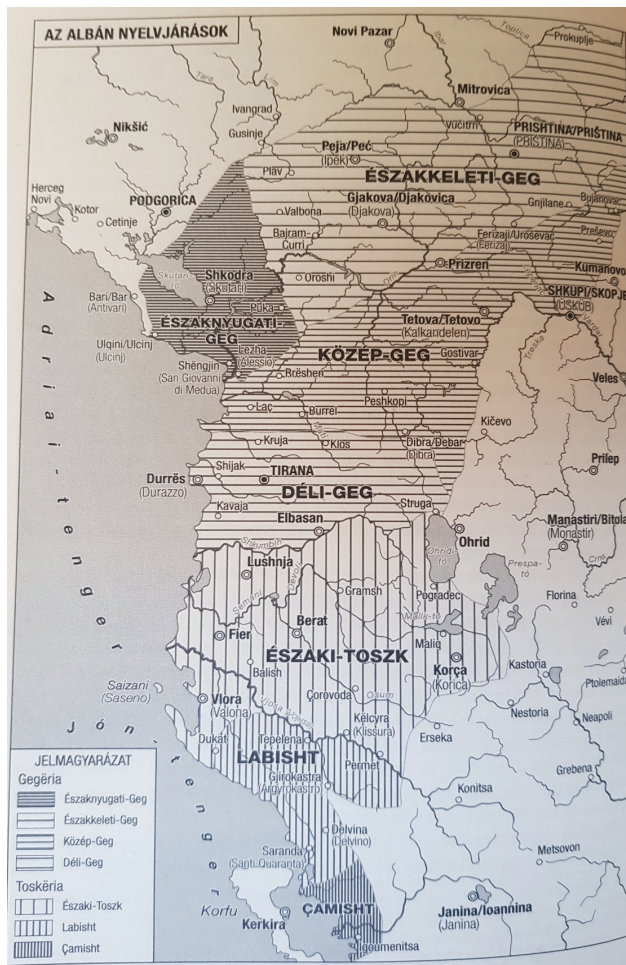
³⁶ Manyasz Róbert: Albán tavasz. Kinek dolgozik az idő a Balkánon? Magyar Narancs, 2021. április 1.

albán államhatárt képezik) etnikailag nem voltak igazságosak, s ezért mind Albániából, mind a szomszédos országok albán kisebbségeiből aktívan támadták azokat. A II. világháborúban az olasz–német megszállásnak is legitimitást biztosított, hogy balkáni érdekeik egybeestek a nagyalbán gondolattal, s néhány évig ezért annak megvalósulását is segítették.

Az albán irredentizmus a mai napig erőteljesen vitatott téma, mondhatni, velünk élő történelem. A hat balkáni államba szétszórt albánság problémái főképpen a koszovói kérdéssel kapcsolatban kerülnek elő és jelentenek sokszor kurrens beszédtemát. Talán fölösleges a valóságban annyit látni mögéjük, amennyit a sajtóhírek címadása sejtet,³⁷ de kétségtelen, hogy az albán nacionalizmus, a történelmi örökség miatt is, aktívabb más népekénél és emiatt a politikum is előszeretettel használja az albán–koszovói egyesítéssel kapcsolatos retorikát.

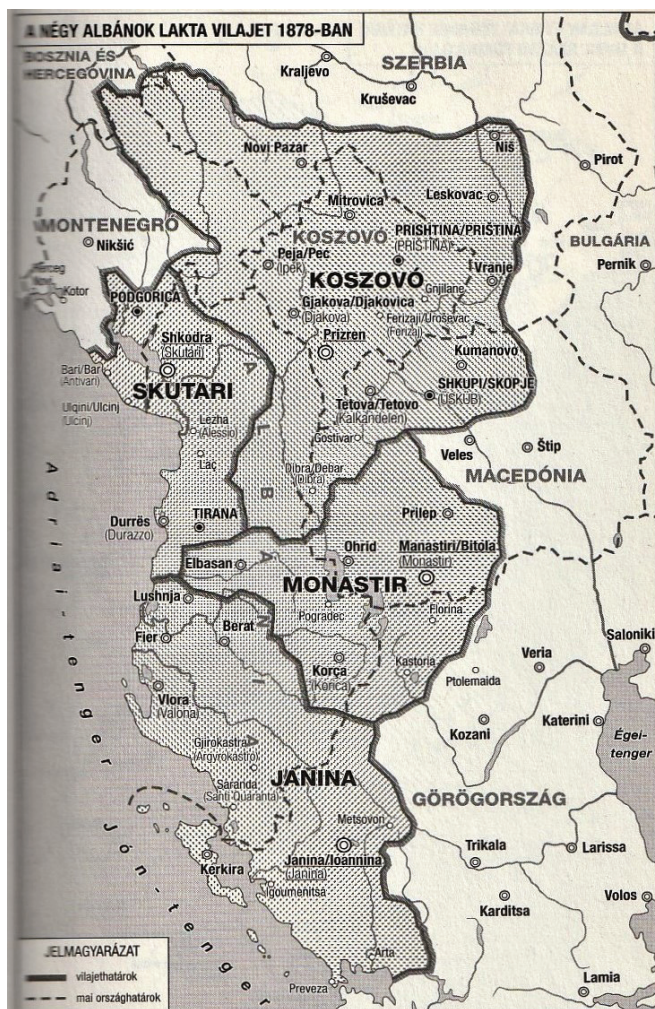
³⁷ *Alice Taylor*: Albanian Prime Minister in favour of unifying Kosovo and Albania. (https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/albanian-prime-minister-in-favour-of-unifying-kosovo-and-albania/, letöltés 2021. dec. 5.)

Függelék

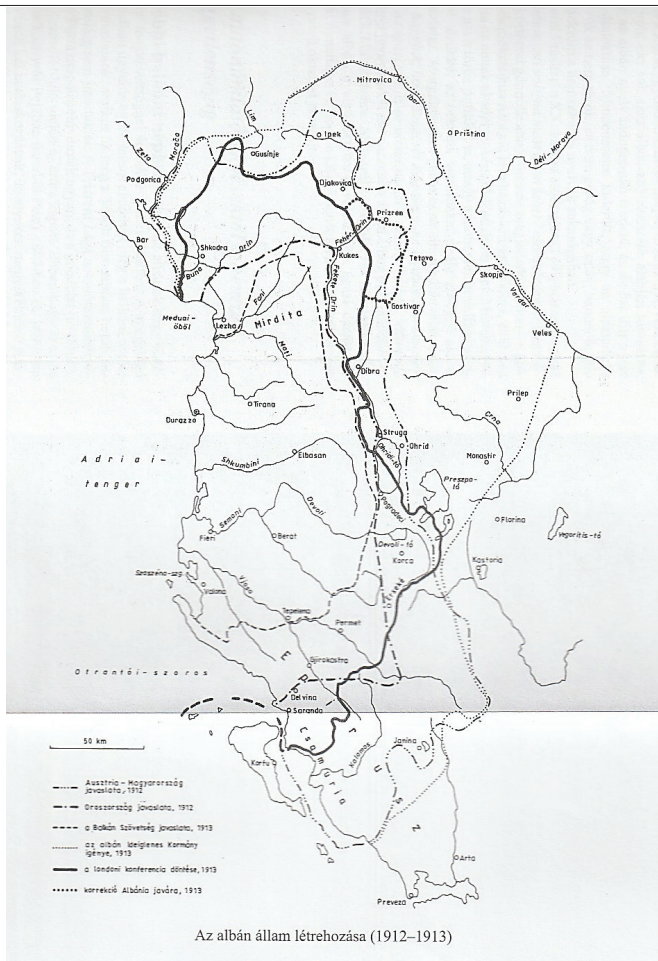
1. melléklet: Az albán nyelvjárások és elterjedtségük a 19–20. század fordulóján

A nyelvhatár a legtöbb tekintetben megegyezik a maival; kivételt északon a Toplica vidéke, délen pedig az egykori çam nyelvjárás területe képez. Forrás: Csaplár-Degovics K.: Az albán nemzet-tévalás i. m. 64.

2. melléklet: Az albánlakta oszmán villajetek 1878-ban

A földrajzi vagy etnikai szempontok kimondottan nem érvényesültek, amit jól mutat, hogy Tirana, Elbasan, Lushnjë és Berat (amelyek ekkor persze nem jelentős városok) három különböző villajethez tartoznak, dacára annak, hogy Albánia alföldi részén terülnek el. Forrás: *Csaplár-Degovics K.: Az albán nemzetképződés i. m. 57.*

3. melléklet: Az első Balkán-háború utáni nagyhatalmi határjavaslatok, és a végleges albán határ

Forrás: Réti Gy.: Albánia i. m. 32–33. közötti térképmelléklet.

4. melléklet: A II. világháborúban a tengelyhatalmak kezéből megvalósult Nagy-Albánia

Forrás: Wikimedia Commons.

5. melléklet: A reménybeli Nagy-Albánia térképe

Nem korlátozódik teljesen az etnikai határokra, ez Észak-Görögország (Çamëria) esetében a legszembetűnőbb. Forrás: Researchgate.net.

6. melléklet: A „történelmi etnikai Albánia” térképe a maximális albán nacionalista igényekkel

Forrás: dw.com.

András Patrik Erdős

A People Divided: The Genesis of the Albanian Borders and 'Greater Albanian' Irredentism

Balkan states that are not yet members of the European Union – known collectively as the Western Balkans – bear many historical grievances against one another, which many times has been a great burden on the integration process. Since Kosovo, an independent republic not yet recognized by the United Nations, is overwhelmingly populated by Albanians, who are also deeply involved both in the historical and current political divides of the region. But how and why did this occur? Why do Albanians live as an ethnic majority in two countries (Albania, Kosovo) and as an ethnic minority in four others (Serbia, North Macedonia, Montenegro, Greece) today?

In this paper, a thorough overview will be provided of the most significant historical events that contributed to Albanian nationalist and irredentist sentiments, followed by a brief reflection on current events concerning these ideologies.

The most important event is the genesis of the division of the Albanian people, the 1913 Treaty of London, in which the European great powers divided the territory of the Balkan Peninsula after the First Balkan War of 1912–1913. While the treaty guaranteed the existence of an independent Albania, the borders were determined through negotiations that Albanians were not invited to. This resulted in ethnically unjust borders, with around half of all Albanians living outside the newly established Principality of Albania.

This phenomenon has naturally sparked irredentism for the Albanian homeland, as well as separatism for Albanians living in Yugoslavia and Greece. These sentiments will be examined in the second half of the paper, primarily to demonstrate the events of World War II in pursuit of the establishment of *Shqipëria Etnike* („Greater Albania”). As the 'Albanian irredentism' is still a common talking point of Balkan politics to this day, the *Ballists* („Frontmen”) of today along with the role of nationalism in Albanian politics will be also examined.

Góczon Tamás

Két kiszolgáltatási eset (*deditio*) kölcsönhatása a római köztársaság történetében*

1. Bevezetés

A tanulmányt érdemes a cím magyarázatával és a kulcsfogalmak tisztázásával kezdeni, hiszen a kiszolgáltatás a római történelem talán kevésbé ismert jelenségei közé tartozik, illetve már az ókorban is több mindent érthettek a *deditio* fogalma alatt. Egyrészt a római magánjogban is ismert fogalomról van szó, például egy *pater familias* és a hatalma alatt állók viszonyában. A családfő ugyanis elkerülhette a kezdeti időszakban a sértett magánbosszúját, később pedig a *poena* megfizetésének kötelezettségét, ha a hatalma alatt álló elkövetőt a sértett számára átadta (*noxae deditio*).¹ Másrészt az államközi kapcsolatokban is többféle értelemben használatos fogalomról van szó, egyrészt jelenthette az ellenfél feltétel nélküli megadását (*deditio in potestatem* vagy *deditio in fidem*). Ezzel a kapituláló államok vagy népek lemondtak szuverenitásukról Róma javára, akik dönthettek a további sorsukról.² Békeidőben pedig a római

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott támogatásával készült. A tanulmányban – ha másként nem utalok erre – minden évszám Krisztus születése előtti időpontot jelöl.

¹ Jenn Lawrence: Surrendering Hannibal: The Deditio of Culpable Persons in Roman Diplomatic and Military Contexts. MPhil dissertation. University of Oxford. 2016. 1–2.

² Loretana de Libero: Surrender in Ancient Rome. In: How Fighting Ends: A History of Surrender. Ed. Holger Afflerbach – Hew Strachan. 2012. 29–38. Mindez pontos szertartás alapján történhetett, lásd: Livius: A római nép története a város alapításától. I–IV. Ford. Muraközy Gyula. Bp. 1982. (a továbbiakban: Livius), I.38.

támogatás megerősítését szolgálhatta a *deditio*.³ Másfelől bizonyos szakrális szférában is gyökerező alapelvek megsértőit sújthatták kiszolgáltatással, ezáltal az isteni büntetés negatív következményeit kerülhették el. Ilyen jogsértés lehetett például a sérthetetlennek számító követek ellen elkövetett erőszak, vagy egy szerződés megszegése. Mindkettő a *fides* és az istenek megsértésével volt egyenértékű. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a jogsértőt megkötözve és meztelenül átadták az ellenfélnek az istenek kiengesztelésére, ezáltal a jogsértés negatív következményeit elháríthatták a városról a felelős átadásával.⁴ Ezzel az eszközzel Róma az isteni haragon túl megszabadulhatott a kedvezőtlen és előnytelen szerződések kötelme alól is, amennyiben a megállapodás megkötése felelős személy(ek)hez volt köthető. Tanulmányomban ennek két viszonylag jól dokumentált példáját vetem össze: Kr. e. 321-ben Caudiumnál a samnisoktól, Kr. e. 137-ben a pedig numantiaiaktól elszenvedett súlyos vereséget követően kényszerültek kedvezőtlen békekötésre a rómaiak. A felelősök kiszolgáltatásával azonban lehetőség nyílt a megállapodások megszegésére és a háború jogos folytatására, az istenek (és a *fides*) megsértése nélkül.

2. A kiszolgáltatás végrehajtói: a *fetialis* papok

A kiszolgáltatás okai – legalábbis formálisan – mindig vallási jellegűek voltak. Ennek megfelelően a végrehajtás is egy papi *collegium*nak, a *fetialis*oknak volt a feladata. Velük kapcsolatban Liviusnál találhatunk legbővebben adatokat, ugyanakkor a korai időszakokra vonatkozó írott források jórészt kitalált vagy módosított hagyományok lehetnek.⁵ A húsztagú testület élén a *pater patratus* állt, az életre szóló tisztséget a legjobb családok tagjai tölthették be Dionysios tudósítása szerint.⁶ Néhány érméből a viseletükre is lehet következtetni (lásd az 1. mellékletet).⁷ Servius, Vergilius Kr. u. 4–3. századi kommentátora is tett említést ezzel kapcsolatban: a *fetialis*ok nem viselhetek lenből készült ruhát, illetve egy Iuppitert megjelenítő jogart is magukkal vihetek.⁸ Az intézmény

³ Ernst Badian: *Deditio*. In: Brill's New Pauly. Ed. Hubert Cancik et al. 2006. (<https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/deditio-e312610>, letöltés 2021. okt. 09.)

⁴ Egyesek önálló kategória helyett a civiljogi elvek államközi alkalmazását látják ebben az esetben.

⁵ Federico Santangelo: The Fetials and Their „Ius”. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 51. (2008) 65.

⁶ Dionysius of Halicarnassus: *Roman Antiquities* I. Trans. Earnest Cary. (Loeb Classical Library 319.) Cambridge MA–London 1960. (a továbbiakban: *Dion.*), II.72.

⁷ J. H. Richardson: The „Pater Patratus” on a Roman Gold Stater: A Reading of „RRC” Nos. 28/1–2 and 29/1–2. *Hermes* 136. (2008) 4. sz. 415–425.

⁸ Takács László: A római diplomácia. Bp. 2013. 74–75.

létrehozása valószínűleg a királyság korára vezethető vissza, amikor a terjeszkedő Róma kidolgozta a háború indításával, lezárásával kapcsolatos alapvető szabályokat.⁹ Ugyanakkor konkrét időpontot nem lehet megállapítani, a források ellentmondanak egymásnak.¹⁰ A hagyomány kezdetben gyakran említi a *fetialisokat*, de később epizódszerű a jelenlétük, csak bizonyos esetekben tűnnek fel. Ez az egyenlőtlenség annak is köszönhető, hogy Livius egyes könyvei (például a XI–XX. könyvek) elvesztek.¹¹

Eredeti feladatuk lehetett a hadüzenetek átadása; békét kötöttek; követként dolgoztak, ha egy szövetséges felbontotta megállapodását Rómával; a követekkel való bánásmódot és a hadvezérek helyes viselkedését is számonkérték,¹² így a kiszolgáltatás szertartásait is ők végezték. A *fetialisok* feladata lehetett a hadüzenet előtt Róma feltételeinek átadása is, ami általában elfogadhatatlan volt az ellenfelek számára, így rendszerint háború következett.¹³ Az így létrejött testület már a kezdetektől politikai szerepet is kapott, hiszen a tárgyalások, hadüzenetek, békekötések megkerülhetetlen szereplői lettek.¹⁴ Dionysios megkísérelte felsorolni feladataikat, véleménye szerint a követek jogainak megsértését is megállapították.¹⁵

Ilyen testülettel más itáliai népek is rendelkezhettek, a samnisoknál a kiszolgáltatáshoz hasonló példát Livius is megörökít. 322-ben a rómaiak elleni háborút támogató Brutulus Papius holttestét öngyilkossága után a *fetialisok* Rómába vitték a zsákmánnyal és a foglyokkal együtt.¹⁶ Egyesek anakronisztikusnak tekintik Livius feltételezését a samnisok *fetialis* papjaival kapcsolatban, hiszen művében ez az egyetlen utalás a papi testület Latiumon kívüli jelenlétére.¹⁷

⁹ Santangelo, F.: The Fetials i. m. 64–66.

¹⁰ Cicero például Tullus Hostiliusnak tulajdonította a papság létrehozását, Plutarchos és Dionysios pedig Numának. Cicero: Az állam. Ford. Hamza Gábor – Havas László. Bp. 1997. II.31.; Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. I–II. Ford. Máthé Elek. [Bp.] 1978. (a továbbiakban: *Plut.*), Numa 12., Cam.18.; Dion. II.72.; A kérdéshez lásd: Robert J. Penella: War, Peace and the Ius Fetiale in Livy 1. Classical Philology 82. (1987) 3. sz. 233–237. Livius pedig Ancus Martiusához kötötte az alapítást. Lásd: Takács L.: A római diplomácia i. m. 73.

¹¹ Santangelo, F.: The Fetials i. m. 72.

¹² Mary Beard – John North – Simon Price: Religions of Rome I–II. (A History.) 1998. I. 26–27.; Santangelo, F.: The Fetials i. m. 85.

¹³ Santangelo, F.: The Fetials i. m. 80.

¹⁴ Santangelo, F.: The Fetials i. m. 66.; Ezeket pontos szertartások szerint hajtották végre, lásd: Livius I.24.

¹⁵ Dion. II.72.5.

¹⁶ Livius VIII.39.; Santangelo, F.: The Fetials i. m. 68–69.

¹⁷ Jeremy Armstrong: War and Society in Early Rome: From Warlords to Generals. Cambridge 2016. 236–237. (21. jegyzet); Thomas Wiedemann: The Fetiales: A Reconsideration. The Classical

A *fetialisok* pánitáliai jellegére (Wiedemann állításával ellentétben)¹⁸ azonban más forrás is utal, Halicarnassosi Dionysios a faliscusokkal kapcsolatban említett hasonló testületet, de a római *collegium* mintájaként az ardeai vagy *aequus* példa is felmerült.¹⁹

A tengerentúli terjeszkedéssel a *fetialisok* hagyományos szerepe valószínűleg megszűnt, ezeket a feladatokat a *legatus*, a *senatus* és a népgyűlés vehette át, ugyanakkor a véleményüket továbbra is kikérték a háború indításának törvényességét illetően.²⁰ A városállami keretből kilépő birodalomban hagyományos feladataik egy része már nem volt megvalósítható, ilyen volt például a lándzsa áthajításával történő hadüzenet a szomszédos államoknak.²¹ *Collegiumuk* továbbra is létezett, a háború helyes előkészítését és befejezését továbbra is felügyelték, tanácsokat adtak a *ius fetiale* betartása érdekében, de a cselekvés és politikai döntés nem az ő feladatuk volt, diplomáciai jellegű teendők is csak a korai időszakokban lehettek.²² A *rerum repetitio*,²³ a háború kihirdetése, jogosságának ellenőrzése háttérbe szorult a feladataik között.

A 2. századból elvértve hallunk a *fetialisokról*, esetleg a kiszolgáltatással, követi jogokkal összefüggésben kerülnek csak elő.²⁴

A köztársaság végén a *fetialisok* valószínűleg már csekélyebb szerepet játszottak, de többek között a *ius fetiale*²⁵ betartásának igénye jelent meg Cato

Quarterly 36. (1986) 2. sz. 486.

¹⁸ Wiedemann, T.: The Fetiales i. m. 486.: Wiedemann a *samnis fetialisok* liviusi említését tekintti egyetlen Latiumon kívüli példának az irodalmi forrásokban.

¹⁹ Jacques-Henri Michel: L'extradition du général en droit romain. Latomus 39. (1980) 3. sz. 677.; Dion. I.21., II.72.: Az ardeai eredet lehetőségét Gelliusra hivatkozva közli. Salmon pedig hitelt ad Liviusnak a *samnis fetialisok*at illetően. Edward Togo Salmon: Samnium and the Samnites. H. n. 1967. 145.

²⁰ Santangelo, F.: The Fetials i. m. 72–75.; A változás folyamata és oka azonban vitatott, sőt a lándzsával elvégzett hadüzeneti rítus Augustus-kori bevezetése is felmerült. Lásd: Wiedemann, T.: The Fetiales i. m. 482.

²¹ Mary Beard: Religion. In: The Cambridge Ancient History: The Last Age of the Roman Republic, 146–43 B.C. IX. Ed. J. A. Crook. Oxford 2008. 773.

²² Santangelo, F.: The Fetials i. m. 77–78.

²³ A *fetialisok* által kihirdetett hadüzenetet megelőző lépés volt, az ellenfélnek meghatározott módon átadott követeléseket, jóvátételi igényeket jelentette. Ezek általában elfogadhatatlan feltételek voltak, így legtöbbször elutasításra találtak és kitört a háború.

²⁴ Santangelo, F.: The Fetials i. m. 80.; Appianusnál Mancinus kiszolgáltatását a *fetialisok* helyett már Furius *consul* hajtotta végre. App.Ib.83. Astin azonban a *fetialisok* jelenlétét is feltételezi. Alan E. Astin: Scipio Aemilianus. Oxford 1967. 133.

²⁵ A külpolitikát, államok közötti érintkezést, szerződést (stb.) szabályozó vallási szabályokat nevezték így, melynek felügyelete, végrehajtása a *fetialisok* feladata volt.

55-ös támadásában is, amikor Caesar kiszolgáltatását követelte.²⁶ Cicero is hivatkozott a *fetialisok* feladataira *De legibus* c. művében: „A szerződések és fegyverszünetek hivatalos megkötésének ügyében a *fetialisok* legyenek a bírák és a követek, és ők döntsenek a háború kérdésében.”²⁷ Így az is lehetséges, hogy nem történt hosszabb törés a működésükben, Varro például élő szokásként utalt a *fetialisok* által végzett feladatokra.²⁸ Lehetséges, hogy 39-ben is szerepet kaptak egy szerződés megújításában, majd 32-ben, a Kleopátrának küldött hadüzenet megelőzően már maga Augustus végezte el a háború előtti rítusokat *fetialis* papként.²⁹ Valószínű, hogy a római köztársaság korában kisebb-nagyobb megszakításokkal szerepet játszottak, alkalmazkodva a terjeszkedő állam viszonyaihoz; jelentőségük súlypontja is ennek megfelelően változhatott, a feladatköreikkel együtt.³⁰

3. A *caudiumi* vereség (Kr. e. 321)

A továbbiakban két szorosan összefüggő, és viszonylag jól dokumentált kiszolgáltatási példát hasonlítok össze. Ez azért is fontos, mert a vizsgálat tanulságai remélhetőleg bármely másik *deditio* elemzéséhez és megértéséhez is hozzájárulnak majd. A római történelemben elsőként a 321-es *caudiumi* vereség következményeként találkozhatunk a kiszolgáltatás példájával. Livius említi az esetet viszonylag részletesen, a második *Samnis* háború kapcsán. A római sereget a *caudiumi* szorosban bekerítették a *Samnisok*, így a készleteikből kifogyva kénytelenek voltak egy szégyenletes békeszerződést kötni. Livius azonban hangsúlyozza, hogy ezt formailag nem lehetett békeszerződésnek nevezni: „[a *consulok*] kijelentették, hogy a nép felhatalmazása, a *fetialis* papok közreműködése és bizonyos vallási szertartások nélkül a szerződés (*foedus*) megkötése lehetetlen. Ezért a *caudiumi* megállapodás formája nem békeszerződés

²⁶ Az esethez lásd: Santangelo, F.: *The Fetials* i. m. 80–81.; *Plut.Caes.22*, *Cat.Min.51*.

²⁷ *Marcus Tullius Cicero: A törvények*. Ford. Simon Attila. Bp. 2008. II.21.; Fontos hangsúlyozni, hogy itt nem megvalósult törvényekről, csupán Cicero elképzeléseiről van szó az ideális római államot illetően.

²⁸ *Varro: On the Latin Language: Volume I. Books 5–7*. Trans. Roland G. Kent. (Loeb Classical Library 333.) London 1938. V.86.; *Thomas Robert Shannon Broughton: Mistreatment of Foreign Legates and the Fetial Priests: Three Roman Cases*. *Phoenix* 41. (1987) 1. sz. 61.

²⁹ *Broughton, T. R. S.: Mistreatment* i. m. 61.; *Cassius Dio: Roman History I–IX*. Trans. Earnest Cary. London–New York 1914. (a továbbiakban: *Dio*), L.4.

³⁰ *Broughton, T. R. S.: Mistreatment* i. m. 62.

volt, [...] *hanem kezességvállalás (sponsioem)*.³¹ Tehát a *consulok*, *legatusok*, *quaestorok*, katonai *tribunusok* hatáskör hiányában személyesen vállaltak kezességet az egyezmény megtartásáért, sőt 600 római lovast is átadtak túsznak, majd a szégyenteljes elvonulás következett egy iga alatt, a fegyverektől megfosztva.³² Később *Postumius consul* a *senatus* előtt a saját kiadatását javasolta, hiszen így a rómaiak a *ius fetiale*vel összhangban újabb háborút indíthattak: „Ezzel mi feloldjuk a népet – ha ugyan valaha is leköteltük – esküvel tett ígérete alól, és így sem isten, sem ember nem fogja megakadályozni, hogy égi és földi törvény szerint egyaránt igazságos, új háborút indítsatok.”³³ Ezen a példán is kiválóan látszik a rómaiak gondolkodásmódja és viszonya a valláshoz: az egyetlen követelmény a szabályok pontos betartása volt,³⁴ ami a legapróbb részletekig terjedhetett, hogy megfeleljenek a *bellum iustum et pium* elvének, illetve jelen esetben a *fetialis* jognak.³⁵ A *deditio* után *Livius* értelmezése szerint a *consul* formailag *samnis*sá vált, így római polgárjogát elveszítve már ellenséges *samnisként* lökte meg az őt is kiszolgáltató *fetialis* papot, háborús ürügyet teremtve egy római követ megtámadásával.³⁶ A *samnisok* természetesen nem fogadták el az átadott személyeket, az egész eljárást nevetségesnek, az istenek, a *fetialisok* és a szertartás megcsúfolásának tekintették.³⁷ Ugyanakkor római szemszögből a *pax deorum* és a *ius fetiale* sértetlen maradt, a seregek időt nyertek, valamint sikeres bosszúhadjáratot indíthattak meg úgy, hogy

³¹ *Livius* IX.5.

³² *Livius* IX.5.

³³ *Livius* IX.8.

³⁴ *Thomas Köves-Zulauf*: Bevezetés a római vallás és monda történetébe. Bp. 1995. Lásd: a *Dedicatio* c. fejezet példáját.

³⁵ *Livius* IX.10.: A kiszolgáltatásnak szigorú szabályai lehettek: a *fetialisok* a városkapuig vonultak, ott levették a kezesek ruháit és hátrakötötték kezeiket, majd az elmondott formulával átadták őket az ellenfélnek. A *consul* például a kötél szorosra kötését kérte, nehogy emiatt legyen szabálytalan a kiadatás.

³⁶ Itt fontos megjegyezni, hogy *Cicero* szerint a kiadott személy csak akkor veszítette el római polgárjogát, ha az ellenfél elfogadta őt. Ez alapján a *fetialis* pap meglökése sem lehetett valódi ürügy, hiszen a *samnisok* elutasították az eljárást, a *consul* pedig visszatérhetett Rómába. Mindenesetre a kiszolgáltatás és a polgárjog elvesztésének kérdése vitatott volt. *Marcus Tullius Cicero* összes beszédei. Ford. Nótári Tamás. Szeged 2021. Pro Caec.98.; Digest of Justinian I–IV. Trans. Alan Watson. Philadelphia 1998. (a továbbiakban: Dig.), IV. 50.7.18.; *Michel, J.-H.*: Lextradition i. m. 681.; *José Ignacio San Vicente*: El Foedus de Mancino, la Pax Caudina y Tito Livio. In: *Mundus vult decipi: estudios interdisciplinares sobre falsificación textual y literaria*. Ed. Javier Martínez García. H2012. 328–329.

³⁷ *Livius* IX.11.

a caudiumi csata résztvevői is életben maradtak.³⁸ Sőt, Postumius bátorsága lelket öntött a katonákba, feltüzeltette bennük a bosszúvágyat, már-már Decius Mushoz kezdték hasonlítani.³⁹

A történetben azonban számos hasonlóságot megfigyelhetünk a későbbi, 137-es vereséggel párhuzamosan, melynek következményeként C. Hostilius Mancinus *consult* szolgáltatott ki.⁴⁰ Emiatt Crawford a liviusi leírást egy utólag konstruált, Mancinus esetéhez igazodó, tudatosan megalkotott előzménynek tekinti.⁴¹ Egy ilyen korai példa esetében valószínűbb a liviusi leírás igazítása 137/136 történéseire, amit így nem feltétlen kell elfogadni és minden elemében hitelesnek tekinteni.⁴² Már a caudiumi vereség helyszínének kérdése is vitákra adott okot, hiszen a liviusi leírás pontossága és hitelessége is megkérdőjelezhető, ugyanis esetében feltételezhető a katasztrófa enyhítésének szándéka.⁴³ Illetve az azonnali római bosszú története is kérdéseket vet fel, így valószínűleg nem került sor a caudiumi szerződés elutasítására és a *consulok* *deditio*jára sem, inkább a későbbi események igényeinek megfelelően születettek ezek a történetek.⁴⁴ Egy sikeres bosszúhadjárat beillesztéséhez ugyanis az ellenségeskedés felújításának és a béke megszegésének jogosságát is magyarázni kellett valamilyen módon, erre a *deditio* pedig kiválóan alkalmas volt.

Ugyanakkor a caudiumi történet hitelessége sem vethető el teljes mértékben, egy szerződés (*foedus*) megkötése (amit nem feltétlen követett szerződésszegés és római bosszú) valóban megtörténhetett,⁴⁵ amit a hagyomány utólag *sponsi*-oként próbált meg enyhíteni, tagadva egy esetleges szerződés megkötését.⁴⁶

³⁸ Santangelo, F.: The Fetials i. m. 70.; A csata szó használatánál azonban fontos hangsúlyozni, hogy valódi küzdelemre nem feltétlen kerülhetett sor.

³⁹ Livius IX.10.

⁴⁰ A két eseményt már az ókori szerzők is összehasonlították. Lásd: 58. jegyzet.

⁴¹ Michael Hewson Crawford: Foedus and Sponsio. Papers of the British School at Rome 41. (1973) 1–7.

⁴² Léonie Hayne: The Condemnation of Sp. Postumius Albinus (Cos. 110). Acta Classica 24. (1981) 62.; Lintott szerint is a caudiumi események újraírásához vezethetett a 2. századi eset. Andrew Lintott: Political History 146–95 BC. In: The Cambridge Ancient History: The Last Age of the Roman Republic. 146–43 B.C. IX. Ed. John Anthony Crook. Oxford 2008. 61.

⁴³ Nicholas Horsfall: The Caudine Forks: Topography and Illusion. Papers of the British School at Rome 50. (1982) 45., 49–50. Horsfall a történet helyszínéként az Arienzo-Arpaia közötti völgyet azonosítja.

⁴⁴ San Vicente, J. I.: El Foedus i. m. 326.; Gary Forsythe: A Critical History of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War. Berkeley 2005. 298–299.

⁴⁵ John Rich: The Fetiales and Roman International Relations. In: Priests and State in the Roman World. Ed. James H. Richardson – Federico Santangelo. (PAWB 33.) Stuttgart 2011. 196–197.; Edward Togo Salmon: The Pax Caudina. The Journal of Roman Studies 19. (1929) 18.

⁴⁶ Santangelo, F.: The Fetials i. m. 71. (23. jegyzet); Gary Forsythe: Livy and Early Rome: A Study

A *sponsio* (ígéret, fogadalom, kezességvállalás) ugyanis csak azokat az egyéneket kötelezte, akik az egyezményt megkötötték és saját ígéretükkel megerősítették.⁴⁷ Ezzel az értelmezéssel lehetett konkrét személyekre hárítani a felelősséget, így a béke megszegéséhez csupán a felelősök kiadása elegendőnek bizonyult. Ellenben egy *foedus* felbontása esetén már nem lehetett volna kiszolgáltatással helyreállítani a *pax deorumot*, hiszen az a *sponsió*val ellentétben az egész római népet kötelezte. Így nem véletlen hangsúlyozta Livius az esetleges *foedus* lehetetlenségét (lásd a fentebbi idézetet), a nép beleegyezésének és a *fetialisok*nak a hiányát.⁴⁸ A megállapodás körüli *senatusi* vita részletes leírásával is ezt az álláspontot erősítette meg,⁴⁹ hiszen *foedus* megkötése esetén felesleges lett volna az utólagos *senatusi* tárgyalás, annak előfeltétele a római állam beleegyezése.

Ugyanakkor Livius tett utalást egy már meglévő alternatív hagyományra, amely egy *foedus* megkötését tartotta valószínűnek: „Ezért a *caudiumi megállapodás* formája nem békeszerződés volt (mint általában hiszik, és mint Claudius is írja), hanem kezességvállalás.”⁵⁰ Továbbá megemlítette, hogy egyik forrása, Claudius Quadrigarius C. Acilius 142-ben kiadott történeti művét is felhasználta.⁵¹ Acilius itt egy olyan verziót őrizhetett meg, ahol a rómaiak megegyezésre jutottak a samnisokkal és így szó sem esett kiszolgáltatásról.⁵² A háború újrakezdésére igazából csak később, 316 környékén kerülhetett sor, a *caudiumi* vereséget követő békeidőszakot pedig a római bosszú történeteivel tölthette ki

in Historical Method and Judgment. (Historia Einzelschriften 132.) Stuttgart 1999. 71.

⁴⁷ Crawford, M. H.: *Foedus* i. m. 3.

⁴⁸ Livius IX.5.; San Vicente, J. I.: *El Foedus* i. m. 326.

⁴⁹ Forsythe, G.: *Livy and i. m.* 71.

⁵⁰ Forsythe, G.: *A Critical History* i. m. 299.; Livius IX.5.: Livius Q. Claudius Quadrigarius szemből foglal állást és határozottan elutasítja a *foedus* lehetőségét, hiszen ehhez a *fetialisok* részvételére lett volna szükség, illetve a római nép beleegyezésének hiányát hangsúlyozza. Livius érvei azonban áthidalhatók, lehetséges, hogy Claudius Quadrigarius már a *Caudium*nál megkötött megállapodás utólagos római szentesítésére gondolt, ami akár *foedus* is lehetett, már a *fetialisok* jelenlétében. Sajnos Quadrigarius művének tartalmára csupán töredékekből következtethetünk. Lásd: H. Peter: *Historicorum Romanorum Reliquiae* I. 285–304. Továbbá Livius említi, hogy a kezesek neve saját korában is olvasható volt, ugyanakkor ez sem zárja ki a *caudiumi* megállapodás *foedus*ként történő szentesítését.

⁵¹ „Claudius, aki Acilius évkönyveit görögökből latin nyelvre ültette át...” – Livius XXV.39.; „Claudius, aki Acilius Görög történetét követi...” – Livius XXXV.14.; „Acilius senator görög nyelven megírta Róma történetét!” – Livius LIII.

⁵² Forsythe, G.: *A Critical History* i. m. 299.; Cicero is *foedus*ként utalt a samnisokkal kötött egyezményre, de a kiszolgáltatás eszközével a *foedus* visszautasítását is elképzelhetőnek tartotta. Cicero: *De Inventione* II.91.

Livius.⁵³ Valószínűleg a *foedus* és *sponsio* különbségének liviusi hangsúlyozása is a visszavetítés melletti érv lehet, a két kategória éles megkülönböztetését a numantiaiakkal kötött 137-es szerződés körüli vita befolyásolhatta inkább (lásd lentebb), ahol a szerződés elutasításának (ezáltal a kiszolgáltatásnak) és elfogadásának is voltak hívei.

4. Caius Hostilius Mancinus veresége (Kr. e. 137)

A leghíresebb kiszolgáltatási eset talán C. Hostilius Mancinusé, a 137-es év *consulj*áé volt, aki a numantiai háborúban szenvedett vereséget. A caudiumi történethez hasonlóan, a teljes megsemmisülés elkerülése érdekében esküvel megerősített békekötésre került sor, így a római hadsereg el tudott vonulni.⁵⁴ A források többsége szégyenletes, vereséget súlyosbító körülményeket is említ: a bekerítés visszavonulás közben történt, a rómaiak létszámfölény birtokában szenvedtek vereséget a numantiaiaktól, majd fegyverek nélkül kellett elvonulniuk, egyes változatok szerint egy iga alatt, sőt a tiszték esküt is tettek a béke megtartására.⁵⁵ Mancinust súlyos kudarcra után hazarendelték a hadszíntérről, ahol *consult*ársra vette át a helyét. A szégyenletes ügy tárgyalására csupán 136-ban, az új *consul*ok megválasztása után került sor a *senatus*ban,⁵⁶ ahol a kiszolgáltatás mellett döntöttek. Mancinus esetében az esküvel megerősített megegyezés érvénytelenítése volt a cél, a *fides* és az istenek megsértése nélkül. A kiszolgáltatás így arra volt alkalmas, hogy Róma elhatárolódjon az eseménytől, a számára kedvezőtlen békekötést vallási következmények nélkül figyelmen kívül hagyhassa. Érdekes, hogy a két esemény összehasonlítását már az ókori szerzők is szinte kivétel nélkül megtették,⁵⁷ tehát a hasonlóság és a kapcsolat

⁵³ Forsythe, G.: A Critical History i. m. 300.; San Vicente, J. I.: El Foedus i. m. 326.; Hasonló sikeres bosszúhadjárat a trebiai vereség után is megtalálható Liviusnál. Livius XXI.59.

⁵⁴ Appianos: Róma története. Ford. Hahn István et al. Bp. 2008. (a továbbiakban: App.Ib.), 80.; A *consulta* vonatkozó forrásokhoz lásd: MRR I. 484.

⁵⁵ Livius LV.; Florus szerint a numantiaiak megelégedtek azzal, hogy megfosztották a rómaiakat a fegyvereiktől. Florus: Róma háborúi. Ford. Havas László. Bp. 1979. I.34.

⁵⁶ San Vicente, J. I.: El Foedus i. m. 321.

⁵⁷ A két esetet mind összekapcsolják, egyesek pedig 136 precedenseként tekintenek a caudiumi eseményekre: Cicero: De Officiis. Trans. Walter Miller. (Loeb Classical Library 30.) London–New York 1928. III.109.; Velleius Paterculus: Róma története. Ford. Hoffmann Zsuzsanna. Szeged 2007. II.1.; Florus I.34.; App.Ib.83.; Plut.Tib.Gracchus 7.; Orosius: Seven Books of History Against Pagans. Trans. A. T. Fear. Liverpool 2010. V.7.1.; Eutropius: Róma rövid története. Ford. Teravágimov Péter. 2003. X.17.2. Utóbbi a caudiumi mellett egy numidiai példát is említ. Livius vonatkozó könyve elveszett, de Mancinus esetét biztosan tartalmazta. (Livius LV.) Valószínűleg

nyilvánvaló volt számukra, sőt egyesek akár szándékosan vetíthették vissza a 2. századi viszonyokat a caudiumi példára.

4.1. A szerződés ellenzői (*P. Cornelius Scipio*)

136-ban valószínűleg a szerződéskötést ellenző és támogató oldal is precendst keresett vagy teremtett a caudiumi vereség történetében. Az önfeláldozó Postumius *consul* kiszolgáltatásának példája valószínűleg a szerződés megszegését pártoló politikusoknak feleltethet meg (például P. Cornelius Scipiónak, aki később győztesként fejezte be ezt a háborút 133-ban),⁵⁸ a *consul* és a tisztársak egyedüli felelősségvállalását hangsúlyozva. A caudiumi vereség szégyenét egykor a hadvezérek kiszolgáltatása tudta lemosni, így ennek mintájára követelheték Mancinus kiadását és a háború folytatását. A *foedus* és *sponsio* szembeállítás is a békét tető alá hozó tisztek egyedüli felelősségét hangsúlyozhatta, hiszen a *sponsio* megkötése a római állam helyett csupán egyéneket terhelte felelősséggel. A két fogalom ilyen határozott szembeállítása is a történetírói érvrendszer részét képezte, így lehetett az egyéni felelősségre hivatkozva beilleszteni a szerződés megszegésének történetét. Valójában nem kell egymást kizáró fogalmakra gondolnunk, a *sponsio* egyfajta megerősítésként a később megkötendő *foedus* előzménye is lehetett.⁵⁹

A szerződést ellenző oldal hatása a caudiumi vereséget követő 320-as római bosszú történeténél is megfigyelhető, ahol a források bizonytalanok a győztes hadvezér személyét illetően. Livius itt is utalt a hagyomány kettősségére, állásfoglalása azonban már kevésbé határozott, mint a caudiumi *foedus-sponsio* kérdésében: „[...] számomra sokkal meglepőbb a vélemények a tekintetben való megoszlása, hogy Lucius Cornelius mint dictator L. Papirius Cursorral, mint a lovasság főparancsnokával együtt vezette-e a sereget Caudiumnál, majd Luceriánál, s bizonyult a rómaiakat ért megszállás oly páratlan megtorlójának, [...] vagy pedig consulként szereztek meg – s elsősorban Papirius – ezt a dicsőséget.”⁶⁰ Valószínűleg ebben az esetben is visszamenőleg alakulhatott a hagyomány a 2. századi érdekeknek megfelelően: egyes történetírók a caudiumi kudarc után inkább a Cornelius család egy tagjának tulajdonították a római bosszút

Valerius Antias is a caudiumi eset kapcsán tért ki Mancinus és Gracchus esetére. Aulus Gellius: Attikai éjszakák. I–II. (Görög és latin remekírók) Bp. 1905. (a továbbiakban: Gell.), VI.9.; Forsythe, G.: A Critical History i. m. 299–300.

⁵⁸ Hayne, L.: The Condemnation i. m. 62.

⁵⁹ Crawford, M. H.: Foedus i. m. 3.

⁶⁰ Livius IX.15.

és a végső győzelem elérését.⁶¹ Így mindez párhuzamba állítható P. Cornelius Scipio 133-as numantiai győzelmével, ahol hasonló forgatókönyv szerint egy kedvezőtlen békeszerződés megszegését követte a Corneliusok döntő győzelme.

4.2. A szerződés támogatói (*Gracchus és Mancinus*)

Caudium példája ugyanakkor az ellenkező oldalnak, a szerződés ratifikálása mellett érvelő politikusoknak is ugyanúgy precedenst jelenthetett 136-ban. Plutarchos némileg árnyalja a képet, Tiberius Gracchus személyének és a numantiaiakkal ápolt jó kapcsolatának tulajdonítva a szerződés megkötését és húszezer római polgár megmentését: „[Gracchus] békét kötött a numantiaiakkal, s vigyázott rá, hogy a római nép mindvégig tisztességgel és igazságosan megtartsa a békefeltételeket.”⁶² Ők a caudiumi békét egy betartott *foedusként* értelmezheték, amit így egy kiszolgáltatással sem lehetett volna felbontani. Ennek mintájára a numantiai béke elfogadásával Gracchus és Mancinus is mentesülhetett volna a *deditio* alól. Így a *senatusban* is a szerződés ratifikálása mellett érveltek, Mancinus *consul* a békekötés elkerülhetetlenségét hangsúlyozta, valamint elődjére, Quintus Pompeiusra hivatkozott, aki fegyelmetlen és használhatatlan egységeket adott át neki.⁶³ Továbbá Pompeiusnak a numantiaiakkal 141-ben kötött békéjét hozta fel ellenpéldaként, ami korábban súlyosabb következmény nélkül maradt.⁶⁴ Mancinus itt a *senatus* jellemző gyakorlatára építhetett, miszerint hajlamosak voltak – akár ennél súlyosabb vereségek esetében is – a katonák minőségére, teljesítményére helyezni a felelősséget a saját rendjükből származó hadvezérek helyett.⁶⁵ Továbbá már Mancinus érvelésében megjelentek a vallási elemek, saját vereségének okát a korábbi, Pompeius-féle szerződés megszegésében jelölte meg, hiszen az ebből fakadó isteni harag

⁶¹ Forsythe, G.: Livy and i. m. 73.

⁶² Tiberius Gracchus *quaestor* volt ebben az évben, ekkor Caius Mancinus alatt szolgált a numantiai háborúban. Plut. Tib. Gracchus 5.

⁶³ Ezáltal a katonáknak nagyobb szerepet tulajdonított a csaták eldöntésében, mint a hadvezérnek, illetve az elődjét, Pompeiust hibáztatta. Nathan S. Rosenstein: Imperatores Victi: The Case of C. Hostilius Mancinus. Classical Antiquity 5. (1986) 2. sz. 237. Valószínűleg a felelősség elhárításának egy eszközéről van szó, győztes csata esetében valószínűleg a hadvezéri teljesítmény is jelentősebb szerepet kapna.

⁶⁴ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 236.

⁶⁵ Példák a *senatus* ilyen jellegű döntéseire: Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 238. Mancinus ebben az esetben nem véletlen érvelt így, hiszen a numantiai hadjárat nagyon népszerűtlen volt, veszélyes és nem kifizetődő, a katonák motiválatlansága valóban jó érv lehetett volna a *senatus* előtt.

miatt nem is lehetett volna más a hadjáratának kimenetele.⁶⁶ Vereség esetén ez alkalmas lehetett a vádak elhárítására és a politikai következmények elkerülésére. Más esetekben, például pár évvel korábban, 143-ban, amikor nem kellett a *senatus*nak szakrális kötelezettséget is jelentő szerződésre tekintettel lennie, akkor a Mancinuséhoz hasonló, a vereséget magyarázó vallási érvek elegendőnek bizonyultak a vesztes hadvezért felmentő határozathoz.⁶⁷ Alapesetben a vallás és az isteni támogatás hiánya a felelősség áthárításának alapeszköze volt az arisztokrácia körében, a vereség utáni felelősségre vonás mellőzésével pedig az elit konszenzusa is fenntartható volt.⁶⁸ Ebben az esetben viszont Mancinus kiszolgáltatásával kellett a szerződés elutasítása után helyreállítani a *pax deorum*ot, hiszen a *fides* által megerősített békeszerződés a szégyenteljes körülmények mellett a további terjeszkedést akadályozta, ami akár az elit korábban említett konszenzusát is felülírhatta.

Crawford szerint a szerződés utólagos elfogadása melletti érvek egy 137-ben vert pénzen is megjelenhettek (lásd 2. melléklet): a pénzverő, Tiberius Veturius egy szerződés megkötését ábrázolta *exemplum*ként,⁶⁹ visszautalva ezzel a 321-es *foedus*ra, amit a rómaiak betartottak a samnisokkal szemben.⁷⁰ Mint láthatuk, a sikeres római bosszúhadjárat történeténél ez a változat a valósághoz is közelebb állhat.⁷¹ Az érmén a *foedus* megerősítéséhez szükséges áldozati malac is jelen van,⁷² aligha jelent volna meg ilyen érme 137-ben, ha a caudiumi szerződés visszautasításának hagyománya lett volna uralkodó.⁷³ A pénzverő a caudiumi csatában résztvevő Veturius *consul* leszármazottja volt, valamint a Gracchusokkal is rokonságban állt, így érthető, hogy a Gracchus által

⁶⁶ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 239–240. Mancinus érvei alapján itt is egy elmaradt *deditio*ról lehetett szó, hiszen a Pompeius által kötött szerződés megszegése előtt nem került sor kiszolgáltatásra, így ennek következménye lehetett a Mancinus által is említett isteni harag. Pompeius azonban Mancinusszal ellentétben sosem adta meg magát, illetve semmiféle egyezmény megtartására sem esküdött meg. Libero, L.: Surrender i. m. 33. Mancinus ügyének tárgyalásánál újra felmerült Pompeius kiszolgáltatásának kérdése: ekkor ő tagadta bármiféle szerződés megkötését, így elkerülte a kiadatást. Astin, A. E.: Scipio i. m. 128., 133., 149.

⁶⁷ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 240.: lásd például Appius Claudius Pulcher esetét. 140-ben Q. Fabius Maximus Servilianus seregét kerítették be, az általa kötött egyezményt később Rómában megerősítették. Astin, A. E.: Scipio i. m. 125–126.

⁶⁸ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 231–232.

⁶⁹ Michael H. Crawford: Roman Republican Coinage I–II. Cambridge 1974. (a továbbiakban: RRC), 266.

⁷⁰ Rosenstein, N.: Imperatores i. m. 241–242.

⁷¹ Crawford, M. H.: Foedus i. m. 4–6.

⁷² A malac feláldozása a *foedus*t megerősítő szertartás része volt. Lásd: Livius IX.5.

⁷³ Crawford, M. H.: Foedus i. m. 6.

(is) kötött szerződés elfogadását támogatta.⁷⁴ Mindez pedig a caudiumi esettel kapcsolatban is érdekes lehet, hiszen az érme alapján a család nemzetségi emlékezetében még a 2. században is a szerződés betartása lehetett a közép-pontban, nem pedig az egykori *consulok* önfeláldozó tulajdonsága, ami talán még nagyobb dicsőséget jelenthetett volna a leszármazottak számára. Ezek a körülmények pedig a caudiumi vereséget követő kiszolgáltatás és római bosszú fiktív jellegét erősíthetik, hiszen részben a 137-es események viszonyait tükrözik a források.⁷⁵

Azonban egy jelentős különbségre is fel kell hívni a figyelmet a két eset kapcsán: 137-ben egyedül Mancinus *consul* kiszolgáltatására került sor, tisztársai (köztük Gracchus) pedig elkerülték a *deditiót*. Ezzel szemben 321-ben Postumius *consul* mellett tisztjei is felelősséget vállaltak az egyezmény betartásáért és ők is átadásra kerültek a *deditiót* feltételező verzió szerint, így a caudiumi párhuzam Gracchus kiszolgáltatásának lehetőségét is felvethette. Gelliusnál található egy töredék Valerius Antias művéből, ami Caudiummal kapcsolatban szintén a tiszték közös felelősségvállalására utal a *spoponderunt* szóval.⁷⁶ Gracchus hívei viszont egyedül Mancinus *consulra* hárították volna a felelősséget⁷⁷ és a rómaiak megmentését hangsúlyozták, míg a szerződéssel elégedetlen ellenfelek a samnis példára hivatkozva nem csak a *consulra*, hanem a megegyezést szorgalmazó *quaestorokra* és *tribunusokra* is hárították volna a szerződéskötéssel járó felelősséget, tehát Gracchusra is.⁷⁸ Így a vallás szabályai szerint az összes felelős *deditió*jával lehetett volna helyreállítani a *pax deorumot*. Mint említettem, végül a *deditio* és a szerződés elutasítása mellett döntöttek, de Gracchus kiadására mégsem került sor. Ennek magyarázatához pedig a korabeli politikai viszonyokat kell megvizsgálunk.

4.3. Gracchusok és Scipiók

Ebben a döntésben a vallási szabályok mellett a politikai erőviszonyok és a személyes kapcsolatok is kulcsszerepet játszottak. Az ügyet tárgyaló *consiliumban* ugyanis a Scipio *factio* befolyása érvényesült, P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor pedig a szerződés elutasítása és a hadjárat folytatása mellett szállt síkra, talán a nép véleményét és az esetben rejlő lehetőségeket is

⁷⁴ San Vicente, J. I.: El Foedus i. m. 322.

⁷⁵ Forsythe, G.: Livy and i. m. 71.

⁷⁶ Gell.VI.9.

⁷⁷ Astin, A. E.: Scipio i. m. 133.

⁷⁸ Plut.Tib.Gracchus 7.

figyelembe véve.⁷⁹ Több szempontból is előnyös pozícióból dönthetett ebben a részben politikai kérdésben: az istenekkel ápolt szoros kapcsolatának korabeli képzete különleges befolyást jelenthetett, illetve vallási tisztségviselőként, augurként vett részt a tárgyaláson.⁸⁰ A 136-os döntéssel így Scipio érdeke érvényesült, a *deditio* után lehetőség nyílt a hadjárat folytatására, melyet ő maga zárt le 133-ban Numantia híres ostromával. Scipio döntésében akár a rivális hadvezér eltávolításának szándékát is láthatjuk a 3. pun háború mintájára, hiszen mindkét híres győzelmét (Karthágó, Numantia) a Mancinusok leváltása után érte el. C. Mancinus rokona, L. Hostilius Mancinus ugyanis egykor az afrikai hadszíntéren elsőként törhetett be Karthágóba, amivel Scipio érdemeit csökkenthette a város elfoglalásában.⁸¹ L. Mancinust ezt követően eltávolították a hadszínterről, majd ennek okáról később ellentétes álláspontok jelentek meg a hagyomány szintjén is.⁸² C. Mancinus esetében pedig a béke megszegésének álláspontja győzött 136-ban, így utólag a caudiumi történettel kapcsolatban is ez az értelmezés válhatott uralkodóvá, miszerint a rómaiak a *deditio* segítségével semmissé tették a békét és bosszút álltak a szégyenletes vereségért.

A szerződés elutasításának azonban ára is volt: az ügy törést jelenthetett a Scipiók és a Gracchusok korábbi jó viszonyában. A két család között ugyanis a politikai szövetség mellett a rokoni szálak is kapcsolatot jelentettek, Sempronia (Gracchus testvére) például Scipio felesége volt.⁸³

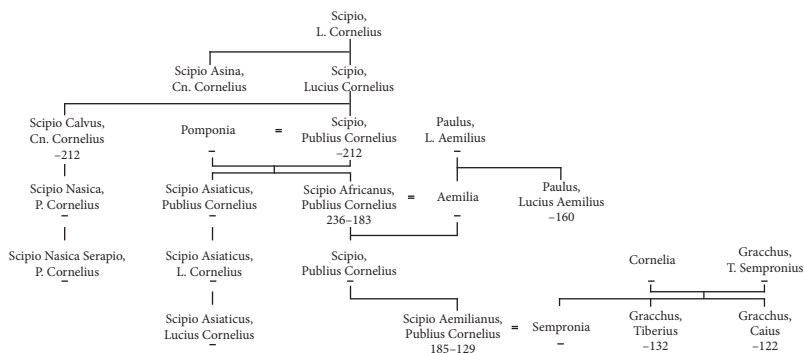
⁷⁹ L. Furius Philus *consul*ként vizsgálta ki az ügyet, Scipio és C. Laelius, a baráti hármas másik két tagja pedig a *consilium*ban foglalhatott helyet tanácsadóként. Elizabeth Rawson: Scipio, Laelius, Furius and the Ancestral Religion. The Journal of Roman Studies 63. (1973) 166.; Lintott, A.: Political History i. m. 61.; Astin, A. E.: Scipio i. m. 181–182. A másik *consul*, Sextus Atilius Serranus szintén Scipio körébe tartozott. San Vicente, J. I.: El Foedus i. m. 321–322. (valamint a 3. jegyzet)

⁸⁰ Rawson, E.: Scipio i. m. 166.; Az istenekkel ápolt kapcsolathoz lásd: Frank William Walbank: The Scipionic Legend. Proceedings of the Cambridge Philological Society 13. (1967) 54–69.

⁸¹ Mancinust itt Numantiától eltérően azonnal Scipio váltotta a hadszíntéren: App. Lib. VIII.113–114.

⁸² Astin, A. E.: Scipio i. m. 70–71.

⁸³ Rawson, E.: Scipio i. m. 166. A rokoni szálakat Plutarchos is említi: Plut. Tib. Gracchus 4.

A Gracchusok családfája

(Forrás: Hegyi W. György – Németh György: Görög-római történelem. Bp. 2011. 437.)

Így Gracchus bár elkerülhette a kiszolgáltatást Scipio befolyásának köszönhetően,⁸⁴ a numantiai béke elutasítása súlyosan sérthette érdekeit. Kezesként a *deditio* lehetősége vele kapcsolatban is felmerült, valamint a numantiaiakkal ápolat kedvező viszonyának sem tehetett jót az általa kieszközölt szerződés felrúgása. Így a Mancinus kiszolgáltatását követő években a két család eltávolodásának lehetünk szemtanúi.⁸⁵ T. Gracchus halála után pedig egyenesen a két család szembenállásáról hallhatunk Liviusnál, sőt Scipio 129-es halálakor egyenesen feleségére, Semproniára terelődött a gyanú.⁸⁶

4.4. Mancinus további sorsa, az ügy végkimenetele

Mancinus sorsa ettől eltérően alakult, hiszen a békekötés kezdeményezésével, a csatavesztés szégyenletes – politikai ellenfelek által is eltúlzott – körülményeivel a *consul* megvetés tárgya lett, a politikai támadásokkal szemben is védtelessé

⁸⁴ Rawson, E.: Scipio i. m. 166.; San Vicente, J. I.: El Foedus i. m. 323.; Astin, A. E.: Scipio i. m. 151.: Először a *senatus* utasította el a szerződés ratifikálását, majd a népgyűlés elé került az ügy, ahol talán Scipio befolyásának is köszönhetően hasonlóképp döntöttek. *Plut. Tib. Gracchus* 7.

⁸⁵ Az ellentét kialakulásában természetesen más is szerepet játszhatott. Lásd *Plut. Tib. Gracchus* 21.; Astin, A. E.: Scipio i. m. 199., 231. A szerződés elfogadása körül kialakult vita azonban kétségkívül feszültséget okozhatott már 136-ban.

⁸⁶ *Livius* LIX.

vált,⁸⁷ míg Gracchusnál Scipio és a nép támogatása védelmet jelentett a vereség politikai visszahatásaival szemben.⁸⁸ Ez az eset is jelzi, hogy nem minden vereségnek lehetett sikeres politikai támadás a következménye, itt is kulcskérdés volt Róma becsülete, a vádlott személye és politikai pozíciója. Más példákkal ellentétben Mancinus seregét itt menekülés közben kerítették be, ő kezdeményezte a tárgyalásokat a megadásról, talán a sereg málhája és fegyverei is elvesztek, mindez egyenlő volt a teljes megaláztatással, ami elégedetlenséget és politikai támadást vonhatott maga után.⁸⁹

A *consul* látva az elkerülhetetlent és a *senatus* álláspontját, megváltoztatta stratégiáját és a saját kiszolgáltatását javasolta, hogy önfeláldozásával a saját előnyére fordítsa a helyzetet.⁹⁰ Plutarchos szerint „*Mancinus nem volt rossz ember, de a legszerencsétlenebb sorsú római hadvezér.*”⁹¹ Ez a jellemzés azonban nem feltétlen felel meg a valóságnak, hiszen Mancinus a hazatérés után aktívan próbált javítani saját helyzetén, végül pedig maga javasolta kiszolgáltatását. A szerződés elfogadása már nem jöhetett számításba, hiszen az szégyent jelentett volna Rómára nézve, valamint jelentős ellenállásba ütközött volna a nép és a politikai ellenfelek részéről is, de a *fides* megsértése nélkül a már esküvel megerősített szerződést sem lehetett semmissé tenni. Így a *consult* gyakorlatilag a két lehetőség szorításában kiszolgáltatatták, ezzel biztosítva az istenek jóindulatát (és Scipio akaratát). A *senatus*nak a szerződés elutasítását kellett összeegyeztetnie a vallásos skrupulusokkal, amely a *deditio*val jóval egyszerűbbnek és kivitelezhetőbbnek tűnt, mint a Mancinus érvelésében említett nehéz katonai helyzet megoldása.⁹² A *senatus*ban alapvetően az egész kérdést vallási síkra próbálták terelni, ezáltal a problémára is vallási jellegű megoldást kellett találni.⁹³ Ezzel a *senatorok* az egyszerűbb utat választhatták, hiszen a kritikus katonai helyzet mellett Mancinus kiszolgáltatása és a vallás került az elégedetlenkedők figyelmének középpontjába. Ezt a támadási felületet ellenfelei pedig kihasználták, így a *pater patratus* és az új *consul* meztelenül és

⁸⁷ Rosenstein, N.: Imperatores i. m. 235–236.

⁸⁸ Plut. Tib. Gracchus 7.

⁸⁹ Rosenstein, N.: Imperatores i. m. 234.; Ugyanakkor a Mancinusszal ellenséges Scipio *factiónak* is nagy szerepe lehetett ennek a hagyománynak a kialakításában. San Vicente, J. I.: El Foedus i. m. 319–320.

⁹⁰ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 232., 251.; Cicero De Officiis III.109.

⁹¹ Plut. Tib. Gracchus 5.

⁹² Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 245.

⁹³ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 251.

megkötözve átadta Mancinust a numantiaiaknak.⁹⁴ A kiszolgáltatás megfelelő végrehajtására egy bizottságot választottak, Furius Filus *consul* elnökletével.⁹⁵ Esetleg feltámaszthatták – vagy igénybe vehették⁹⁶ – a *fetialisok* intézményét is, hogy végrehajtsák a régi szokásnak megfelelően a kiszolgáltatást.⁹⁷ A vallási cél, az istenek kiengesztelése így is teljesülhetett, sőt az sem zárható ki, hogy a hadvezérek előre biztosították az ellenfél visszautasító magatartását (lásd Mancinus és a numantiaiak jó viszonyát).⁹⁸ Így akár saját céljaikra is felhasználhatták a *deditiót*, a súlyos következményeket elkerülve.

Erre talán Mancinus szolgáltatja a legjobb példát, aki a negatív következményeket elhárítva megpróbált előnyt kovácsolni az esetből. Egy önmagát ábrázoló szobrot készíttetett, amit a kiszolgáltatáshoz köthető ruhadarabbal együtt állított ki a házában.⁹⁹ Ezzel minden látogatót emlékeztethetett arra, hogy egykor az életét is adta volna a köztársaság érdekében. Önfeláldozásával valószínűleg nem sokat kockáztatott, talán előre tudhatta mik lesznek majd a numantiaiak reakciói, míg a többség szemében ez a *virtus*, az önfeláldozás akár Decius Mus mellé emelte alakját, és élve visszatérve ez jelentős politikai tőkét jelenthetett.¹⁰⁰ Tehát végeredményben Mancinus megbüntetése sem volt a szószoros értelemben vett büntetés, hiszen – igaz ebben az ő taktikájának is nagy szerepe volt – előnyösen került ki egy súlyos katonai vereségből.

Kiszolgáltatásával pedig fennmaradhatott a *pax deorum*, míg a numantiaiak számára is egyértelmű volt az üzenet. Róma béke helyett a teljes behódolásukat követeli meg, és amíg ez nem történik meg, addig háborúra kell számítaniuk.¹⁰¹ A lehetőség hamarosan Scipióé lett, hogy a numantiai háborút befejezze,¹⁰²

⁹⁴ Cicero említi a *pater patratusok* jelenlétét: Marcus Tullius Cicero: A szónokról. In: Cicero összes retorikaelméleti művei. Szerk. Adamik Tamás. Pozsony 2012. I. 181., II. 137.

⁹⁵ San Vicente, J. I.: El Foedus i. m. 324.; App.Ib.83.

⁹⁶ Ez a kérdés, illetve a *fetialisok* szerepének változása vitatott, lásd Linda Zollschan: The Longevity of the Fetial College. In: Law and Religion in the Roman Republic. Ed. Olga Tellegen-Couperus. Leiden–Boston 2012. 119–144.; Rich, J.: The Fetiales i. m. 199.; San Vicente, J. I.: El Foedus i. m. 326–327.; Rawson, E.: Scipio i. m. 166–167.; Lehetséges, hogy nem is volt szükség a jelenlétükre, Appianosnál például a *consul* hajtotta végre a kiszolgáltatást. App.Ib.83.

⁹⁷ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 245–246.

⁹⁸ Plut. Tib. Gracchus 6.; Ez alól lehetett kivétel Claudius Clineas, akit a visszautasítás után valóban száműzetésbe küldtek, de ő is túlélte az esetet. Dio XII.45.; MRR I.223.

⁹⁹ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 250.; Pliny: Natural History IX. Trans. H. Rackham. (Loeb Classical Library 394.) Cambridge MA–London 1961. XXXIV.18.; Dig. 50.7.17.

¹⁰⁰ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 251.

¹⁰¹ Rosenstein, N. S.: Imperatores i. m. 247.

¹⁰² App.Ib.83.

az eset azonban a belpolitika alakulására is nagy hatással bírt. A sorozatos sikertelenségek hatására egy korábbi törvényt felülírva másodszor is *consul*-lá választották Scipiót, hogy megoldást találjanak a numantiai helyzetre.¹⁰³ A háború jogos folytatása azonban csak a numantiaiakkal kötött megállapodás felrúgásával volt elképzelhető, melynek kieszközlésében Gracchus is aktívan részt vett. S Gracchus bár elkerülhette a kiszolgáltatást, az érdekeivel ellentétes *senatusi* döntés mégis elidegeníthette őt az *optimata* oldaltól.¹⁰⁴

5. Összegzés

A *deditio* példáit elemezve alapvetően vallási elvárásnak tűnik a kiszolgáltatás megvalósítása, a *pax deorum* fenntartásának érdekében, de ez önmagában sosem bizonyult elegendőnek egyetlen kiadáshoz sem, emellett minden esetben – igaz különböző formában – politikai célok is megjelentek. Így ezen körülmények feltárása is elengedhetetlen, hiszen a politikai tényezők hatásai nemcsak az adott kiszolgáltatással egyidejűleg, hanem a hagyomány formálódásának szintjén később is megjelenhettek, akár visszamenőlegesen is befolyásolva az egyes esetekről alkotott képet. Ez jól látható Livius művében, ahol a Mancinus-féle vita nyomai a caudiumi vereségre vonatkozó történetváltozatok formájában is feltűnhetnek. A határozott állásfoglalás ellenére keveredik a kiszolgáltatást és a békekötés elfogadását valószínűsítő két ellentétes hagyomány, hiszen (igaz saját véleményének ellenpontjaként) említést tesz a *foedust* valószínűsítő értelmezésről is a 321-es események kapcsán. Mancinus *consuli* évére vonatkozó könyve ugyan elveszett, de a caudiumi leírás alapján a szerződés megszegését és a *deditió*t feltételezhette Livius Mancinus egyezményét követően is.¹⁰⁵

A tanulmányban elvégzett összehasonlítás a kiszolgáltatások együttes elemzésének fontosságát támasztja alá, hiszen a két esemény kölcsönhatásának feltárásával mind a caudiumi, mind a numantiai eseményekkel kapcsolatban tisztábban láthatunk; a 130-as évek vitájának elemzése például a caudiumi eseménysor rekonstruálásához segíthet hozzá. Mindez a hasonló kiszolgáltatási esetek elemzésénél is óvatosságra inthet, hiszen láthattuk, hogy a caudiumi vereség története hogyan vált későbbi, 2. századi viták múltbéli hivatkozási alapjává, jelen esetben főként a Scipio *factio* politikai érdekeinek megfelelően.

¹⁰³ Lintott, A.: Political History i. m. 61–62.

¹⁰⁴ Lásd: Cicero: De Haruspicum Responsis 43.

¹⁰⁵ Ezt az adott könyv tartalmi kivonata is megemlíti. Livius LVI.

Ugyanakkor ez lehetőséget is jelent, amit igyekeztem megragadni, hiszen az összefüggések azonosításával magáról a *deditiőről*, és az ezt felhasználó mindenkori politikai-történetírói közegről is pontosabb képet kaphatunk. Mindezek alapján elképzelhető, hogy akár a kevésbé ismert kiszolgáltatási példák hasonló kölcsönhatására is gondolnunk kell, ugyanakkor a jóval szerényebb forrásadottságokkal rendelkező példák esetében ez nem feltétlen mutatható ki ilyen egyértelműen.

Mellékletek

1. melléklet

A pater patratus és egy eskütélt ábrázoló aranystatér hátlapja¹⁰⁶

¹⁰⁶ RRC 28/1. (<http://numismatics.org/crro/id/rrc-28.1>, letöltés 2021. nov. 20.) Továbbá lásd: RRC 144–145.; Richardson, J. H.: The Pater Patratus i. m.: Itt az alakok azonosítására más elméleteket is találhatunk.

2. melléklet

Érme 137-ből, az előlapon Tiberius Veturius nevének rövidítésével,
a hátlapon eskütételt ábrázoló jelenettel¹⁰⁷

¹⁰⁷ RRC 234/1. (<http://numismatics.org/crro/id/rrc-234.1?lang=en>, letöltés 2021. nov. 20.); Továbbá lásd: RRC 266.

Tamás Góczon

The Interaction of Two Extradition Cases (*Deditio*) in the History of the Roman Republic

Extradition (*deditio*) was a practice used in Rome to avoid divine punishment in the event of a violation of certain basic principles, also rooted in the sacred sphere, for example following the breach of contracts. In my research, I compare two relatively well-documented examples of this: after the heavy defeat suffered by the Samnites at Caudium in 321 BC, and by the Numantians in 137 BC, the Romans were forced to conclude an unfavorable peace. However, with the extradition of those responsible, it was possible to break the agreements and continue the war legitimately, without offending the gods (and *fides*).

The resemblances between the two cases are conspicuous; the sources made the comparison almost without exception, and research (for example, Crawford or Forsythe) has already emphasized the subsequent influence of the extradition dispute following the defeat of 137 in the Caudium story of 321. However, a more in-depth comparative analysis can reveal the typical methods, reasons, and conditions of tradition transformation, which, in addition to the political conditions of the given era, can be applied to other examples of extradition. Thus, regardless of the Roman viewpoint, political factors inextricably linked to the phenomenon of religious history play a significant role in the analysis. By analyzing the texts related to the two cases and separating the various versions of the cases, I will also attempt to outline the political and historiographical intention influencing the tradition, which is not necessarily concurrent with the debate over the specific extradition; given the embeddedness of Roman political culture in historicity, no example from the past can be an exception to subsequent reinterpretation or use.

All of these factors should be considered with caution when analyzing similar extradition cases, as we can see how the story of the defeat at Caudium becomes historical ammunition, the basis for later, 2nd century disputes, in this case primarily in accordance with the political interests of the Scipio *factio*. At the same time, this represents an opportunity, which I am also attempting to capitalize on in my research, because by identifying the connections, we can obtain a more accurate picture of both the *deditio* itself and the political-historian milieu that utilizes it at all times.

(Translated by Edina Kocsik)

Hosszú Kristóf

Az ismeretlen magyar király Szent Gellért *Deliberatiójában*

1. Bevezetés

A Szent István király halálától I. András trónra lépéséig tartó időszak két kulcsfigurája a Magyar Királyság trónján egymást váltó két uralkodó volt: Orseolo Péter (1030–1041, 1044–1046) és Aba Sámuel (1041–1044). Noha uralkodásuk ideje és fontosabb intézkedéseik már széles körben ismertek a magyar középkorkutatás előtt, még mindig jelentős kérdések várnak megoldásra a nevükkel fémjelzett nyolc év kapcsán. Ezek közül szeretném kiemelni jelen tanulmányban a korszakról ránk maradt csekély forrásanyag talán egyik legjelentősebb darabjának, a Szent Gellért csanádi püspök (1030–1046) által írt *Deliberatio* című filozófiai-teológiai témájú értekezésnek egyik fontos részletét, mely az egyházzal szemben zsarnokként feltűnő királyról beszél. A korszakkal foglalkozó kutatók közt jelentős vita alakult ki arról, hogy a mű lehetséges keletkezési idején a magyar trónt elfoglaló uralkodók közül Orseolo Péterről vagy Aba Sámuelről szól-e az említett részlet. A Szent Gellért által megjelenített király személyének kilétével kapcsolatban a magyar középkorkutatók véleménye két táborra oszlik, mégpedig két mérvadó középkorásznak a témában kifejtett karakteres álláspontja mögé felsorakozva, esetleg a két vélemény lehetőség szerinti közös nevezőre hozására törekedve. Ezek közül az első álláspontot 1982-ben ismertette a Magyar Könyvszemle hasábjain Gerics József, aki a források által elmarasztalt Aba Sámuel mentve annak hasonlóan negatívan feltűnő ellenfelét, Orseolo Pétert vélte felismerni a Gellért

művében feltűnő zsarnokban. Nem sokkal később, 1984-ben érkezett a válasz Kristó Gyulától, miszerint mégsem Péterhez, hanem Aba Sámuelhez szólnak a későbbi mártír püspök keresetlen szavai. A továbbiakban ezt a tudományos vitát, az ebben részt vevő kutatók álláspontjait s az általuk megfogalmazott legfontosabb érveket szeretném ismertetni. Írásom végleges célja pedig a témáról legújabban publikáló Thoroczkay Gábor által is használt források (azaz a forrásszegény időszakra vonatkozó valamennyi jelentősebb kútfő) kapcsán leírt új megfontolások segítségével saját állásfoglalás kialakítása, mindkét oldal főbb érveinek megismerése után.

2. A *Deliberatio* és annak uralkodóképe

Mielőtt rátérnék a szóban forgó tudományos vitában felmerült érvekre, fontos, hogy megismerjük a vita tárgyát: hogyan is ír Gellért *Deliberatiója* az uralkodóról, annak hatalmáról és az egyházzal való viszonyáról? A forrásszöveg, mint fentebb említettem, egyértelműen egy negatív uralkodóportrét tár olvasói elé. Ez a tirannikus hajlamokkal bíró király megadóztatja a püspököket, uralma alatt „*rengetegen hemzsegnek az egyházban [az eretnekek], szinte már ellepik az egész világot, és senki sincs, aki az ilyenek sületlenségei ellen felemelje a szavát. Ó, mily nagy emberekről érzem, hogy az ördög fiai: ezekhez még csak nem is szólhatnak. A fanatizmustól feltűzelve valamennyien káromolják nálunk manapság nemcsak a szent szertartásokat, az egyházat és a papságot, de magát az Isten fiát, a mi Urunkat, Jézus Krisztust is*”.¹ Ez véleményem szerint egyértelműen a *Deliberatio* szerzőjének mély vallásosságáról és egyháza iránti hűségéről tanúskodik, melyek az egyházat bármilyen formában elhanyagoló vagy megsértő uralkodó ellen rögtön heves opposícióra sarkallnak. Példának okáért Gellért biblikus alapokra helyezve hangoztatja véleményét a királyi hatalom múlandóságáról, és az annak jóval felette álló isteni hatalom mindent meghaladó elsőbbségéről, mikor a következőket írja: „*Akik pedig csak azért uralkodnak, hogy címük legyen, a népet felzabálják, az adókat behajtsák, és önmagukat felmagasztalják stb., és a világ kívánsága szerinti a hiábavaló hírnévnek áldoznak, nem királyok, hanem felforgatók, akikről így szól a királyok királya és az uralkodók ura: Uralkodtak, de nem általam, fejedelmek voltak, de nem vettem tudomást róluk*.”² Ezek a szavak számomra egyértelműen tükrözik egy könnyelmű, népe

¹ Az állampalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged 1999. (a továbbiakban: ÁKÍF), 196–197.

² ÁKÍF 209–210.

helyett csak saját érdekével törődő, kalandor természetű vezető vonásait, aki a vallásossággal mélyen átitatott 11. században még a királyoktól valamilyen formában elvárt keresztényi erényeket is semmibe veszi.

Azonban ahhoz, hogy a korábbi tudományos vita érvein keresztül közelebb kerüljünk az egyházi szemszögből elmarasztalt uralkodóhoz, rá kell mutatni, hogy mennyiben lehet ez a személy egyáltalán a róla írt sorok szerzőjének valós kortársa. Kristó is azt a kérdést járta körül elsőként tanulmányában,³ hogy a *Deliberatio*ban névtelenül bírált király képe vonatkozhat-e egyáltalán Gellért közvetlen környezetében és műve keletkezésével azonos időszakban regnáló valamely uralkodóra, azaz Orseolo Péter vagy Aba Sámuel magyar királyokra, vagy egyszerűen csak egy főpapnak a mindenkori világi hatalmat ostromozó megnyilvánulásáról lenne szó, mely helytől és időtől függetlenül megállja a helyét, ismerve a szerzőnek a keresztény egyház és a vallás védelme iránti elkötelezettségét? Gerics ebben a kérdésben némileg bizonytalannak tűnik, hiszen csak abban az esetben véli a kérdéses uralkodóban Péter királyt felismerni, ha a *Deliberatio* egyáltalán vonatkozhat saját keletkezési idejére.⁴ Ezzel szemben Kristó jóval határozottabb véleményt fogalmaz meg: a szövegben előforduló időhatározós latin mondatkezdések (például „*nunc*” – most, „*hodie*” – manapság, „*hoc tempore*” – ebben az időben) szerint egyértelműen elvezetnek a forrásszöveg jelen idejű értelmezéséig.⁵ Véleményem szerint, bár valóban minden szerzőt befolyásolnak saját korának eseményei valamilyen mértékben, még ha nem is feltétlenül azokat örökíti meg, Gellért mondatai minden valószínűség szerint saját korának problémáira utalnak, amikor például a következőket írja: „*Jelenleg ugyanis kinszenvedés és halál jut az egyháznak*”⁶ Hiszen a kereszténység még korai szakaszában járt, az egyház ígét még csak külföldről jött püspökök terjesztették, a pogányság (mint a Vata-féle lázadás is tanúsítja) még jelentős társadalmi bázissal rendelkezett.

A térbeliség kérdését tekintve hasonlóan bizonytalan, illetve magabiztosabb állításokkal is találkozhatunk. Gerics a helyszín megjelölésével nem foglalkozik, valószínűleg az időbeliség körül felmerült kétségei miatt, melyeket még csak tovább bonyolítana a Gellért által megjelölt helyszín kérdése. Ennek ellenére Kristó viszonylag gyorsan átjut ezen az akadályon, a korábbiakhoz hasonlóan

³ Kristó Gy.: Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek történetére vonatkozóan. Magyar Könyvszemle 100. (1984) 165–166.

⁴ Gerics József: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó források kritikája II. Magyar Könyvszemle 98. (1982) 306.

⁵ Kristó Gy.: Források kritikája i. m. 166.

⁶ ÁKÍF 200.

sztintén a latin szövegre támaszkodva, melyben az „*apud nos*” (minálunk) és a „*nostra Pannonia*” (a mi Pannóniánk) kifejezésekre mutatva következett a korabeli magyarországi helyzet leírására.⁷ Ezt látszik megerősíteni, hogy Gellért püspöknek nevezi magát, ezt a méltóságot pedig csak Magyarországon töltötte be. A királyi hatalommal szembeszálló püspök szavai tehát minden bizonnyal vonatkoztak a korabeli magyar királyra. Ez azonban még természetesen nem jelenti azt, hogy itt csak az ő bűneiről van szó, s ő nem csupán az egyik megtestesítője a világi hatalom más korokban és más helyszíneken is jellemző visszaéléseinek. Még ha el is fogadjuk azonban, hogy a Gellért által leírtak valós személyre, mégpedig az egyik magyar uralkodóra vonatkoznak, arra a kérdésre továbbra sem tudunk egyértelmű választ adni, hogy a csanádi főpap 1046-os mártíromságát megelőző időszak melyik királyát ostorozza a *Deliberatio*. Azt a lehetőséget, hogy a Gellértet is pártfogoló Szent István király alatt dúlnának a forrásműben megjelenő siralmas állapotok, Kristó István egyházszervezésére és erőskezű uralmára hivatkozva kategorikusan kizárja,⁸ míg Gerics fel se veti. Ennek megfelelően a lehetséges személyek köre az 1040-es évek első felének uralkodóira szűkül: Orseolo Péterre, aki Gerics szerint a Gellért által lefestett uralkodó,⁹ illetve Aba Sámuelre, akiről viszont Kristó véli úgy, hogy a *Deliberatio*-ban leírt uralkodó.¹⁰

3. Érvek Orseolo Péter és Aba Sámuel mellett a kor forrásai alapján

A továbbiakban a rendelkezésre álló kontrollforrások alapján kísérlem meg feloldani a Gellért által bírált uralkodó azonosítását megkísérlő szakmunkákban felbukkanó álláspontok között feszülő ellentmondást, kitérve a Kristó–Gerics-vita óta felmerülő érvekre és ellenérvekre is.

Gerics egyik legfontosabb Aba Sámuel ellen szóló érvét a korszakot megjelenítő két másik forrás, a német Altaichi Évkönyvek és a mártír püspök életét bemutató Szent Gellért-legenda alapján vezeti fel. A német kútfőnél ugyanis fennmaradt az Aba Sámuelre és a Ménfőnél a csatába őt elkísérő híveire tett következő megjegyzés: „*akiket az apostoli személy, Szent Péter utóda már*

⁷ Kristó Gy.: Források kritikája i. m. 166.

⁸ Kristó Gy.: Források kritikája i. m. 167.

⁹ Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 197.

¹⁰ Kristó Gy.: Források kritikája i. m. 175.

korábban kiátkozott azért, mert királyukkal szemben gyalázatosan jártak el”.¹¹ Ebből egyértelműen tudhatjuk, hogy az egykori nádorispán és hívei (köztük a magyar püspöki kar jelentős hányada is) Péter leváltása miatt pápai *excommunicatió*ban (kiátkozásban) részesültek. Mint Gerics is rávilágít, ennek az információnak tudatában a Szent Gellért-legenda írója nem engedhette meg, hogy művének hőse, a korszak politikai életében jelentős szerepet vállaló püspök személyét bármilyen módon kapcsolatba hozza Aba Sámuellel és híveivel.¹² Sőt, mindenáron hangsúlyoznia kellett Gellértnek az egyházi *anathémával* (egyházi átok) sújtott Abával való teljes szembenállását. Ezt véleményem szerint a legenda több részlete is egyértelműen bizonyítja, példának okáért Szent Gellért a legenda szerint nem volt hajlandó megkoronázni Aba Sámuel, sőt még a püspöktársai által végzett koronázás után „fölmént a szószerkekre, majd rettenthetetlenül elkezdte ráolvasni a királyra kegyetlenkedését, mondván: »A szent nagybőjt megtartása a bűnösök számára az engesztelést jelenti, az igazaknak pedig jutalom. Te azonban, király, ó, kardod öldöklésével megszenstelenítetted ezt, s tőlem meg elvetted az atya nevet, minthogy nélkülözni vagyok ma kénytelen legkedvesebb gyermekeimet. Semmi irgalmat nem érdemelsz tehát ezen a napon. Ám mert magam kész vagyok arra, hogy Krisztusért meghaljak, elárulom hát a jövődöt neked! Íme, az elkövetkező harmadik évben a bosszúállás kardja támad ellened, s az elveszi majd tőled csalárdul megszerzett királyságodat.«”¹³ Ezzel a legenda szerzője egyértelműen utal az Aba hároméves uralkodásának végét okozó 1044. évi ménfői csatára, melyet a király bűneiért (például Péter híveinek lemészárlásáért) kiszabott isteni büntetésként értelmez, s egyúttal a *Deliberatió*ban a királyi hatalommal kapcsolatban megfogalmazott kritikához hasonló szavakat ad Gellért szájába kifejezetten Aba Sámuellel szemben. Mivel tehát a legendaíró művéhez nagy valószínűséggel felhasználhatta a hőse által írt *Deliberatió*t is, és az ott meg nem nevezett királyt értelemszerűen Abával azonosította, hogy Gellért a zsarnokkal szemben álló, bátorságával is példát mutató szentként tűnhessen fel, ezért nem maga a püspök szavait, csupán életrajzírója interpretációját fogadnánk el, ha a kérdéses királyt Aba Sámuellel azonosítanánk.¹⁴

Azonban az előbbieket során említett Nagyobbik Szent Gellért-legenda Péterrel szemben Aba Sámuel zsarnokoskodó voltát is erősítheti, miszerint „Aba, a palota ispánja letaszította Pétert, s azután a királyi koronát és a királyi udvart

¹¹ ÁKÍF 253.

¹² Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 195.

¹³ ÁKÍF 425–426.

¹⁴ Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 197.

bitorló módon maga ragadta hatalmába. Uralkodása idején, miként a próféta mondja, vérontás vérontást érte, azaz bűn bűnhöz tapadt. Hiszen még ahhoz is volt mersze, hogy a nagybőjt szent napjaiban tanácsából néhány nagytisztességgű férfiút mint valami barmokat vagy oktan állatokat dorongokkal és husángokkal agyonütsessen.”¹⁵ Véleményem szerint ez a részlet mindkét álláspontba beépíthető, mindkettőt erősítheti. Ahogy korábban Gerics hasonló tárgyú elképzelésére is utaltam,¹⁶ ez lehet a Gellért szentségét az Aba istentelen zsarnokságával ellensúlyozó legendaíró koholmánya is. De egyúttal felfedezhető benne a *Deliberatio*ban megírt zsarnoki uralkodó, aki Szent Gellért szavainak hitelessége esetén minden bizonnyal valóban képes lenne a keresztény egyházi év egyik legszentebb időszakában brutális tömeggyilkosságot elkövetni.

Kristó azonban – több korabeli német kútfőre is alapozva véleményét – nem fogadja el ezt az álláspontot, szerinte ugyanis a Szent Gellért-legenda és a *Deliberatio* mint források csak erősítik egymás hitelességét, s több más kútfővel együtt egyöntetűen Aba Sámuel király hiteles jellemzését látszanak nyújtani.¹⁷ Ezen egyéb elbeszélő források közül valóban rendkívüli meggyőző erővel bír a korabeli Német–római Császárság területén működő Berno reichenau apát levele III. Henrik császárhoz (1039–1056), amelyben az egyházi Abát „álkirály, esküszegő, hamis, gyilkos és hazug”-ként jeleníti meg, akit „az ördög [...] küldött, s az Úr felkentjét, Pétert, sőt Péterben magát az Urat gyalázta meg, urának királyságára tört rá, felforgatta, elfoglalta, felpredálta, gyilkosságokat vitt véghez, számos bűnt követett el, tagadta az igazságosságot, a törvény jogait megszenteltségtelenítette, ártatlan nemeseket megvakított, megölt, hallatlan zsarnokságot valósított meg, úgyhogy álnoksága ellen maga a föld kiált fel”.¹⁸ Ám ez a leírás Sámuel király türannoszi uralmáról kétségtelenül a német–római uralkodó ellene indított hadjáratainak ideológiai hátterét szolgálja. A szerző valószínűsíthető célja, hogy az általa is szolgált Száli-dinasztia a korabeli Európa keleti periferiáján újonnan keresztény hitre tért kis államokat meghódoltatni készülő birodalmi expanzió zászlóvivője helyett inkább a nyugati kereszténység védelmezőjeként tűnhessen fel, mint egyfajta korai kereszteshadjárát élharcosa. Így III. Henrik nem az erőszakos hódító, hanem a törvényes király (Orseolo Péter) trónja helyreállítójának és a zsarnok Aba Sámuel keresztényellenes uralma megdöntőjének szerepében tetszeleghetett 1044. júliusi ménfői győzelme után. De emellett fontos megjegyezni a szóban forgó klerikusról, ahogyan

¹⁵ ÁKÍF 424–425.

¹⁶ Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 195.

¹⁷ Kristó Gy.: Források kritikája i. m. 172.

¹⁸ ÁKÍF 152.

Gerics is teszi, hogy István és Gizella királyné politikájának híve volt, és már a szent király halálát követően, azaz Péter uralkodása alatt is rosszállóan vélekedett a rátermett vezető nélkül maradt Magyar Királyság sorsának alakulásáról.¹⁹ Ebből a nézőpontból Abát elmarasztaló sorai egy, a magyar királyokkal szemben fokozatosan érlelődő ellenszenv kicsúcsosodásai is lehetnek.

Továbbá Gerics szerint Aba uralkodásának jellege sem teljesen olyan, mint azt a legtöbb cikke megjelenéséig képzelték: Sámuel király ugyanis egyáltalán nem minősíthető bitorlónak, aki valamiféle palotaforradalom élén elragadta elődje törvényes hatalmát. Az ő értelmezésében Orseolo Péter első uralkodásának végét az Altaichi Évkönyvek 1041. évi bejegyzése alapján a Szent István-kori elit fellépése egyáltalán nem siettette, hiszen ők nem a királyuk ellen lázadó hűbéresek voltak, hanem csupán az uralkodót behálózó gonosz kegyenc, Budó gyilkosai. A gyilkosság is igazán indokolt a kor viszonyai közt, hiszen a rossz tanácsadó korábban számos, a Szent István-féle vezető réteget sértő döntés mögött állhatott. Így például Gizella királyné vagyonától való megfosztása után Péter „*noha gyakrabban figyelmeztették, de gonosz elméje és gonosz lelke konokságában mindvégig kitartott. Végül is [az előkelők] bejelentették neki, hogy ők nem akarnak esküszegők lenni, és ha nem adja vissza javait az idős asszonynak [Gizellának], akkor el fogják őt hagyni. Mivel mindezt ő semmibe vette, és amit mondtak neki, abból semmit sem igyekezett megtenni, Isten kegyelméből eljött az idő, amikor véget ért az ő hitványsága.*”²⁰ Péter királyra pedig az események során még az előbbieket ellenére se emelt kezét senki, s ő saját félelme miatt menekült el, a magyar főurakat király nélkül hagyva, akik így törvényesen választották meg Aba Sámuel.²¹ Sőt ez a forrás még azt sem említi, hogy Gellért vagy a püspökök közül bárki fellépett volna a trónt elfoglaló Aba ellen.²² Ezzel szemben Kristó szerint, akivel Thoroczkay is egyetérteni látszik, az Altaichi Évkönyvek Gizella-párti kútfő. Ezt a tényt ismerve Péter önkéntes menekülésének leírása akár egy véres palotaforradalom leplezését is szolgálhatta.²³ Ezek alapján még mindig fennáll a kérdés: Aba vagy Péter lehet bitorló zsarnok, akit Szent Gellért *Deliberációja* olyan nagy vehemenciával ostoroz?

¹⁹ Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 187.

²⁰ ÁKIF 241.

²¹ Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 192.

²² Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 191.

²³ Thoroczkay Gábor: Eretnekség vagy őskeresztény viselkedésforma? – Az 1040-es évek magyarországi ideológiai viszonyai. In: *Uő: A középkori Magyarország. Állam és ideológiák*. Bp. 2020. 102.

Ehhez képest jóval összetettebb Aba Sámuel-képet tükröz a 14. században összeállított magyar krónikaszerkesztés is, miszerint: Aba azután, hogy „megszabadítja őket Péter zsarnokságától”,²⁴ „gőgös lett, és kegyetlenül dühöngeni kezdett a magyarokra”.²⁵ Azaz itt nemcsak az István-kor nádorából lett Árpádházi-uralkodó, hanem ellenlábasa, Orseolo Péter is zsarnokként jelenik meg, mintha a korabeli magyarság az uralomváltozással cseberből vederbe jutott volna. Ezt a képet erősítik a további részletek is, bár a Nagyobbik Szent Gellért-legendához mérve kevésbé radikálisan. Aba ugyanis itt nem elemi gonoszságból zárt be „nagybőjtör mintegy 50 nemes férfiút tanácskozás ürügyén [...] egy házba, és fegyveres vitézeivel megölette őket anélkül, hogy bűnüket megbánhatták volna vagy gyónhattak volna”,²⁶ hanem azokat a rebelliseket likvidálta ily módon, akik „halálára esküdtek össze”.²⁷ Sőt Gerics egy későbbi munkájában az egész fentebb idézett részletet korabeli kánonjogi szövegek alapján összetákolt fikciónak minősíti,²⁸ mintegy felmentve Abát a több forrásban is szereplő, tehát valószínűleg valóban megtörtént gaztett alól. A trónra segítésében részt vevő hívei pedig jó eséllyel még az ehhez hasonló vérfürdők után is a végsőig kitarthattak Aba mellett, ami látszik a korabeli püspöki kar már említett állásfoglalásából, és egy Viske/Viska/Visca/Wisce nevű előkelő Kristó által megvilágított álláspontjából is. Az illető ugyanis nemcsak az Aba-féle hatalomátvétel egyik fő támogatója lehetett, de még később is a Péterrel szembeni ellenállás egyik fő alakjaként az István által legyőzött erdélyi Gyula fiaival közösen vállalt főszerepet a megvakított Vazul lengyel és orosz területen élő fiainak (András, Béla, Levente) hazahívásában.²⁹ Ez a tény saját megfontolásom szerint inkább Orseolo Péter alakját láttatja a *Deliberatio* tirannikus hajlamokkal bíró uralkodójában, aki zsarnokságával egyes főurakat olyan erősen maga ellen fordít, hogy még a trónra való újabb visszatérése után is csak megbuktatásán dolgoznak.

Hasonlóan Péterre utalhat a *Deliberatio*ban elhangzott panasz: „*Immár tilos szót emelniünk, noha névleg püspökök vagyunk, megadóztattak bennünket*”.³⁰

²⁴ ÁKÍF 382.

²⁵ ÁKÍF 386.

²⁶ ÁKÍF 387.

²⁷ ÁKÍF 387.

²⁸ Gerics József: Középkori források elbeszélésének értelmezése napjainkban (Szent Gellért Aba királyról). In: *Úő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Bp. 1995. (METEM-könyvek 9.) 78.

²⁹ Kristó Gyula: Megjegyzések az ún. pogánylázadások kora történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica* 18. (1965) 25.

³⁰ ÁKÍF 197.

Mint már a korábbiakban Gerics József nézeteire támaszkodva kifejtettem, a magyar püspökök nagy része egészen Ménfőig Aba Sámuel mellett állt, így az előbbi idézetben megjelenő, a püspöki kart egészében véve érintő sérelmekről valószínűleg inkább Orseolo Péter uralkodása alatt beszélhetünk. Gerics ennek okát a Péter által felgyorsított Szent István-i államszervezéssel járó erőltetett feudalizációban látja, melyben a magyarországi püspökök egy felkelés fenyegető esélyét láthatták már Péter első uralma alatt is, s mely a második végére valóban bekövetkezett az ún. Vata-féle pogánylázadás formájában.³¹ Sőt bizonyításként megemlíti azt a tény is, hogy a Szent István-kori püspöki kar két tagját is menesztette Péter, valószínűleg az általa túlzottan felgyorsított, az állam és az egyház megszilárdítását célzó intézkedések ellenzése miatt.³² Ez az álláspont véleményem szerint megállja a helyét, hiszen Péter hatalmát mindkét esetben valóban az uralkodásával és intézkedéseivel megharagított főurak ellenállása döntötte meg, akik először Abát ültették trónra helyette, majd a Vazul-fiakat hívták haza.

4. A vita a korabeli magyarországi bogumilizmusról alkotott szakirodalmi kép tükrében

A Kristó–Gerics-vita során felszínre hozott legérdekfeszítőbb kérdés, melyet átgondolva akár az egész korszakot más szemmel láthatjuk, egyértelműen a *Deliberáció*ban is feltűnő eretnecség szerepe, mely a névtelenül ostorozott király uralma alatt, vélhetően az egyházi ügyek és a keresztény hit elhanyagolása vagy az azokkal való teljes szembehelyezkedés miatt harapódzott el. Ahogy Szent Gellért írja értekezésében az általa eretneknek nevezettekről: „*valamennyien káromolják nálunk manapság nemcsak a szent szertartásokat, az egyházat és a papságot, de magát az Isten fiát, a mi Urunkat, Jézus Krisztust is. A korszak soha nem hallott eretnecsége, hogy visszakövetelik az elhunytak lelkéért keresztény szokás szerint felajánlott alamizsnákat. Ne gondold, szeretett testvérem, hogy ez kisebb üldöztetés és eretnecség a régebbieknél. Igaz meggyőződéssel vallom: erőszak kényszerítette az embereket arra, hogy túrheterlen hazugságokat szórjanak Isten papjaira. Az ördög gonoszsága pedig csak azt cselekedte, amire lehetősége nyílt: tudniillik megsemmisítette mindazt, amire Isten törvényéből a legszentebb megvilágosodáshoz újonnan megtérőket*

³¹ Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 306.

³² Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 193.

*megtanítottuk. Szinte egybehangzóan tagadják valamennyien a test feltámadását: ennél az elvetemültségnél nagyobb elvetemültség sehol a világon nem képzelhető el.*³³ Ezek a vádak első ránézésre akár az újonnan megkeresztelt, az új vallás hitelveit még csak hiányosan vagy rosszul elsajátító magyar hívekre is vonatkozhatnak, vagy azokra, akik a későbbi pogánylázadás élére álló békési Vatahoz hasonlóan csak színleg fogadták el az új hitet. Első vonatkozó írásában Gerics se igazán foglalkozott az ő kilétükkel, mint a rejtélyes király személyéhez elvezető tényezővel, csak már Kristó bogumil-elméletére válaszolva kötötte össze a *Deliberatió*ban szereplő eretnekséget az egyházak Orseolo Péter általi megadóztatásával.³⁴ Kristó azonban jóval többet foglalkozott ezzel a részlettel: ő több más, a korszakkal foglalkozó szerzőre (például Szegfű László, Rónay György) támaszkodva építette fel elméletét az Aba Sámuel alatt az országban példátlanul jelentős teret nyerő bogumil eretnekségről, persze anélkül, hogy magát Aba királyt herezissel vádolná.³⁵ Tehát ugyan nem gondolja eretneknek az uralkodót, de annak gyengekezű uralma miatt az ország déli (a hatalmi központtól messzebb eső) területein ideális környezetet feltételez egy ilyen eretnekmozgalom kibontakozásához.

Az kétségtelen, hogy ha volt akkoriban Magyarországon valamilyen eretnekség, az csak a bogumilizmus lehetett, ezt a kérdéssel legutóbb foglalkozó Thoroczkay Gábor is így látta.³⁶ A szóban forgó eretnekség ugyanis valóban a 11. századi Balkán egyik fő problémája volt, s a korabeli Magyar Királyságba való beszivárgását többen is felvetették már, így elsőként a bizantinológus Ivánka Endre egy 1942-es tanulmányában.³⁷ Az ő nyomdokain haladva az irodalmár Rónay György a *Deliberatió*ban megjelenő „eretnekség” szó alatt már nem az új hittel járó számos vallási dogmába való valamiféle „belekeveredést”, hanem a Credo (Hiszekegy) szószoros értelemben történő felülírását és eltérő irányú értelmezését érti egyes kérdésekben. Gellért csanádi püspökként akár a saját egyházmegyéjében is találkozhatott eretnekekkel a valószínűleg egyébként is szép számban jelenlévő pogányok vagy a még Ajtonnyal áttért bizánci ritust követő keresztények mellett.³⁸ Az eretnekség szó a *Deliberatió*ban azonban kizárólag valódi eretnekekre, s nem pedig keresztetetlen pogányokra

³³ ÁKÍF 197.

³⁴ Thoroczkay G.: Eretnekség vagy őskeresztény i. m. 105.

³⁵ Kristó Gy.: Források kritikája i. m. 174.

³⁶ Thoroczkay G.: Eretnekség vagy őskeresztény i. m. 105.

³⁷ Thoroczkay G.: Eretnekség vagy őskeresztény i. m. 104.

³⁸ Rónay György: Bogumilizmus Magyarországon a XI. század elején, Gellért püspök „Deliberatio”-jának tükrében. Irodalomtörténeti Közlemények 60. (1956) 472.

vonatkozhat, mivel a forrásszöveg máshol is különbséget tesz a korabeli klérus által egyformán megvetett két csoport közt, ahogy azt a feltételezett dél-magyarországi bogumilizmust a különböző délszláv szakmunkák bevonásával észak-balkáni kontextusban vizsgáló Ternovác Bálint is leszögezte.³⁹ Azt pedig, hogy a kérdéses eretnekek bogumilok voltak, Rónay szerint bizonyítják a *Deliberatio* sorai. Hiszen ez a vallási nézet a világot uraló rosszon alapult, melyet az emberrel együtt maga az Atya vagy idősebbik fia, Satanael teremtett, emiatt a rossz isten szolgájaként csupán elrekeszti a lelket a jó istentől az az esendő test, melynek feltámadását a Gellért által leírt eretnekekhez hasonlóan tagadták a bogumilok.⁴⁰ Ezenkívül a szegedi középkorkutató Szegfű László is egy, a bogumilokra is jellemző vallási dualizmust hirdető szekta gondolkodásmódját vélte felfedezni a Szent Gellért művében elemzett vallásos himnuszban is, mely szerint „az Úr teremtményeinek” és „angyalainak” szinte már monoton emlegetésével hívja fel hallgatóit egy másik, gonosz létezőre és annak kreációira.⁴¹ Ő még Aba Sámuel udvarában is bogumilok jelenlétét feltételezi, s egyúttal megmagyarázza az eretnek befolyás eredetét is. A király két hívének (Vyske és Tojzlou) fennmaradt szláv nevéből ugyanis arra következtet, hogy ők minden kétséget kizárólag csak bolgárok lehetnek, akik II. (Bolgárölő) Baszileiosz (976–1025) bizánci császár 1018-as hódítását követően menekültek el szülőföldjükről a Szent Istvánnál vallási szempontból jóval közömbösebb magyarországi törzsfők földjére: először a maros-vidéki Ajtonyhoz, majd annak 1028 körüli legyőzését követően Abához.⁴² Hozzá hasonlóan magyarázza meg Rónay is az eretnekek magyarországi jelenlétét: szerint a keleti gyökerekkel is rendelkező balkáni eretnekség az Első Bolgár Birodalom keretei közt élte virágkorát, de a bizánciak erőszakos térítésekkel járó hódítása után kiszorult fő elterjedési területeiről. Az új ortodox államhatalom üldözései pedig a bogumilokat a Kárpát-medence déli területeire kényszerítették, ahol Ajtony délvidéki területein minden komolyabb gond nélkül megtelepedhettek, s később a térségbe érkező Gellért püspök látóterébe kerülhettek.⁴³ Ez véleményem szerint akár valóban elképzelhető, bár akár az is, hogy a hadjáratát követően tizennégyezer hadifoglyot megvakító bizánci uralkodó egyszerűen kiirtotta Bulgária területén

³⁹ Ternovác Bálint: A bogumil eretnekség a XI. századi Magyar Királyság déli területein. Fons 20. (2013) 511.

⁴⁰ Rónay Gy.: Bogumilizmus Magyarországon i. m. 472–473.

⁴¹ Szegfű László: Eretnekség és tirannizmus. Irodalomtörténeti Közlemények 72. (1968) 503.

⁴² Szegfű L.: Eretnekség és tirannizmus i. m. 514.

⁴³ Rónay Gy.: Bogumilizmus Magyarországon i. m. 473.

a bogumilokat,⁴⁴ akik közül néhány túlélő nem igazán indíthatott el egy egész új eretnekmozgalmat a magyar területeken.

Kristó is a bogumilokat a korabeli Magyar Királyságba helyező véleményekre építve magyarázta a *Deliberatio* korábban említett sorait, sőt valamilyen szinten még magát Sámuel királyt is kapcsolatba hozta a balkáni eredetű eretnek mozgalommal. Ő véleményét leginkább a 14. századi krónikaszerkesztés Aba uralkodására vonatkozó részleteivel támasztotta alá, miszerint Aba Sámuel „úgy vélte ugyanis, hogy az uraknak minden közös a szolgálakkal, de az esküszegést is semmibe vette. Az ország nemeseit megvetve mindig a parasztokkal és a nemtelenekkel vállalt közösséget [...] az esküt semmibe veszi, a nemeseket, akik őt királyként maguk fölé állították, megveti, és parasztokkal, nemtelenekkel eszik, lovagol és folyton velük társalog.”⁴⁵ Kristó Szegfű László korábbi megállapításaira támaszkodva az eskü semmibe vételét a bogumilizmus azon eszméjével magyarázza, mely szerint az eskü az ördög műve és tilalmas dolog, az alacsonyabb néprétegekhez való közeledést pedig a bogumilok által preferált, a rangot és magántulajdont megvető vagyonszövetségek eszméjével.⁴⁶ Ezzel szemben Gerics Aba-párti álláspontjának egy fontos alapja ugyanerre a krónikarészletre épül: szerinte ugyanis Aba nem bogumil vagyonszövetséget, hanem őskeresztény mintákat követő *vita communist*, azaz „népbarát életmód” akart kiépíteni. Ez nagyon érdekesen hangzik, de a témához legutóbb hozzászóló Thoroczkay a gericsi elképzelést hihetetlennek, s valószínűleg egy szövegparhuzam túlértékelésének tartja, míg Kristó azon felfogását, hogy az alsóbb néposztályok Abához húztak – véleményem szerint teljesen jogosan – túlhajtott marxista elméletnek minősíti.⁴⁷ Ternovác Bálint emellett főleg Aba Sámuel eretnekségét vonja kétségbe: a király ellen felhozott vádak, mint az esküszegés és a nemtelenek társaságának keresése irodalmi toposzok, melyek nem kizárólagosan jellemzőek a balkáni eretnekségre.⁴⁸

Véleményem szerint még ha maga Aba nem is volt eretnek, néhány balkáni bogumil jelenléte királyságában minden további nélkül elképzelhető, de a jóval korábban keresztény hitre tért uralkodóra gyakorolt befolyásuk már aligha. Sámuel király az egyházi tanítások kétségbe vonása nélkül gyakorolt keresztény hitét számomra elég erősen tükrözi a 14. századi krónikaszerkesztés leírása a vesztes ménfői csata után történetekről és Aba sírjának felnyitásáról. Eszerint

⁴⁴ Georg Ostrogorsky: A bizánci állam története. Bp. 2003. 258.

⁴⁵ ÁKÍF 386–388.

⁴⁶ Kristó Gy.: Források kritikája i. m. 174.; Szegfű L.: Eretnekség és tirannizmus i. m. 514.

⁴⁷ Thoroczkay G.: Eretnekség vagy őskeresztény i. m. 103–104.

⁴⁸ Ternovác B.: A bogumil eretnekség i. m. 519.

„A legyőzött Aba király a Tisza felé futott; és egy faluban egy régi veremben azok a magyarok, akiknek uralkodása alatt ártott, kegyetlenül meggyilkolták őt. Testét abban az egyházban temették el, amely e falu mellett volt. Néhány év múltán, amikor kiásták sírból, szemfedőjét és ruháit épnek, sebhelyeit pedig begyógyulva találták.”⁴⁹ Ez a szöveg akár egy szentlegenda részlete is lehetne, vagy Aba a ménfői csatát követő halálának körülményeit ismerve egy mártírakta részét is képezhetné, mely a mártíriumot elnyerő jámbor ember brutális legyilkolását a szentséggel jutalmazza. A korabeli keresztény felfogás alapján mindenesetre sehogyan se illik egy élete során eretnekekkel bármiféle kapcsolatot fenntartó királyra. Gerics is hasonló, bár a tények ismeretében óvatosabban megfogalmazott álláspontra helyezkedett: amennyiben Aba holttestének csodás megtalálása közbeszéd tárgya lehetett a korban, úgy csak az annak valamiféle hitelt adó, tehát a legyilkolt királlyal rokonszenvező krónikás jegyezhet le a fentebbi sorokat. Az is elképzelhető ugyanakkor, hogy a holttest megtalálására vonatkozó részlet csak interpoláció, azaz a történet leírását hosszú idővel követő betoldás.⁵⁰

Ehhez hasonlóan vallja kétségesnek a bogumilizmusnak a korabeli Magyar Királyság déli területein való jelenlétét Ternovác is. Szerinte a korszakban még az egyházi jelenlét megszilárdulása előtt álló Magyarország alkalmas táptalaj lehetett volna egy, a bogumilizmushoz hasonló eretnekmozgalom eszméi számára, s valamilyen eretnekség az *Intelmek* és a *Deliberatio* alapján valóban gyökeret is verhetett a királyság déli, korábban a Szent István király által legyőzött Ajtony törzsterületéhez tartozó részén. Mivel azonban a bogumilok tanaival nem minden kérdésben mutat egyezést ez az irányzat, ezért semmiképpen sem azonosítható velük. Emellett Aba Sámuel feltételezett bogumilizmusa sem igazolható, hiszen a király uralkodása első felében harmonikus kapcsolatot alakított ki az egyházzal.⁵¹

Ternovác álláspontját tovább gondolva nyilatkozott a bogumilizmus kérdésében a témáról legújabban publikáló Thoroczkay Gábor. Először korábbi véleményeket idéz fel (például Redl Károly, Déri Balázs), melyek Gellért eretnekekre tett megjegyzéseit ókeresztény irodalmi művekből való átvételnek tartják, majd kidolgozza saját érvrendszerét a bogumilizmus jelenlétét igazolni kívánó elmélettel szemben. Ennek egyik sarokköve, hogy Gellért püspök szentbeszédgyűjteménye bevezetőjében magát egy pogányok, és nem pedig eretnekek lakta vidék első főpapjának nevezi, ahol a bogumilizmus valószínűleg nehezen terjedt volna el széleskörben a Gellért csanádi püspökségének

⁴⁹ ÁKÍF 389–390.

⁵⁰ Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 302.

⁵¹ Ternovác B.: A bogumil eretnekség i. m. 523.

felállítás (1030) és Aba trónra lépése (1041) közötti néhány évben, főleg a püspök által folytatott térítő tevékenységgel párhuzamosan. Bár egyértelműen szerinte sem zárható ki a bogumil jelenlét, amíg a középkorkutatás meg nem bizonyosodik arról, hogy a *Deliberatió*ban szereplő, s más forrásokból is kiolvasható eretnokség nem csupán valami másfajta, az egyházzal szemben tanúsított viselkedésformát jelent.⁵² Így lehetséges, hogy a Gellért által említett emberek nem a bogumil tanokban való hitük miatt helyezkedtek szembe az egyházzal, hanem csupán az új vallással együtt megjelenő új kötelezettségek (például tizedfizetés, vasárnapi templomba járás) ellen tiltakoztak így. Azonban a korszak térítéseit kísérő zavaros vallási viszonyok közt az sem zárható ki teljes mértékben, hogy egy kisebb létszámú eretnek közösség valóban gyökeret verhetett a magyar területeken, bár a Szent Istvánnal nőágon rokonságban álló Aba király bizonyára nem volt ennek részese vagy megengedője.

5. Összegzés

A Szent Gellért püspök *Deliberatió*jában erőteljesen bírált uralkodó egyértelmű beazonosítása láthatóan több akadályba ütközik, s a rendelkezésre álló források alapján nem lehetséges sem Kristó Gyula mögé felsorakozva egyértelműen Abával, vagy Gerics Józsefhez csatlakozva Péterrel azonosítani a Szent Gellért írásában erős kritikával illetett királyt. Mindenekelőtt már maga a krónika is mindkettőjüket zsarnoknak titulálta, de további érvek is felsorakoztathatók mindkét azonosítás mellett. Így Péter istentelen zsarnokságát alátámaszthatja, hogy igazságtalanul bánt Gizellával és a Szent István-kori vezető réteggel (például püspököket menesztett hivatalukból), uralmával Magyarországot a németeknek alárendelt vazallusi helyzetbe juttatta, zsarnoksága miatt kétszer fellázadtak ellene (bár elsőként tettlegesség csak kegyence ellen történt), s a németekkel együtt kivívt győzelme után meggyilkolt Aba holttestét később a hagyomány szerint épségben emelték ki a sírjából. Míg ezzel szemben Aba zsarnoki jellemét és az egyházzal szembeni oppozícióját bizonyíthatja az esküszegés vádja, a nagybőjt napjaiban elkövetett lehetséges tömeggyilkosság, és a feltételezett korabeli bogumil eretnokséggel való kapcsolat.

Mindezekből arra lehet következtetni, hogy a *Deliberatió*ban oly hevesen támadott uralkodó akár bármelyikük lehet, sőt, a magam részéről azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a kérdéses alak esetleg nem is egyetlen személy, hanem a két, egymással szembenálló király alakjának az ötvözése. Ezt az elgondolást

⁵² Thoroczkay G.: Eretnokség vagy őskeresztény i. m. 104–105.

követve Gellért minden bizonnyal az Aba Sámuel bukását elhozó ménfői csata (1044. július) és saját, a Vata-féle pogánylázadásban szenvedett mártíromsága (1046. szeptember) közt írhatta művét, amikor már egyaránt ráláthatott a Kristó által a műben kiemelt fontosságúnak tekintett jelen (azaz Orseolo Péter uralma) és a szavai mögött valószínűleg hasonló jelentőséggel bíró múlt (azaz Aba Sámuel uralma) eseményeire. Így az általa megformált komplex királyalak az egyház ellen is munkálkodó, Istentől elforduló uralkodó toposzát látszik megjeleníteni, melyben összegyúrta a mű keletkezési idejét meghatározó két király vélt vagy valós bűneit. Az így létrehozott negatív uralkodókép akár a korszak világi hatalommal szembeni önállóságra törekvő egyházi reformmozgalmának az egyik korai felvillanása is lehet. Mindezek azonban csak a szűkös forrásanyag alapján megalkotott hipotézisek, amelyeknek bizonyítása további kutatómunkát igényel.

Kristóf Hosszú

The Unknown Hungarian King in St. Gellért's *Deliberatio*

This study thoroughly analyses the appearance of the secular arm in the theological-philosophical work titled *Deliberatio*, written by one of the most influential Hungarian saints of the early Árpád-age, St. Gellért, the bishop of Csanád. In his writing the bishop stingily attacks the secular ruler, while also mentioning offenses taken by the Church by said ruler, which are mentioned in various other historical sources from the era. Gyula Kristó, a Hungarian historian, who had previously studied the matter already proved that the wailful and outraged words of Gellért aim towards one of the contemporary Hungarian kings, but no one knows exactly which one. This question sparked a lively debate among historians, and the most probable candidates have been named: in the 1040s, two rulers, who were maternally related to the Árpáds, were fighting for the throne. According to historian József Geric, Péter Orseolo (1038–1041, 1044–1046) was a likely candidate for the role of the cruel king, while Gyula Kristó argued that it must have been Sámuel Aba (1041–1044). Both of these arguments are supported by numerous facts, proven by the small number of written sources (other than *Deliberatio*) from this era. Probably the most intriguing argument was made by Gyula Kristó, who draw a line of connection between Sámuel Aba, and bogomilism, a dualist Slavic sect popular in the Balkans. This argument has sparked an intense historic debate. This study, based on the arguments of both Kristó and Geric seeks to objectively demonstrate the complexity of the unknown ruler introduced by St. Gellért. The bishop combines the sins of the two kings into one cruel persona, which may have served as a prototype for the character of the ruthless, godless, tyrannical ruler. This image perfectly reflects the influence of the ecclesiastical reform movement, which proclaims the primacy of religion over the secular power of the time, on the thinking and worldview of a Hungarian high priest.

Selmeczi Péter

Az Országos Menekültügyi Hivatal tevékenysége (1920–1924)

1. Bevezetés

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződést a magyar államfejlődés szempontjából sorsfordító eseménynek tekinthetjük,¹ ugyanakkor a magyarországi társadalomszerkezetre mért hatásaival, illetve az első világháború végén meginduló népességmozgásokkal kapcsolatban csak a közelmúltban kezdtek behatóbban foglalkozni a történettudomány képviselői, így a trianoni menekültekkel kapcsolatos kutatások megszorodása is napjainkra tehető.

A hivatalos adatok szerint 1918 októberétől, a Monarchia katonai összeomlásától 1924 tavaszáig mintegy 350 ezer ember menekült át a később megszilárduló trianoni országhatárokon, de az újabb kutatások számukat jóval nagyobbra, körülbelül 400–430 ezer főre teszik.² Ekkora embertömeg elhelyezése és segélyezése komoly terhet jelentett az ellátási nehézségekkel küszködő ország számára, és a változó politikai helyzetben a különböző helyi törvényhatóságok, vállalatok vezetőségei (pl. MÁV), illetve egyes társadalmi

¹ A trianoni békeszerződés megszületéséről és következményeiről átfogó képet ad: *Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés.* Bp. 2020.

² Az OMH működését összegző jelentésben szereplő számadatot a kortárs történettudomány képviselői komoly kritikával illetik. István I. Mocsy 426 ezer főre becsüli a menekültek számát, míg Kovács Éva közel félmilliósról ír. Megfelelő forrásanyag hiányában a menekültek számának pontos meghatározására nincs lehetőség. A kérdésről bővebben: *Koloh Gábor: A trianoni menekültek száma.* In: *Úton. Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után.* Szerk. Ablonczy Balázs. (Magyar Történelmi Emlékek. Értékezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 7.) Bp. 2020.

szervezetek támogatása mellett a magyar állam csak 1920 áprilisától kezdeményezte a menekültügy központi kezelésének előmozdítását az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) létrehozásával, amely intézményhálózatával már a menekültek tartós egzisztenciájának megteremtését is célul tűzte ki.

Az OMH működésével kapcsolatban viszonylag kevés információval rendelkezünk, ami elsősorban arra vezethető vissza, hogy a hivatal működése során keletkezett iratanyag, amelyet a Magyar Országos Levéltár (ma Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) őrzött, mára szinte teljesen elveszett, illetve vélhetően a levéltár épületében keletkezett háborús károk eredményeképp megsemmisült.³ Így a témát taglaló publikációk elsősorban az OMH 1924-ben kiadott jelentésére kénytelenek támaszkodni,⁴ ez azonban csak a szervezet Budapesten végzett tevékenységéről közöl bővebb adatokat, és tartalmát is erős forráskritikával kell kezelnünk, amint erre már a trianoni menekültüggyel foglalkozó első, 1983-ban kiadott monográfia szerzője, az Amerikában élő magyar történész, István I. Mocsy is igyekezett felhívni a figyelmet.⁵ A téma iránti érdeklődés napjainkban tapasztalható megélénkülése mellett⁶ a vonatkozó, szórványosan fennmaradt levéltári anyagok felkutatása és feldolgozása a magyar történettudomány aktuális feladatai közé tartozik.

Jelen tanulmányomban a téma legfontosabb szakirodalma alapján, különböző sajtóanyagokat és levéltári forrásokat is felhasználva az OMH tevékenységéről szeretnék áttekintést adni, rámutatva problematikus pontokra és lehetséges további kutatási irányokra is.

³ Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon.* (Modern Magyar Történelem) Bp. 2020. 189.

⁴ Petrichevich-Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről.* Bp. 1924.

⁵ István I. Mocsy: *The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921.* (War and Society in East Central Europe XII.) New York 1984.

⁶ A teljesség igénye nélkül: Ablonczy Balázs: „Lesz még kikelet a Szepesség felett”. Kormányzati befolyás és a menekült hálózatok társadalma a két világháború közötti Magyarországon. In: *Uő: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Bp. 2011. 122–158.; Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei 1918–1924 között. *Limes* 15. (2002) 2. sz. 25–40.; Hollósi Gábor: A magyar menekültügy a Nagy Háború utáni években. In: *Határ menti területek, migráció a XIX–XX. században tekintettel a XVII–XVIII. századi előzményekre.* Szerk. Öze Sándor – Kránitz Péter Pál. Bp. 2019. 233–304.; Szűts István Gergely: Rekvirálások és kiutalások. Lakáshelyzet és menekültkérdés Miskolcon a Tanácsköztársaság idején. In: *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás.* Szerk. Kunt Gergely – Ö. Kovács József. (A jelenkortörténet útjai 3.) Miskolc 2009. 12–30.

2. Az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) felállítása

1918 őszétől kezdve az utódállamok fennhatósága alá kerülő területekről először spontán módon, majd az új kormányzatok kiutasítási gyakorlatának következményeként érkeztek egyre növekvő számban menekültek⁷ az ország belsőbb területei felé, és úti céljukat elsősorban a főváros, Budapest, illetve a nagyobb vidéki városok jelentették. A határokon átmenekült, többségében magyar ajkú lakosság ügyét a folyamatosan változó magyarországi kormányzatok alapvetően ideiglenes jelenséggént értékelték, így a menekültek elhelyezése, illetőleg segélyezése is ekkor nem kormányzati szinten, hanem a különböző helyhatóságokon, társadalmi szervezeteken, illetőleg egyes vállalatokon belül zajlott. 1919–1920 fordulóján, az éppen zajló békétárgyalások árnyékában, és a megszülető új magyar határok ismeretében azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az idegen megszállás alá kerülő területekről menekültek számára az esetleges hazatérés – ahogy Csóti Csaba fogalmaz – „csak a magyar állam iránti feltétlen lojalitás feladásával lehetne lehetséges”, ezáltal az addigi, ideiglenes jellegű lakhatási és segélyezési intézkedéseket szükségszerűen a menekült népelességnek az osztársadalomba való integrálódásának előmozdítása kellett, hogy felváltsa.⁸ A kérdés kormányzati szinten való kezelése az ország belpolitikai viszonyainak ismeretében is egyre sürgetőbbé vált. A közbiztonság továbbra is ingatagnak számított, az ország gazdasága és közellátása pedig katasztrofális állapotban volt, így egy „egzisztenciálisan bizonytalan helyzetben lévő”, a helyzetével elégedetlen tömeg gyorsan tévedhet a radikalizáció útjára és léphet fel erőszakosan a helyi közigazgatási hatóságokkal szemben.⁹ A kiépülő Horthy-rendszer konszolidációjának is részét képezte tehát a menekültek integrációjának előmozdítása, mely által a kormányzat mint a „gondoskodó állam” letéteményese is növelhette a támogatóinak körét.¹⁰

⁷ A tárgyalat időszakban nem létezett egységes kifejezés a menekült tömegek leírására. A „trianoni menekült” fogalma alatt azokat a (nem kizárólagosan) magyar ajkú személyeket és családokat értjük, akik az 1918–1924 közötti időszakban az utódállamok területéről hatósági kiutasítás, üldöztetés miatt, illetve egzisztenciális okokból kifolyólag voltak kénytelenek elhagyni addigi lakóhelyüket és az új határokon átkelve Magyarországra menekülni.

⁸ Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 30.

⁹ Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 29.

¹⁰ Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 29. Bódy Zsombor vonatkozó tanulmányában kiemelte azt a tényt is, hogy a kiépülő Horthy-rendszer konszolidációjához nagyban hozzájárult az, hogy képes volt a közellátást fokozatosan stabilizálni. Erről lásd: *Bódy Zsombor: Élelmiszerellátás piac és kötött gazdálkodás között*. In: *Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918 után*. Szerk. Bódy Zsombor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 2.) Bp. 2019. 194.

Bár az erdélyi menekültek ügyét a Békeelőkészítő Iroda „B” (erdélyi) csoportjához tartozó, Gagyhy Dénes vezette „Erdélyi menekülteket segítő ügyosztály” korábban már a feladatai közé sorolta, de a Felvidékről, illetve a Délvidékről menekültek ügyeit továbbra is csak különféle társadalmi szervezetek, mint például a Felvidéki és a Délvidéki Liga támogatták, ez a megkülönböztetés pedig értelemszerűen meglátszott a segélyezés mértékén is. Jogosan vetődött fel tehát az érintett személyek és szervezetek részéről is a többi menekült segélyezésének állami szintű fölkarolása az erdélyiekéhez hasonló módon, a kérdés pedig előbb a Békeelőkészítő Iroda már említett csoportjának vezetőségéhez, végül pedig a kormány elé került.¹¹ Az 1920. április 14-i minisztertanács jegyzőkönyvében leírtak alapján a Felvidéki Liga és a Délvidéki Liga vonatkozó kérvénye, miszerint ne csak a „szoros értelemben vett erdélyi menekültek” kapjanak állami úton segélyt, már Huszár Károly kormánya¹² alatt megvitatásra került, és egy részletes tervezet is született azzal kapcsolatban, hogy az „Erdélyi menekülteket segítő ügyosztály” tevékenységi körét a többi menekültre is kiterjesszék, ugyanakkor ez a kormányváltás következtében nem valósult meg.¹³

A már említett 1920. április 14-i minisztertanácscon került elő a kérdés ismét, ahol Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök előadásában szerepeltek mindazon szempontok, amelyek indokolták a menekültügy központi, állami kezelésének előmozdítását, és nagy vonalakban a létrejövő OMH feladatkörét is meghatározták már ekkor. A miniszterelnök érvelésében a kézenfekvő politikai és szociális szempontok mellett a társadalom anyagi erőforrásainak igénybevételét hangsúlyozta a kérdésben, és a különböző társadalmi szervezetek gyakran öncélú gyűjtései helyett egyfajta állami kontroll bevezetését szorgalmazta az adománygyűjtések felett, hiszen az állam nehéz pénzügyi helyzetében a társadalom támogatása nélkül nem tudja a több tízezer menekült anyagi szükségleteit fedezni.¹⁴

Simonyi javaslata a fent felsorolt okokból kiindulva azt tartalmazta, hogy a menekültek ügyeinek intézésére a megfelelő átszervezést követően a Békeelőkészítő Iroda „B” csoportjának már említett, menekülteket segítő ügyosztályát kell kijelölni, melynek – hogy kellő tekintélye, és rendelkezéseinek

¹¹ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 4–5.

¹² Huszár Károly (1882–1941) magyar politikus, a Friedrich-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, 1919. november 24. és 1920. március 15. között Magyarország miniszterelnöke.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 27 Minisztertanács jegyzőkönyvek (a továbbiakban: K 27), 1920. április 14. 42–43. Kutatásom során tanulmányoztam a Huszár-kormány vonatkozó minisztertanácsi jegyzőkönyveit, de nem találtam nyomát ilyen döntésnek.

¹⁴ MNL OL K 27. 1920. április 14. 43–44.

súlya legyen – hatósági jelleget kell adni. Az új szervezet feladatai nagy általánosságban a menekültek lakhatásával, élelmezésével, ruháztatásával, kisebb mértékű pénzbeli segélyezésével kapcsolatos ügyekre, továbbá a diákok, anyák és gyermekek számára folyósított szociális segélyre, a betegek orvosi ellátására és gyógyszerezésére, a menekült tisztviselők számára való munkaközvetítésre terjedne ki, továbbá feladata lenne a menekültek javára való adománygyűjtések egységes szabályozása is.¹⁵ A hivatal mellett egy menekültügyi tanács felállításáról is szó esett a minisztertanácson, mely véleményező testületként „biztosítja a társadalom megfelelő közreműködését”.¹⁶

3. Az OMH szervezeti felépítése

Az 1920. április 19-én kiadott 3240/1920. M. E. számú kormányrendelettel¹⁷ létrehozott OMH szervezete a megalapításától kezdve gyakorta ment át változásokon, összhangban a hivatal feladatainak bővülésével, de alapvető struktúrája változatlan maradt: egy központra, irodákra, különböző főosztályokra, kirendeltségekre tagolódott, és ezekhez kapcsolódtak még az OMH felügyeletében létrejövő és általa fenntartott jóléti, ipari és gazdasági intézmények.¹⁸

Az OMH feladatainak összehangolt irányítását az Országos Menekültügyi Hivatal Központja látta el, ez felelt az OMH adminisztratív vezetéséért, az egyes főosztályok és kirendeltségek központi irányításáért. Eredetileg a Békeelőkészítő Iroda „B” csoportjának menekültekért felelős osztályának átszervezésével, kibővítésével hozták létre, de mivel a trianoni békeszerződés 1920. június 4-i aláírását követően a Békeelőkészítő Irodát ebben a formájában megszüntették, ezen iroda egésze átalakult az OMH Központjává, amely immár közvetlenül a miniszterelnöki hivatal alárendeltségében működött tovább. A hivatal politikai vezetője (mint elnök) gróf Bethlen István lett, az OMH adminisztratív vezetésével pedig báró Petricevich-Horváth Emilt bízták meg. Előbbi az OMH mellett irányító és tanácsadó testületként funkcionáló Országos Menekültügyi Tanács (OMT) vezetője is lett,¹⁹ amely szervezet

¹⁵ MNL OL K 27. 1920. április 14. 44–46.

¹⁶ MNL OL K 27. 1920. április 14. 47.

¹⁷ A magyar királyi miniszterelnök 3.240. számú rendelete az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) felállításáról. Budapesti Közlöny, 1920. április 21. 1.

¹⁸ Petricevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 6–7.

¹⁹ Hollósi Gábor rámutat, hogy az egykorú hírlapcikk a Hivatal és a Tanács vezetését jellemzően nem különíti el egymástól. Hollósi G.: A magyar menekültügy i. m. 235.

a menekültügyek elvi irányításáért felelt, és amely – miután az újonnan felállított észak- és dél-magyarországi főosztályok személyzetének névsorát összeállították – 1920. április 27-én megtartott első ülésén meghatározta az OMH szervezeti kereteit.²⁰

A szakirodalomban gyakran hangsúlyozzák, hogy a létrejövő OMH – Csóti Csaba szavaival – „erdélyi találmány volt”,²¹ és a menekültügy irányításában a források alapján is mindvégig domináns maradt az erdélyi elem: a szervezet politikai irányítását végző OMT tagjainak névsorában például a korszak ünnepeit írófejedelemét, Herczeg Ferencet leszámítva csak erdélyi arisztokratákat, illetve erdélyi kötődésű politikusokat és hivatalnokokat találunk. A Központnál dolgozó hivatalnokok többsége is erdélyi származású, sokan maguk is a menekültek közül kerültek ki,²² mint például az OMH vezetője, Petrichevich-Horváth Emil, aki belügyi államtitkárként és Bethlen István körének bizalmi tagjaként a tárgyalt időszak egyik mára kissé elfeledett, de sokrétű tevékenységet kifejtő közszereplőjének számított.²³

Az OMH szűken vett Központjában több osztály vagy iroda is működött az ügykezelés hatékonyabbá tételének érdekében. A Gazdasági átképző tanfolyamok központi irodája a nevében is szereplő tanfolyamokon részt vettek elhelyezkedését volt hivatott segíteni.²⁴ A Jogvédő Iroda feladata a békeszerződés

²⁰ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 5., 7.

²¹ *Csóti Cs.*: A menekült köztisztviselők i. m. 30.

²² „A hivatal személyzete az egyes tárcák köréből kirendelt legnagyobb részét menekült tisztviselőkből, valamint a hivatal vezetője által felfogadott napidíjasokból és menekült tiszteletdíj mellett alkalmazottakból áll.” A Magyar Állam költségvetése az 1921/22. számadási évre i. m. 147. A hivatal ideiglenes jellegénél fogva nem tudott biztosítani valós előmeneteli lehetőséget a szervezetében dolgozó hivatalnokok számára. Erre utal az az ajánlólevél is, amelyet 1922. március 23-án keltezéssel küldött Petrichevich államtitkár nevében Szász Zsombor a MÁV Igazgatóságának. Ebben az OMH budapesti kirendeltségénél szolgálatot teljesítő Horváth Jenő érsekújvári menekült MÁV-ellenőrt ajánlja az Igazgatóság figyelmébe, és kéri, hogy „[...] ezen igen érdemes tisztviselőt a folyó évi május havi előléptetéseknél a lehetőséghez képest rendkívüli előléptetésbe részesíteni szíveskedjék.” MNL OL Z 1525 Magyar Államvasutak Igazgatósága, Általános iratok, A-1922-56388/1922 (Országos Menekültügyi Hivatal Horváth Jenő ellenőr előléptetése tárgyában)

²³ Petrichevich-Horváth Emil (1881–1945) erdélyi arisztokrata, jogász, 1917–1918 között Nagyküküllő vármegye főispánja. 1919-től belügyi államtitkárként a Békeelőkészítő Iroda „B” csoportjához került, ahol a gróf Teleki Pál irányította, békeelőkészítésért felelős részleg azon osztályát vezette 1920 áprilisáig, amely a megszállt területeken gyűjtött információkat a különböző jogsérelmekről. 1919–1924-ben az OMH vezetője, 1921–1926 között népjóléti államtitkár (1924-től miniszteri rangban), 1925-től 1926-ig nemzetgyűlési képviselő. Petrichevich-Horváth Emil In: *Magyar Életrajzi Lexikon I–III.* Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1967–1982. II. 408–409.

²⁴ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 9.

megkötését követően még függő jogi kérdések, vitás esetek előkészítése és ezek során a menekültek érdekvédelmének biztosítása volt.²⁵ A Diákvédelmi Osztály pedig a határon túlról menekült diákok tanulmányi ügyeivel foglalkozott (ezt később decentralizálták és négy diákvédelmi kirendeltséget hoztak létre belőle Budapesten, Szegeden, Debrecenben és Sopronban).²⁶

Az OMH hivatali szervezetének következő szintjét jelentették a területi főosztályok, amelyeket már a hivatal létrehozását kimondó kormányrendeletben is megjelöltek. A Kelet-, Észak- és Dél-magyarországi Főosztályok foglalkoztak az egyes határon túli területek (Erdély, Felvidék, Délvidék) felől érkező menekültek ügyeivel, legfontosabb feladatukat a menekültek hatósági nyilvántartásba vétele jelentette. Később még egy területi főosztály, a Nyugati megszervezésére is sor került, miután az őrvidéki területek kiürítésére is sor került 1921 őszén.²⁷ A területi főosztályok mellé szerveződött két további főosztály: a Segélyezési Főosztály és az ún. Általános Főosztály. A Segélyezési Főosztály a pénzbeli, illetve a természetbeni segélyezéssel kapcsolatban fejtett ki tevékenységet, így ez az osztály felelt többek közt a lakhatási támogatással, a ruházati- és élelmiszersegélyekkel, illetve a jogi segítségnyújtással kapcsolatos ügyekért.²⁸ A segélyezés neve szerint különböző ügyosztályokba szerveződött: élelmezési, lakásjogi és beszállásolási, orvosi és gyógykezelési, anya- és gyermekvédelmi, tüzelőanyag-beszerezési, elhelyezési és munkaközvetítési ügyosztályokba.²⁹ Az Általános Főosztályt a trianoni békeszerződés becikkelyezése előtt, 1921 nyarán szervezték meg a Megszállott Törvényhatóságok Központi Irodájának átszervezésével,³⁰ annak egyes feladatait vette át, így alapvetően a tájékoztatásért, illetve az igazolások kiállításáért felelt.³¹

A hivatali struktúra alsó szintjét a különböző területi kirendeltségek jelentették, ezeket a fővárosban és hat vidéki városban (Székesfehérvár, Szombathely,

²⁵ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 9.

²⁶ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 9. Ennek vezetője Szandtner Pál, a Kolozsvári Egyetem tanára volt. Kiss József Mihály: A kolozsvári „menekült egyetem” 1919. évi történetére vonatkozó dokumentumok Szandtner Pál iratai között. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 10. (2001) 140.

²⁷ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 8.

²⁸ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 11.

²⁹ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 7.

³⁰ Ablonczy Balázs az Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatóságáról szóló tanulmányában írja: „[...] a trianoni békeszerződés után a kormányzat kénytelen volt feloszlalni a nyíltan irredenta célú szerveződések, így az önjelölt törvényhatóságokat is.” Ablonczy Balázs: Sérelem, jogfolytonosság, frusztráció: Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapesten, 1919–1921. Kisebbségkutatás 17. (2008) 2. sz. 258.

³¹ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 8.

Kaposvár, Debrecen, Miskolc, Szeged) szervezték meg, és a központ irányítása és utasításai mellett saját hatáskörben végezték el a hivatal feladatait. A budapesti kirendeltséget az előzőleg Liber Endre vezette menekültügyi kormánybiztosság megszüntetésével-átszervezésével hozták létre,³² és a fővárosi menekültügyek mellett ez a kirendeltség felelt a Budapesten felállított, illetve újonnan felállítandó menekülttelepek, tömegszállások és a pályaudvarokon lévő vagon-parkok adminisztrációjáért is. Ugyancsak a budapesti kirendeltség felelt országos hatáskörrel a menekültek szállításával és elhelyezésével kapcsolatos ügyekért.³³

Az OMH területi kirendeltségei és működési területük³⁴

<i>Budapesti menekültügyi kirendeltség</i>	<i>Budapest főváros, Kecskemét városa; Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, valamint Hont és Nógrád vármegye</i>
<i>Székesfehérvári ~</i>	<i>Székesfehérvár, Győr városai; Fejér, Veszprém, valamint Győr, Komárom és Esztergom vármegye</i>
<i>Szombathelyi ~</i>	<i>Vas, Zala, Sopron és Moson vármegye</i>
<i>Kaposvári ~</i>	<i>Somogy, Tolna és Baranya vármegye³⁵</i>
<i>Debreceni ~</i>	<i>Debrecen városa; Hajdú, Szabolcs, Bihar, Bereg és Szatmár vármegye</i>
<i>Miskolci ~</i>	<i>Miskolc városa; Borsod, Heves vármegye, valamint Gömör-Kishont, Abaúj-Torna és Zemplén vármegye</i>
<i>Szegedi ~</i>	<i>Szeged, Hódmezővásárhely városai; Csongrád, Békés, valamint Arad, Csanád, Torontál és Bács-Bodrog vármegye</i>

Az olyan forgalmas vasúti csomópontokon, mint Budapest és Szolnok (a budapesti területi kirendeltség alárendeltségében) pályaudvari kirendeltségek

³² Liber Endre (1878–1936) kormányfőtanácsos, 1931–1936 között Budapest alpolgármestere. Őt bízták meg 1916 augusztusának végétől, hogy a fővárosba érkező erdélyi menekültek segélyezési ügyeit vezesse, mely feladatát 1918-tól kormánybiztosként látta el. Addigi feladatait a létrejövő OMH vette át annak megalakulását követően, Liber pedig ezután – továbbra is kormánybiztosi tisztséget viselve – a külföldi internálásból hazatértek ügyeit irányította. Liber Endre. In: Magyar Életrajzi Lexikon I–III. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1967–1982. II. 69.; Fővárosi Közlöny, 1920. július 6. 375.

³³ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 7–8.

³⁴ A vármegyék esetében a működési területek a vármegyék meg nem szállt területeire értendőek. *Erdős Ferenc*: Az első világháború menekültjei Fejér megyében. In: A Dunántúl településtörténete I–IX. Szerk. Farkas Gábor et al. Veszprém 1976–1992. V. 265.

³⁵ Uj-Somogy, 1920. augusztus 7. 2.

is működtek, de az ország területére való beköltözést szigorító 8.352/1920 M. E. számú rendelet után Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségeket is állítottak fel a fontosabb határátkelőhelyeken (Biharkeresztes, Lőkösháza, Szeged, Hidasnémeti, Szob, Szombathely³⁶), illetve Budapesten a beutazni és letelepedni szándékozók fokozottabb ellenőrzése érdekében.³⁷

Az egyes kirendeltségek munkáját segítették még a szükség esetén kinevezett törvényhatósági és pályaudvari megbízottak, illetve a menekültügyi megbízottak, akik a kirendeltségek és a menekültek között „összekötő szervként” segédkeztek a menekültek ügyeinek közvetlenebb intézésében az egyes törvényhatóságok székhelyein, illetve a nagyobb menekülttömeget elszállásoló helységekből.³⁸

4. Az OMH tevékenysége

4.1. A menekültek nyilvántartása, beköltözési kérelmeik elbírálása

Az OMH területi főosztályainak egyik legfontosabb feladata az országba beáramló menekülttömeg nyilvántartása, regisztrálása volt, később pedig a beutazások fokozottabb korlátozását követően az OMH berkein belül létrejövő Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségek által szintén a hivatalon keresztül történt a menekültek beköltözési kérelmeinek elbírálása és a határt átlépő menekültek lajstromba vétele.

Az OMH megalakulását követően kötelezővé tette a menekültek formális anyakönyvezését, ugyanakkor csak azok kerülhettek nyilvántartásba, akik segélykérelmükkel a hivatalhoz fordultak, így az OMH előbb felhívásokban,³⁹ majd hivatalos úton is próbálta a már beköltözötteket és az újonnan érkező menekülteket is a hivatalnál való jelentkezésre rábírni – szerény eredményekkel.⁴⁰

³⁶ A m. kir. miniszterelnöknek a m. kir. belügyminiszterrel és kereskedelemügyi miniszterrel egyetértően kiadott 8.350. 1921. M. E. számú rendelete Budapesti Közlöny, 1921. október 19. 1.

³⁷ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 8.; Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 39.

³⁸ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 8.; Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 39.

³⁹ „Az Országos Menekültügyi Hivatal vezetősége felhívja az ellenséges megszállás alatt levő területekről kiutasított, illetve menekült lakosságot, hogy nyilvántartásbavétel céljából személyesen vagy írásban mielőbb jelentkezzen a jelenlegi letelepedési helyéhez legközelebb eső m. kir. menekültügyi kirendeltségnél. [...]” Uj-Somogy, 1920. május 19.

⁴⁰ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 10. Ilyen kezdeményezések már korábban is történtek, például az erdélyi menekülteket segítő ügyosztály is felhívást intézett 1920 kora tavaszán a fővárosban lévő erdélyi menekültekhez törzskönyvezés végett. Nemzeti Ujság, 1920. március 10. 5.

A hivatal kezdeményezésére⁴¹ az 1920. december 23-i 9.932/1920. M. E. számú kormányrendeletben elrendelték, hogy az 1920. évi népszámlálás során a számlálóbiztosok a megszállott területekről menekülteket is írják össze külön pótszámlálólapokon,⁴² de ez sem hozta meg a várt eredményt, mivel – bár a számlálóbiztosokat a rendelet értelmében a menekültek kitöltött számlálólapjai után laponként további 1 korona 50 fillér javadalmazás illette meg – az ívek többségét hiányosan töltötték ki, továbbá a már letelepült menekülteket a rendes népszámlálási ívekbe vették föl.⁴³ Mindezekből kitűnik, hogy a menekültekről szóló pontosabb számadatok csak azután keletkezhetnek, hogy kormányzati döntés született az újonnan történő beköltözések szigorításáról, és ez megkívánta a megfelelő ellenőrző közegek kijelölését.

Az elcsatolt területekről érkező népesség folyamatos beáramlása miatt a beköltözések első szigorítására Bethlen István javaslatára 1920 őszén került sor.⁴⁴ Az 1920. október 19-i minisztertanácson (ahova Bethlent is meghívták, mint az OMT elnökét) Teleki Pál miniszterelnök Bethlennel egyetértésben a beköltözések szigorításáról beszélt, rámutatva arra, hogy a menekültek jelentékeny része nem külső nyomás, hanem csupán a „jobb elhelyezés” érdekében kel át a határon, és a beköltözések folytatódásával az országra nehezedő gazdasági teher növekedése mellett a határon túli magyarság számaránya is végzetes csökkenésnek indul.⁴⁵ Ez a gondolatmenet jól illusztrálja azt, hogy a menekültek beköltözésének szigorításánál a gazdasági és közellátási szempont mellett a kormány részéről a politikai érdekek is fontos szerepet játszottak, és aláhúzza azt a történeti megállapítást, hogy a menekültekről kialakult kormányzati és társadalmi diskurzus is rendkívül ambivalens volt.

Míg a napisajtó, az OMH tevékenysége, vagy például Bethlen István egyes nyilvánosságnak szánt nyilatkozatai („Ők lesznek azok, kik a nemzeti öntudatot ébren fogják tartani. [...] A menekültek képviselik azt a halálos gyászt, mely a nemzetre borult. Ők követelik a békét magyar és magyar között, hogy egy értelemmel, egy tudattal vigyék előre a nemzet jövőjét.”⁴⁶) a menekültek iránti szimpátiát igyekeztek biztosítani-fenntartani, addig a trianoni békeszerződés

⁴¹ MNL OL K 27 1920. december 17. 34–35.

⁴² A m. kir. kormánynak 9.932/1920. M. E. számú rendelete a megszállott területekről menekültek összeírásáról. Belügyi Közlöny, 1921. január 2. 4.

⁴³ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 11.

⁴⁴ *Szűts István Gergely*: Optálási jegyzőkönyvek, mint a trianoni menekültkérdés forrásai. Századok 152. (2018) 1238.

⁴⁵ MNL OL K 27 1920. október 19. 2.

⁴⁶ *Csöti Cs.*: A menekült köztisztviselők i. m. 35.

aláírását követően és az új határvonalak létrejöttével a kormányzati intézkedések a menekültek támogatása mellett már gátat próbáltak szabni a széleskörű beköltözések folytatódásának, és a különböző menekült szervezetek többsége is ekkora már lehetőség szerint az „otthonmaradásra” buzdított.⁴⁷ Ezt a gondolatmenetet érvként az is alátámaszthatta, hogy a menekültek között felülreprezentáltak voltak a középosztálybeliek, a közalkalmazottak és egyéb tisztviselők (illetve az ő családjaik),⁴⁸ és sokan úgy gondolkodtak, hogy az ő távozásukkal részben pont azon értelmiségi réteg ereje csökkenne le végzetesen, amely összefoghatná a határon túli magyar közösségeket.⁴⁹

A beköltözés szigorítása érdekében az október 23-án elfogadott 8.352/1920. M. E. rendelet a beköltözést egyrészt családegyesítés céljából engedélyezte; másrészt azon tanulóknak és főiskolai hallgatóknak, akik tanulmányaik folytatása céljából érkeznek; továbbá az álláshelyüket elfoglalni érkező közszolgálati alkalmazottaknak. Rajtuk kívül olyan személyek kaphattak még beköltözési engedélyt, akiket a polgári vagy katonai hatóságok kiutasítottak (és erről érvényes irattal rendelkeznek), illetve azon személyek, „kiknek számára a megszállott területeken való tartózkodás lehetetlenné vált, vagy akiknek beköltözése egyéni körülményeiknél fogva kívánatos”.⁵⁰ Egy-egy kérelmezőnek a megérkezését követően részletesen be kellett számolnia az útvjáról és menekülésének körülményeiről, a beköltözések engedélyezéséről a döntést pedig minden esetben a Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségek kéttagú bizottságai (egyiket az OMH, másikat a Belügyminisztérium delegálta) hozhatták meg egyhangúlag, de elutasító végzés esetén lehetőség volt fellebbezésre, amelyet az OMH vezetője és a belügyminiszter bírálhatott el közösen.⁵¹ A menekültek kihallgatása során felvett jegyzőkönyvek nem csak a beköltözések engedélyezésében játszottak szerepet, hanem az OMH információgyűjtő tevékenységének is fontos részét

⁴⁷ Mocsy könyvében megemlíti, hogy az erdélyi menekültek egyik szervezete, a Bocskay Szövetség például nemcsak, hogy a maradásra buzdított, hanem kifejezetten hazafias kötelességként állította be azt, hogy „azok, akiket az ellenséges körülmények ideiglenesen távozásra kényszerítettek, minél hamarabb térjenek haza” *Mocsy I. I.: The Uprooted* i. m. 180–181.

⁴⁸ Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 28.

⁴⁹ *Mocsy I. I.: The Uprooted* i. m. 180.; Részben ez volt az oka, hogy az erdélyi, illetve erdélyi származású értelmiségi elit több prominens képviselője is a maradás (pl. Kós Károly) vagy a hazatérés (gróf Bánffy Miklós, Benedek Elek) mellett döntött.

⁵⁰ A m. kir. kormány 1920. évi 8.352. M. E. számú rendelete a megszállott területekről beutazók ellenőrzéséről. Magyarországi Rendeletek Tára. I–LXXIX. Bp. 1867–1945. LIV. 544–546. Ennek végrehajtásáról a február 1-jén kiadott 684/1921. M. E. számú rendelet szólt, szövegét lásd: Budapesti Közlöny, 1921. február 8. 1.

⁵¹ Magyarországi Rendeletek Tára i. m. 544–546.

képezték azzal a céllal, hogy a későbbiekben sérelmi ügyekkel kapcsolatos jogi eljárásokhoz szolgálhassanak bizonyítékkul (ezt a funkciót a Békeelőkészítő Irodától vette át, a gyűjtött jegyzőkönyvi adatokat bizonyos időközönként átadták a Külügyminisztériumnak és a Népies Irodalmi Társaságnak).⁵²

A Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségek 1921 elejétől kezdtek meg működésüket,⁵³ azonban a menekültek továbbra is tömegesen érkeztek a határ innenső oldalára. A helyzet súlyosságára jól rávilágít a lőkösházi határátkelőnél felállított kirendeltség egyik jelentése, amelyben arról tájékoztatják az OMH vezetőjét, hogy 1921. február 10–11-én összesen 150 család (többségükben MÁV-alkalmazottak és családtagjaik) költözött be a román határon keresztül, akik arról adtak hírt, hogy a következő hónapban az aradi és temesvári üzlethelyiségek területéről további nyolcszáz vasutascsalád beköltözése várható, mivel azok nem hajlandóak letenni a hűségesküt a román államnak, és ezért el fogják őket bocsájtani. Ezzel kapcsolatban Petrichevich államtitkár a MÁV vezérigazgatójához fordult, és kérte, hogy „[...] találjon megfelelő módot annak az érdekeltekkel való bizalmas közlésére, hogy a megszállott területen levő közszolgálati alkalmazottak s különösen a vasutasok a változott viszonyokra figyelemmel a hűségeskü letétele elől ne zárkózzanak el, hanem éppen annak letétele által igyekezzenek a magyarság érdekeit szolgálni.”⁵⁴

Az OMH-jelentés alapján a korlátozások ellenére 1921 márciusában 3994, áprilisban 4498, májusban 3441, júniusban 3377, júliusban pedig 3814 menekült személy került – legális úton – a trianoni Magyarország területére,⁵⁵ így a „határzár” korántsem működött az elvárt mértékben. A források alapján a kirendeltségek munkatársai sok esetben elnézőek voltak a beköltözések engedélyezésénél; egy, a belügyminisztériumból származó bizalmas utasítás pedig felhívta a kerületi főkapitányok figyelmét arra, hogy a rendelet értelmében az olyan iparos, orvos stb. kérvényezőkkel szemben, akiknek megélhetése – szemben a korábbi állami alkalmazottakkal – az utódállamokban továbbra is biztosított, sokkal szigorúbban járjanak el, és hasonlóan tegyenek a „magyar faji

⁵² *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 11.

⁵³ Először négy helységben hoztak létre ilyen kirendeltségeket: Lőkösháza, Biharkeresztes, Szeged és Hidasnémeti. 1921. június 24-én további kettőt állítottak fel Szobon, illetve Budapesten (4.584/1921. M. E.), 1921. október 18-án ilyen kirendeltséget állítottak fel Szombathelyen is (8.350/1921. M. E.).

⁵⁴ MNL OL Z 1524 Magyar Államvasutak Igazgatósága, Bizalmas jelzésű iratok, 39275/1921. (Országos Menekültügyi Hivatal a románok által megszállt területekről várható tömeges beköltözések megakadályozása tárgyában)

⁵⁵ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 17.

szempontból nem kívánatos” egyénekkkel is.⁵⁶ A beköltözések elbírálását ezzel együtt az utódállamok hatóságainak gyakorlatai is nagyban megnehezítették, akik gyakran a határhoz érve egyszerűen kitették a menekülteket a vagonokból,⁵⁷ továbbá az utódállamok gyakran késve adták ki a hatósági kiutasítás tényét igazoló hivatalos dokumentumokat. Így – Pálvölgyi Balázs szavaival – „számos esetben előfordult, hogy a visszautasított betelepülni kívánók végül csak azért léphettek be – sokszor hosszú, a határsávban történt várakozás után – az országba, mert az adott utódállam nem engedte vissza őket.”⁵⁸

Az 1921. július 23-án kiadott 6.135/1921. M. E. számú rendelet értelmében a beköltözést ideiglenesen egészen 1921. október 31-éig megtiltották,⁵⁹ és a rendelet hatályát októberben a nyugat-magyarországi területekre is kiterjesztették,⁶⁰ majd negyedévente újra és újra meghosszabbították.⁶¹ Továbbra is csupán kivételes esetekben adhattak beköltözési engedélyt a kirendeltségek, a kérelmek elbírálása pedig a hivatal átszervezését követően 1922. július 9-től a népjóléti és munkaügyi miniszter hatáskörébe került.⁶² Érdemes megjegyezni, hogy ebben az időszakban a beköltözők jelentős hányada már az ún. optánsok közül került ki. A trianoni békeszerződés 61. cikkelye kimondta, hogy a községi illetőséget figyelembe véve az utódállamok fennhatósága alá kerülő magyar személyek elvesztették magyar állampolgárságukat, és az új állam polgáraivá váltak. Ugyanakkor a békeszerződés a 18. életévüket betöltött személyek számára lehetővé tette az ún. optálást, tehát azt, hogy a békeszerződés életbelépését (1921. július 26.) követő egy éves időtartamban kérvényezzék magyar állampolgárságuk fenntartását vagy megszerzését, ugyanakkor ennek megfelelően legkésőbb 1923. július 26-áig kellett valósítaniuk az átköltözést Magyarország területére. Az optálás nem feltétlenül volt egyirányú folyamat (nem minden

⁵⁶ Szűts I. G.: Optálási jegyzőkönyvek i. m. 1239.

⁵⁷ Szűts I. G.: Optálási jegyzőkönyvek i. m. 1239.

⁵⁸ Pálvölgyi Balázs: Lehetetlen küldetés. A magyar migrációs politika kihívásai (1900–1924). Századok 152. (2018) 141.

⁵⁹ A m. kir. minisztériumnak 6.135/1921. M. E. számú rendelete a 8.352/1920. M. E. sz. rendelettel szabályozott beköltözés időleges megtiltása tárgyában. Budapesti Közlöny, 1921. augusztus 6. 1.

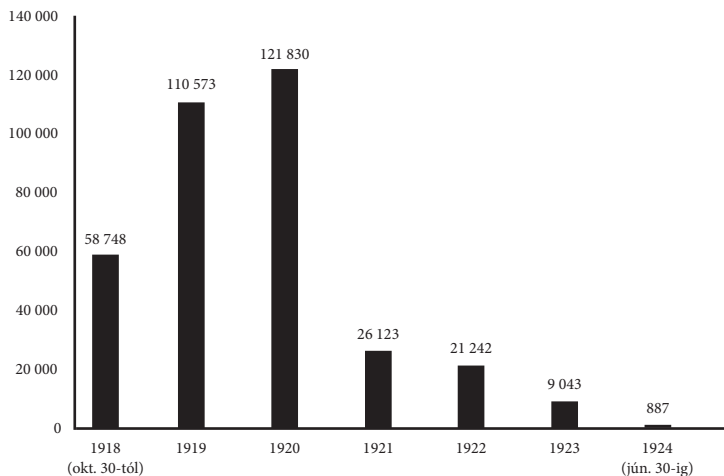
⁶⁰ A m. kir. minisztériumnak 8.358/1921. M. E. számú rendelete, Nyugat-Magyarországról az anyaországba való beköltözés időleges megtiltása tárgyában. Budapesti Közlöny, 1921. október 19. 1.

⁶¹ Az erre vonatkozó rendeleteket az OMH-jelentés felsorolja: 6.135/1921. M. E., 8.358/1921. M. E., 9.140/1921. M. E., 11.206/1921. M. E., 3.060/ 1922. M. E., 5.556/1922. M. E., 10.410/1922. M. E., 4.090/1923. M. E., 8.380/1924. M. E.

⁶² Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 18.

optáns volt menekült), és az optáló a kérelmével bármilyen külső befolyástól mentesen élhetett, illetve az addig általa birtokolt ingóságokat és ingatlanokat továbbra is birtokolhatta (tehát mindez elvben nem jelentett vagyonesztést).⁶³ Ennek ellenére a gyakorlatban az új államok hatásai és helyi vezetői gyakran figyelmen kívül hagyva ezt a rendelkezést, igyekeztek távozásra bírni a kisebbséghez tartozó személyeket.⁶⁴

A rendeleti úton való szigorítás révén végső soron a magyar kormányzat sikeresen mérsékelte a határokon átívelő beköltözési hullám nyomását, és az OMH adataiból (még ha az 1920 előtti értékeket rendkívül erős kritikával kell is illetnünk) látszódik, hogy 1921-ben az előző éveknél jóval kisebb menekült-tömeg beköltözésére került sor:

Az elszakított területekről 1918. október 30. – 1924. június 30. között érkező menekültek száma éves lebontásban⁶⁵

Az OMH 1924-ben kiadott jelentése táblázat formájában, éves lebontásban részletes adatokat közöl az 1918–1924 között a magyar határokon átmene-
kült lakosság számáról: az OMH összesen 350 000 menekültet regisztrált,

⁶³ *Aradi Gábor*: Az optálás kérdése Tolna megyében. In: *Tanulmányok. Politika-, gazdaság-, család- és kultúratörténet*. Szerk. Dobos Gyula. (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 10.) Szekszárd 2002. 156–159.

⁶⁴ *Szűts I. G.*: Optálási jegyzőkönyvek i. m. 1240.

⁶⁵ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 37.

ezebből 197 035 fő érkezett Romániából, 106 841 fő Csehszlovákiából, 44 903 fő Jugoszláviából és 1221 fő az új osztrák Burgenland tartományból.⁶⁶ Ezeket az adatokat azonban igen erős kritikával illeti ma a szakirodalom, minthogy a menekültekről szóló szisztematikus adatgyűjtés csak az OMH 1920. áprilisi létrejöttét követően indult meg. Előtte elsősorban a különböző, a menekülteket segélyező társadalmi szervezetek végeztek adminisztrálást, azonban ezek esetlegesek és hiányosak voltak.⁶⁷

4.2. A menekültek elhelyezése

A kiutasításukat vagy a körülmények hatására hozott önálló döntésüket követően az utódállamok területéről a menekültek – ha legálisan kívánták átlépni az országhatárt – legtöbbször szervezett formában, vasúton érkeztek meg a trianoni Magyarország határához, ahol a hivatalos közegeknek kellett elbírálniuk a beköltözési kérelmeiket. A beköltözés engedélyezése esetén a magukkal hozott ingóságait, poggyászukat a magyar szerelvényekbe átpakolva, bizonyos várakozási időt követően indulhattak tovább a hivatal illetékesei által számukra kijelölt befogadó állomások felé.⁶⁸ Többségük így a fővárosban, illetve a fontosabb vasúti csomópontokon, nagyobb vidéki városokban (pl. Miskolc, Szombathely) jelent meg, ugyanakkor sem Budapest, sem a többi város nem rendelkezett azzal az infrastruktúrával, illetve lakásállománnyal, amely a menekültek megfelelő elhelyezését lehetővé tette volna.

A lakáshiány a fővárosban és a nagyobb városokban már a háború előtt is súlyos, megoldandó problémát jelentett, de a háború kitörését követően – a lakásépítések leállításával és a menekültek városokban való megjelenésével – ez csak tovább súlyosbodott, és a piaci viszonyokon nyugvó bérletrendszer is felváltotta a kötött állami lakáselosztást.⁶⁹ Ennek felelőse a Központi Lakáshivatal, illetve a körülötte létrejövő szervezeti háló volt, így a Magyarországra érkező menekültek is elsősorban ezek útján érhatték el elhelyezésüket. A hozzájuk benyújtott igénylések elbírálásánál a rászorultság, illetve szociális és politikai szempontok (pl. hazafiság, a kommunista eszmék

⁶⁶ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 37.

⁶⁷ Mocsy I. I.: The Uprooted i. m. 10.

⁶⁸ Szűts István Gergely: Barakkok és tisztviselővillák: a trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. Kisebbségkutatás 18. (2009) 3. sz. 440.

⁶⁹ Nagy Ágnes: Korlátozott lakásfogyasztás: lakhatási intézmények és képzetek a háború árnyékában. In: Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódy Zsombor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 2.) Bp. 2019. 221–222.

elutasítása) játszottak szerepet, de a kérvények nagyságrendje jóval meghaladta a kiutalható lakások számát,⁷⁰ és a hivatalok korrupcióval átitatott működése mellett a kérvényezők helyzetét nehezítette az is, hogy 1918 őszétől egyes „menekült” állami intézményeket is a nagyvárosokba költöztettek. Ezek megfelelő épületekbe helyezése prioritást élvezett a polgári lakosság igényeivel szemben.⁷¹

Az OMH a lakások kiutalásában megbízottjai útján maga is részt vett,⁷² de sok esetben nem tudott valós befolyást gyakorolni a bírói döntésekre,⁷³ amelyek kapcsán maga is gyakorta fogalmazott meg kritikát a lakáshivatal működésével kapcsolatban. Szűts István Gergely vonatkozó tanulmányában például utal egy beadványra, mely közli Tolnay László postafőtiszt, az OMH egyik delegáltjának 1921 júliusában kelt beszámolóját. Ebben Tolnay arról ír, hogy a helyi (miskolci) lakáshivatal elnöke és elnökhelyettese az előírtakkal ellentétben előzetesen, zárt ajtók mögött tárgyalta meg a lakásigénylők ügyeit, így a nyilvános tárgyalás már csak pusztá formáságként funkcionált – mind-azt ismétlődő jelenséggént írja le.⁷⁴ Ehhez hasonló ügyletek országos szinten tapasztalhatóak voltak, és a menekültek jelentős részében hozzájárulhatott a hivatalos közzel szembeni bizalmatlanság kialakulásához. Ahogy Szűts írja: „A menekültek szerint [...] a lakáshivatal és az OMH számára a tömegesen érkező egyéni kérelmek ismeretlen, személytelen ügyiratok maradtak csupán, és megfelelő »segítség« nélkül csak ritkán kaphattak pozitív elbírálást.”⁷⁵

A lakáshiány következtében a menekültek többsége kénytelen volt átmene-tilen, vagy akár huzamosabb ideig is valamilyen kényszerlakhelyen, úgymint

⁷⁰ Szűts István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és elő-ítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. Korall 11. (2010) 40. 125.

⁷¹ Erre példa a (Kolozsvári) Ferenc József Tudományegyetem Szegedre költöztetése 1921-ben. A menekültek elhelyezésével kapcsolatban a lakáshivatal és az OMH megbízottjainak a szegedi polgármester úgy nyilatkozott, hogy „[...] a menekülteket Szegeden csak barakkokban lehet elhelyezni, mert a lakásviszonyok az egyetem ideiglenes elhelyezése folytán még súlyosabbak, mint a múlt évben.” Szeged, 1921. július 20. 3. Közli: Hollósi G.: A magyar menekültügy i. m. 253.

⁷² Szűts I. G.: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” i. m. 129.

⁷³ Az OMH részéről például Petrichevich-Horváth egy vagonlakó-küldöttség segélykérésére úgy válaszolt, hogy „[...] a lakáshivatal mai szervezete mellett sem a vagonlakók, sem a Menekültügyi Hivatal nem szólhatnak bele az elhelyezés kérdésébe. A lakáshivatal vezetőségében és bíráiban meg van ugyan a jóindulat, de működésük nem egyöntetű. Segíteni csak úgy lehet, ha a lakáshivatal szervezetét megváltoztatják és [...] a háromszázmillió korona tőkével történő állami építkezés során felépülő lakásokat minden protekció mellőzésével kizárólag a vagonlakók kapják.” Magyarország, 1921. november 22. 5.

⁷⁴ Szűts I. G.: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” i. m. 129–130.

⁷⁵ Szűts I. G.: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” i. m. 129–130.

középületekben, iskolákban, barakkokban, vagonokban átvészelné ezt az időszakot.⁷⁶ Ezek kijelölésében, illetve működtetésében fontos rész hárult az OMH szervezetére, s ennek kapcsán magának is a különböző kormánysszerveknél kellett „lobbitevékenységet” kifejeznie, hogy egyes középületeket (más „hivatalos” igénylőkkel szemben) a menekültek részére engedjenek át lakhatási célokra,⁷⁷ a lakáshivatallal együttműködve pedig számos budapesti szállodában, illetve panzióban szerzett kedvezményes árú (féláras) szállásokat a menekültek részére. Utóbbi azonban a folyamatosan emelkedő szobaárak fokozatosan ellehetetlenítették, és a Budapesti Szállodások és Vendéglősök Ipartestületének merev elzárkózása miatt 1923. augusztus 15-én véglegesen be is szüntették.⁷⁸ Mindezen lehetőségek természetesen csak átmeneti megoldást jelenthettek a menekültek elhelyezésének problémájára, de annak súlyát jól mutatja, hogy 1921 őszén tizenkét fővárosi iskolában voltak menekültek elszállásolva, pl. a Hernádi utca 42. szám alatt (ma Baross Gábor Általános Iskola), és ilyen szállásokon a fővárosban még az OMH megszűnésének évében is összesen 509 menekült lakott.⁷⁹

A kormány tisztában volt vele, hogy a menekültek lakhatási problémáinak a végleges megoldását kizárólag új állami építkezések oldhatták volna meg, ezeket azonban az állam önerőből nem tudta megindítani. Ezt a célt szolgálta az ún. állami kislakásépítő-program és az ennek megindítását lehetővé tevő 1921. évi XXXVI. tc.,⁸⁰ továbbá az ezt kiegészítő 1921. évi LI. tc. elfogadása.⁸¹ A törvényi háttér a kereskedelmi miniszter számára háromszáz millió korona, lakásépítésre fordítható hitelkeretet biztosított, és ezt kiegészítette az, hogy a már említett hitelkeretet a miniszter „a felmerülő szükséghez képest a városok (községek) által építendő kislakások építési költségéhez való állami hozzájárulásra is felhasználhatja.” – a cél (ennek szükségszerűségét felismerve) megfelelő kedvezmények mentén a városok bevonása volt az építkezésekbe, illetve a magánépítkezések megkezdésének előmozdítása.⁸²

⁷⁶ Szűts I. G.: Barakkok és tisztviselővillák i. m. 440.; Szűts I. G.: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” i. m. 125–126.

⁷⁷ MNL OL K 26 Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban: K 26), XLIII/b-10485/1920 (Budapest székesfőváros tanácsának felterjesztése a III. kerületi Lajos utcai elemi iskolának a menekültek rendelkezésére bocsátása tárgyában)

⁷⁸ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 12.

⁷⁹ Magyarország, 1921. szeptember 17. 5.; Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 24.

⁸⁰ 1921. évi XXXVI. törvénycikk állami kislakások építéséről (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100036.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>, letöltés 2021. ápr. 6.)

⁸¹ 1921. évi LI. törvénycikk a lakásépítés előmozdításáról (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?-docid=92100051.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>, letöltés 2021. ápr. 6.)

⁸² A városok olyan kislakások építésére kaphattak állami támogatást, amelyek „építéséhez

Az ország nagyvárosaiban, így 1921 végén Miskolcon⁸³ és 1922 tavaszán Szombathelyen⁸⁴ megkezdődő építkezések – ha a pénzügyi nehézségek, a növekvő anyagköltségek és munkabérek miatt elhúzódva is – végső soron jelentősen orvosolni tudták a lakáshiányt,⁸⁵ de a vagonlakások végleges felszámolása egészen az 1920-as, '30-as évek fordulójáig eltartott. Az OMH részben már a kivitelezéseket megelőző igényfelmérésben részt vett, részben pedig a kiutalási döntések meghozatalában vállalt szerepet, amelyek kapcsán súlyát növelte az a körülmény, hogy Petrichevich-Horváth Emil az OMH adminisztratív vezetése mellett 1922 elejétől kezdve, mint a Népjóléti Minisztérium új államtitkára, a lakáshivatalok fölött is ellenőrzési joggal rendelkezett, így befolyása ezentúl erre a területre is kiterjedt.⁸⁶

Érdemes még kitérni röviden a menekültek elhelyezésének egy speciális módjára, a gyermeknyaraltatások intézményére is. Az OMH egyrészt közvetítőként részt vett különböző külföldi segélyszervezetek akcióiban, amelyek a rászoruló gyermekek külföldre (pl. Hollandia, Nagy-Britannia) való utaztatását szolgálták,⁸⁷ de a hivatalon belül is indult akció gyermeknyaraltatások szervezésére, melynek fő célja az volt, hogy a „tömegszállások és vagonok elcsenevészedett, testileg lerongyolódott gyermekállományát”, illetve egyetemi hallgatókat és diákokat vidéki földbirtokon helyezzenek el elsősorban üdültetés céljából, másodsorban nyári munkavégzés végett. 1920–1922 között

szükséges területet és közműveket ellenszolgáltatás nélkül a város (község) adja s építési területüket az Országos Lakásépítési Miniszteri Biztosság jóváhagyja”, az anyagi hozzájárulás arányai 50–50%-ban oszlottak meg az állam és az adott városok között, de a törvény lehetőséget adott arra is, hogy a városok önrészét kedvező kamatozású hitel felvételével biztosíthassák. 1921. évi LI. törvénycikk; *Melega Miklós*: Menekültlakások építése Szombathelyen (1922). In: Úton. Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után. Szerk. Ablonczy Balázs. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 7.) Bp. 2020. 80–81.

⁸³ Szűts I. G.: Barakkok és tisztviselővillák i. m. 446.

⁸⁴ *Melega M.*: Menekültlakások i. m. 91.

⁸⁵ *Melega M.*: Menekültlakások i. m. 91. A tárgyalt időszakban huszonkilenc vidéki településen összesen 1189 lakás létesült, a fővárosban pedig az állam megvásárolta az Első Magyar Lőszergyár Rt. pestszentlőrinci ipartelepét, ahol hamarosan megépült az ekkor ötszáz lakást magába foglaló Állami Lakótelep. A későbbiekben ennek és a Wekerle-telepnek a bővítése mellett a Pongrác úti telep, illetve Madarász utcai telep építési munkálatai is megkezdődtek. Az 1923–1924-es állami építkezések nyomán a meglévő telepek teljes beépítésével megközelítőleg 2000 új lakás épült fel Budapesten. *Umbrai Laura*: A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948. Bp. 2008.

⁸⁶ Az Ujság, 1922. február 1. 3.

⁸⁷ A témáról bővebben: A gyermekvonatok. Élő hid Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után. Szerk. Maarten J. Aalders – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya. Bp. 2020.

Budapestről és a vidéki kirendeltségek körzetéből is összesen 2092 gyermek, továbbá megfelelő orvosi szakvéleménnyel rendelkezve a hivatal „kebelbeli” tisztviselői közül is 126-an részesülhettek gyógyüdülésben, de a rákövetkező évben is a szűkös anyagi háttér ellenére 175-en vehettek részt két turnusban a hivatal által szervezett akcióban.⁸⁸ Az OMH-jelentés általánosságban sikerként könyveli el a hivatal tevékenységének ezen szegmentumát, de helyi szinten ez mindenesetre megkérdőjelezhető, és különböző források alapján a hivatal szervező munkája mellett nem tudott érdemben tenni a vidéken munkát vállaló diákokkal szembeni esetleges visszaélések ellen. Az OMH szegedi kirendeltségének vezetője például az 1921-es évre vonatkozó jelentésében dühösen írta: „[...] A gyermeknyaraltatási akció nem sikerült, különösen a módos parasztgazdák közönye és fukarsága miatt. Disznópásztoroknak akarták alkalmazni a diákokat. Igen sokan megszöktek, mert hajnalban kiküldték őket a mezőre a disznókkal, egy darab kenyeret adva nekik avas szalonnával. Éjjel pajtában, piszkos pokrócokon kellett hálniuk.”⁸⁹ Mindamellet pedig – Esterházy Miklós Móríc egyik levele tanúsága szerint – egyes földbirtokosokban a kezdeményezés a Tanácsköztársaság idején megvalósult üdültetési akciót idézte fel, ami szintén akadályokat gördíthetett az OMH ilyen irányú tevékenysége elé.⁹⁰

4.3. Segélyezés és munkahelyteremtés

Mivel a menekültek döntő többsége vagyontárgyainak zömét hátrahagyva, rokonai támogatást mellőzve érkezett meg a trianoni Magyarországra, nem, vagy csak kis mértékben rendelkeztek azzal az anyagi háttérrel, mellyel hétköznapi önellátásukat megoldhatták volna. Az OMH működésének ezért fontos részét képezte a segélyezés, amelynek koordinálását a Segélyezési Főosztály látta el. A hivatal ezen része volt felelős a menekülteknek folyósítandó pénzbeli, illetve természetbeni (lakáshoz juttatás, ruházati- és élelmiszersegély, kedvezményes árú tüzelőanyag, gyógykezelés stb.) segélyek kiosztásáért.⁹¹ Ezen juttatásokat, mindenekelőtt a pénzbeli segélyezést azonban – már csak a szűkös anyagi keretek miatt is – átmenetinek szánta a hivatal, és 1920 végén arra hivatkozva, hogy a tömeges pénzsegélyek kiutalására szükséges fedezete kimerült, illetve, hogy nem érdeke a menekültek tömegét ilyen minőségben „állandósítani”,

⁸⁸ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 27–29.

⁸⁹ Szegedi Napló, 1922. január 20. 4.

⁹⁰ Erdős F.: Az első világháború menekültjei i. m. 265–266.

⁹¹ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 11.

véglegesen beszüntette a tömeges pénzsegélyek kiutalását.⁹² Pénzbeli segélyben innentől kezdve csak azon törzskönyvezett menekültek részesülhettek, akik nem rendelkeztek rendes állással, kereseti forrással, továbbá mindazok, akiknek keresete egyéni szociális okokból (pl. betegség, haláleset) kifolyólag nem volt elégséges az önfenntartásra.⁹³ Ennek összege nem haladhatta meg a fejenkénti ezer koronát, és – mint ahogy Petricevich-Horváth Emil egy 1921. októberi nyilatkozatában leszögezte – csak arra szolgált, hogy „a megszorultakat pillanatnyi pénzzavarukból kiségték”.⁹⁴ Azok, akik már korábban részesültek ilyen segélyben, továbbá akik nem kerestek munkalehetőséget, vagy elszalasztották azt, szintén nem részesülhettek pénzbeli támogatásban.⁹⁵ Kivételes elbánás tárgyaként kizárólag a diákokat, illetve a menekült anyákat és csecsemő gyermekeiket jelölte meg a hivatal, az ő fokozott anyagi támogatásukról külön is gondoskodtak.⁹⁶

A különböző ruházati cikkek beszerzését részben hazai, részben külföldi forrásokból, támogatásokból valósították meg, minderről az OMH jelentése részletes információkkal szolgál. Több hazai vállalkozástól, üzemtől (pl. Hangya Szövetkezet) vásárolt, illetve „házon belül” (Menekültek Ipari és Kereskedelmi Üzeme) állított elő az OMH különböző ruhaneműket (lábbelik, férfi és női felsőruházat stb.), de legalább ennyire fontosak voltak a különböző külföldi segélyszervezetek adományai is.⁹⁷ Az Amerikai Vöröskereszt például nagy mennyiségű adományt juttatott el képviselője, James G. Pedlow kapitány⁹⁸ útján, illetve gróf Mikes Árminné (gróf Bethlen István nővére) közvetítésével a magyarországi menekült rászorulóknak, amely Budapest mellett utóbb több

⁹² Miskolczi Napló, 1920. december 17. 3.

⁹³ Az OMH-jelentés közli, hogy a hivatal felállításától annak 1924. június 30-i megszűnéséig összesen 38 038 menekült kapott pénzsegélyt, összesen 23 746 121 korona értékben. *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 12.

⁹⁴ Az Ujság, 1921. október 16. 3.

⁹⁵ Magyar Jövő, 1920. december 17. 4.

⁹⁶ Magyar Jövő, 1920. december 17. 4.

⁹⁷ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 12–13.

⁹⁸ A háború utáni Európában zajló „újjaépítés” egyik legfontosabb szereplője volt a Herbert Hoover vezette Amerikai Segélyelosztó Szervezet (American Relief Administration, ARA), amely maga is fontos humanitárius segélyezést végzett, illetve koordinálta az ernyője alatt működő segélyszervezetek (pl. Amerikai Vöröskereszt) tevékenységét. James G. Pedlow kapitány két és fél évig tartózkodott Magyarországon az Amerikai Vöröskereszt megbízottjaként. *The New York Times*, 1922. július 31.; *Glant Tibor – Juhász Balázs – Ablonczy Balázs*: Segély-és segítőakciók a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén (1918–1923). *Századok* 152. (2018) 1330–1334.

vidéki városba, így Székesfehérvárra, Szegedre⁹⁹ és Debrecenbe is eljutott.¹⁰⁰ A debreceni napilap, az Egyetértés 1921. május 13-i tudósításából képet kaphatunk, hogy ezen az úton milyen javak jutottak a menekülteknek: „[gróf Mikes Árminné] eszközölt ki Pedlowtól a legutóbb érkezett szállítmányból a menekültek részére egy nagyobb mennyiséget, amikor e kirendeltség vezetője, Darkó Jenő egyetemi tanár megjelent előtte azzal a kérelemmel, hogy juttasson belőle a debrecenieknek is, a legkészségesebben kiutalta a kirendeltség menekültjei részére az egész mennyiségnek majdnem felét. Az adományok 5 ládába és egy ponyvazsákba csomagolva már meg is érkeztek Debrecenbe. Tartalmuk ruha és fehérnemű, több száz darab szveter, takaró, zsebkendő, hálóing, női harisnya, férfi alsónadrág, gyerek ing, törülköző, gallér, szalag és egyéb apróságok [...]”¹⁰¹ Az OMH az általa vásárolt, illetve szeretetadományként hozzákerült ruhaneműk döntő többségét ingyenesen osztotta szét az egyes területi kirendeltségeken tartózkodó menekültek között, némely esetben pedig a leltári értéknek megfelelő (esetleg részletekben kifizetett) térítés ellenében adta ki azokat, ha „az ingyenes segélyezést a menekült jobb anyagi körülményei vagy a már korábban élvezett segélyek nem tették indokolttá.”¹⁰² Érdekes adaléka a hivatal kiosztási gyakorlatának, hogy az adományozásnál fontos szempontként határozták meg az adott személy társadalmi helyzetét, legalábbis Petrichevich-Horváth már idézett nyilatkozatából ez tűnik ki: „Egy viseltes, vagy a külföldi misszióktól kapott akcióruhát például nem adhatunk egy menekült táblabírónak, míg egy munkásember munkánál kitűnően használhatja.”¹⁰³ A hivatal mindezek mellett rendelkezett egy saját cipőjavító műhellyel is, ahol menekültek dolgoztak és így házilag állították elő a menekültek számára önköltségi áron a szükséges lábbeliket,¹⁰⁴ illetve végeztek javítási munkákat. Az OMH-jelentés alapján kivételes esetekben a segélyre szorulóknak számára a javítási munkákat az OMH saját pénztára fizette ki, ilyen segélyben részesült 267 menekült személy, összesen 89 860 korona értékben.¹⁰⁵

Az OMH segélyezési körének másik részét jelentették az étkezési-segélyek, illetve a közétkeztetésben való részvétel. A hivatal javára számos budapesti,

⁹⁹ Szegedi Új Nemzedék, 1921. június 17. 3.

¹⁰⁰ Egyetértés, 1921. május 13. 3.

¹⁰¹ Egyetértés, 1921. május 13. 3.

¹⁰² Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 13.

¹⁰³ Az Ujság, 1921. október 16. 3.

¹⁰⁴ Az Ujság, 1921. október 16. 3.

¹⁰⁵ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 13.

illetve vidéki¹⁰⁶ vendéglátóhely ajánlott fel félárú, illetve ingyenes étkezési lehetőséget, az OMH pedig névre szóló étkezési utalványokat juttatott a kérvényezők részére, amelyben a szervezet jelentése alapján 1589 menekült részesült,¹⁰⁷ de a különböző külföldi missziók ilyen jellegű felajánlásainak jelentős része is az OMH berkein belül került szétosztásra.¹⁰⁸ Maga az OMH is részt vett a közétkeztetésben a hivatal Élelmezési Üzemének felállítását követően. Budapesten 1920 márciusától előbb a Király utca 112. szám alatt került sor hatszáz fő befogadására alkalmas étkezde felállítására, majd pedig a megnövekedett forgalom következtében 1920 júliusától egy másik, ezerhatszáz fő ellátására szolgáló étkezdét is nyitott az OMH a Nagykorona utca 19. szám alatt.¹⁰⁹ A két budapesti étkezdében 2000–2600 menekült ellátását biztosították napi szinten, igen kedvezményes áron (napi ebéd és vacsora együtt 1920 tavaszán tizenhét korona volt), de a későbbi áremelkedések ellenére is az OMH-jelentés kiemeli, hogy más budapesti közétkezdékhez képest féláron juthattak hozzá a menükhöz azok, akik felmutatták az érvényes menekült törzskönyvi igazolványukat.¹¹⁰ Az étkezdék – gyakorlati tevékenységük mellett – egyfajta kirakatát is képezték az OMH szervezetének. Ezt bizonyítja, hogy a hivatal jelentése bőven ecseteli, hogy több neves hazai és nemzetközi látogató is járt – a hivatal invitálására – az étkezdékben, és elismerően nyilatkoztak azok kiválóságáról,¹¹¹ a Nagykorona utcai étkezdében pedig az ötszázezredik ebéd kiosztásának apropóján a hivatal vezetősége nagyszabású ünnepséget szervezett, melyről igen emelkedett hangú sajtótudósítás is született.¹¹² A két étkezdét fenntartó Élelmezési Üzem költségeit saját bevételeiből fedezni tudta, mellette pedig

¹⁰⁶ Erre példa, hogy a Szegeden megnyílt Délvidéki étterem újsághirdetésében árkedvezményről biztosította a menekülteket, tisztviselőket, illetve egyetemistákat. Szegedi Új Nemzedék, 1921. november 18. 4.

¹⁰⁷ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 14.

¹⁰⁸ „Az amerikai jótékony actio ingyenes élelmiszer-csomagjaiból 361 családnak juttatott hivatalunk [...] A külföldi missziók szeretetadományai között szerepelt 50 hordó sózott hal is, mely szintén a menekültek között osztott szét túlnyomó részben a vidéki kirendeltségek közvetítésével.” *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 14.

¹⁰⁹ Az előbbi az országba beköltözők számának csökkenésével 1921 júliusában megszüntették. *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 19.

¹¹⁰ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 20.; Az Ujság, 1921. október 16. 3.

¹¹¹ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 20.

¹¹² „[...] A helyiség ez alkalommal ünnepi díszet öltött és a virágokkal díszített főasztalnál a főbb tisztviselőktől környezve, a hivatal vezetője, báró Petricevich-Horváth Emil államtitkár is helyet foglalt. Miután friss víz mellett nem szoktak asztali beszédeket mondani, ilyenek nem is hangzottak el, de annál melegebben és szívélyesebben ünnepelték az államtitkárt, aki e kitűnően bevált szociális intézményt kezdeményezte.” Friss Ujság, 1921. augusztus 5. 3.

a hivatal számos vidéki városban is tartott fenn étkezdéket, így Székesfehérváron, Veszprémben, Győrben, Miskolcon, Egerben és Mátészalkán.¹¹³

A Segélyezési Főosztály mindezek mellett foglalkozott a rászorulóknak kedvezményes orvosi ellátásával (az ambuláns betegek gyógykezelése, a budapesti telepek, illetve vagonlakók orvosi ellátása)¹¹⁴ és számukra tüzelőanyag biztosításával is. Az utóbbiért a főosztályon belül megszervezett tüzelőanyag-elosztó felelt, amely a szén-, illetve a fakormánybiztossággal, továbbá a pénzügyminisztériummal együttműködve az OMH szervezetéhez tartozó hivatalok és intézmények, illetőleg a menekültek tüzelőanyaggal¹¹⁵ való kedvezményes ellátását végezte.¹¹⁶ Az OMH-jelentés számadatai alapvetően sikeresként értékelik a hivatal eme tevékenységét, ugyanakkor a közellátási gondok folyamatos nehézségeket jelentettek a menekülteknek, főleg a barakk-, illetve vagonlakók számára.¹¹⁷ Erre a jelentés is utal, amikor leírja, hogy „a szénkormánybiztosság és a fakormánybiztosság által [...] kilátásba helyezett 250 vagon szénből [...] az 1920/21-es fűtési idényben csak mintegy 61 vagon érkezett meg, fa pedig 23 vagon”.¹¹⁸ A szállítások bizonytalansága mellett azonban a hivatal elosztó tevékenységével szemben is komoly kritikák fogalmazódtak meg, és számtalan sajtótermékben olvashatók olyan cikkek, amelyek a menekültek szegényes életkörülményei kapcsán megemlítik, hogy a nekik járó kedvezményes árú fát is csak ritkán, nehezen tudták megkapni.¹¹⁹

Ahogy korábban leszögeztem, a kiterjedt segélyezési tevékenység mellett az OMH legfontosabb feladata a menekültek álláshoz juttatása, illetve munkaerejüknek a gazdaságba való becsatornázása volt. A hivatal 1920 nyarán a sajtóban intézett felhívást a magyarországi vármegyék uradalmi, kereskedői, iparvállalatai, kisgazdái és kisiparosai felé, amelyben őket, mint munkaadókat

¹¹³ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 20–22.

¹¹⁴ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 15–16.

¹¹⁵ Nemzeti Ujság, 1921. augusztus 9. 5.; Nemzeti Ujság, 1921. december 20. 7.

¹¹⁶ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 14.

¹¹⁷ Az ország gazdasági életének a kulcskérdése volt a szénellátás folyamatossága, a békeszerződés rendelkezései és a hazai termelés elégtelen volta miatt azonban a szénkormánybiztosság (ennek élén előbb Rau Gottlob, majd Szőnyi Lóránt állt) korlátozásokat volt kénytelen fenntartani a lakossági szénfelhasználás terén (pl. boltok nyitva tartásának korlátozása), illetve a szénkiutalások terén is. Nagy Péter: *Harc a szénhiány ellen. A szénkormánybiztosság működése Magyarországon 1917–1924.* In: *Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918 után.* Szerk. Bódy Zsombor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 2.) Bp. 2019. 207–220.

¹¹⁸ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 14.

¹¹⁹ Például: Friss Ujság, 1920. október 17. 2.

kérte fel a menekült férfiak és nők foglalkoztatására.¹²⁰ Az akció kimeneteléről az OMH-jelentés egyik táblázata ad képet.

*Az OMH 1920 nyarán közzétett, a Budapesten élő menekültek munkához juttatását célzó felhívásának eredménye*¹²¹

A munkakereső minősége	Jelentkezett			Elhelyeztetett			Kihelyezetlen maradt	
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi és nő összesen ¹²²	férfi és nő összesen (Csóti tanulmánya alapján) ¹²³
Szellemi munkás	1231	351	1582	490	193	683	1435	899
Gazdasági és háztartási munkás	5472	1215	6687	5081	957	6038	8381	649
Ipari munkás	3875	85	3960	3240	48	3288	6982	672
Összesen	10 578	1651	12 229	8811	1198	10 009	16 798	2220

A felhívás eredményességével kapcsolatban mind a jelentés, mind pedig Hollósi Gábor ezen alapuló tanulmánya alapvetően azt emeli ki, hogy a jelentkezők csupán 15,5%-ánál volt sikertelen az elhelyezés.¹²⁴ Érdekes azonban árnyalni némileg a táblázat adatait, ugyanis Csóti Csaba rámutat, hogy a munkások esetén az időnyomunka is munkába állásnak számított,¹²⁵ továbbá a kiszá-

¹²⁰ Békés, 1920. július 10. 2.

¹²¹ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 15.

¹²² Az OMH-jelentésben itt szereplő adatok értelmezésére igyekeztem más forrásokat felkutatni, ugyanakkor nem találtam releváns információt arról, hogy miért ezek a számok szerepelnek a táblázat ezen oszlopában. Főleg az zavarba ejtő, hogy a kihelyezetlenek sorában szereplő adatok bőven meghaladják az elhelyezettek számát, így ebben az esetben a 15,5 százalékos arány értelmetlenné válik.

¹²³ A táblázathoz utólag csatolt kiegészítésben Csóti Csaba vonatkozó tanulmányában közölt, az elhelyezett és kihelyezetlen menekültek számának különbségén alapuló számadatokat tüntetett fel, ez tűnik relevánsnak. Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 31.

¹²⁴ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 15.; Hollósi G.: A magyar menekültügy i. m. 239.

¹²⁵ A táblázat adataiból nem állapítható meg, hogy az időnyomunkások figyelembevételével vagy anélkül készítették-e az adatsort.

míthatatlan gazdasági helyzetben gyakran az elbocsátás réme is fenyegethette őket, így számukra a tartós munkavállalással megalapozható biztos megélhetés lehetősége kevésbé állt fenn.¹²⁶ Ugyancsak nem kaphatunk képet arról, hogy mennyire volt sikeres a vidéken lévő menekültek munkába állítása.¹²⁷

Azt is érdemes megjegyezni, hogy a szellemi munkásoknál (ide sorolhatók az állami és törvényhatósági tisztviselők is) a táblázatban szereplő adatok alapján az el nem helyezettség aránya a férfiak esetében több mint 60%, de a nőknél is eléri a 45%-ot. Ez jól rávilágít arra, hogy a tisztviselők – akiknek a társadalmi állása, illetve egzisztenciája is nagyban függött a mindenkori államtól – az addigi státuszuk elvesztésétől való félelem, illetve az egyéb szak-képzettség hiánya miatt is nehezen helyezkedtek el az ipari vagy a kereskedelmi szektorban, illetve nem is voltak érdekelték ebben.¹²⁸ Az ő elhelyezésük mindezen okokból kifolyólag komoly nehézségeket jelentett a kormánynak, amelynek ráadásul úgy kellett a helyzetre valós megoldást találnia, hogy az államra nehezedő gazdasági teher csökkentése mellett ne veszítse el annak a középosztálynak a támogatását, amelyre a rendszer saját konszolidációja során igyekezett támaszkodni.¹²⁹ Ennek megoldására (a beköltözések szigorítását követően) a tisztviselőknek a gazdasági magánszektorba való átképzése vagy a felduzzasztott állami bürokráciába való betagozódása jöhetett szóba. A Bethlen-kormányzat mindenekelőtt az előbbit támogatta határozottan.¹³⁰ Mocsy ezzel kapcsolatban kiemeli Bethlen István miniszterelnöki székfoglaló beszédjét, amelyben Bethlen a „magyar nemzet szomorú romlásának” egyik tényezőjét a középbirtokos osztály (a „magyar intelligencia”) gazdaságból való kiszorulásával magyarázta (a Bach-korszak alatt a kereskedelemben, az iparban, a vállalkozásokban való szerepvállalás helyett a „hivatalokba vonultak”). Az általa „nagystílú középosztály-politikának” nevezett program első állomásának tekintette a miniszterelnök azt, hogy az államhivatalok keretéből kiszoruló és a határon túlról menekülő tisztviselők számára átképző tanfolyamokat indítsanak, és ehhez kapcsoltn munkauzemekeket állítsanak fel¹³¹ – ennek gyakorlati kivitelezése lett az OMH feladata.

¹²⁶ Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 31.

¹²⁷ Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 31.

¹²⁸ Mocsy I. I.: *The Uprooted* i. m. 182.

¹²⁹ Mocsy I. I.: *The Uprooted* i. m. 176.

¹³⁰ Mocsy I. I.: *The Uprooted* i. m. 181.

¹³¹ Mocsy I. I.: *The Uprooted* i. m. 176–177.; Bethlen István gróf beszédei és írásai I–II. Bp. 1933. I. 156–162.

A Menekültek Ipari és Kereskedelmi Üzeme az Új lóversenytéren (ma Kincsem park) alakult meg azzal a kettős céllal, hogy egyrészt munkalehetőséget biztosítson a menekült szakmunkásoknak (és átképzett tisztviselőknek), másrészt az előállított termékeit maguknak a menekülteknek az ellátására fordítsa kedvezményes áron. Az üzem több részlegre tagolódott, amelyek közül a legnagyobb a maga hetvenhét alkalmazottjával a ruházati volt, de volt tömegáruosztály tizenöt munkással, műipari osztály tizenhat munkással, lakástisztító vállalat kettő szakmunkással, asztalosműhely hat alkalmazottal, bádogosműhely egy munkással, egy géplakatosműhely három munkással, továbbá egy fuvarozási üzem is. Az OMH vállalkozása azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és a súlyosbodó pénzügyi helyzet (illetve a menekültek érdeklődésének hiánya) miatt a különböző részlegek sorra beszüntették a munkát, 1922 augusztusára pedig maga az üzem is bezárt.¹³² A budapestihez hasonlóan az OMH-nak több vidéki városban is működtek időlegesen vállalkozásai, így Székesfehérváron (rafiaüzem, cipőjavító üzem, liszt- és tűzifaelosztó, boltgárkertészet), Győrben (cipőjavító), Veszprémben és Szombathelyen (tűzifaelosztó), Szegeden (mezőgazdasági bérlet), Kecskeméten (méhészet), de ezek is kevés gazdasági hasznot hoztak, és viszonylag rövid időn belül szintén megszűntek.¹³³

Az átképző tanfolyamok felállítására vonatkozó intézkedéseket a hivatal már 1920 nyarától megkezdte. A kezdeményezésre az egyes szakminisztériumok elvi hozzájárulásukat adták, azonban a pénzügyminisztérium nem egyezett bele a költségek fedezetének biztosításába, így az OMH előbb írásban – eredménytelenül – a vezető bankintézetekhez fordult támogatásért, majd pedig különböző szövetkezeti vállalatokkal, illetve érdekképviselőkkel egyezettett. Utóbbiaktól részint pénzügyi támogatásra vonatkozó ígéretet (a Hangya Szövetkezet és az Áruforgalmi Rt. ötszázezer koronát, a TÉBE¹³⁴ pedig egymillió koronát helyezett kilátásba), részint erkölcsi támogatást kapott, valamint közreműködtek (volna) az átképzettek elhelyezésében.¹³⁵ Ennek jegyében a hivatal felhívást tett közzé a sajtóban a tervezett tanfolyamokkal kapcsolatban,¹³⁶ az átképző tanfolyamok működésének koordinálásáért pedig a hivatal szervezetén belül, a Lipót utca 28. szám alatt létrejövő Gazdasági átképző tanfolyamok központi

¹³² Mocsy I. I.: *The Uprooted* i. m. 182.; *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 25–26.

¹³³ Mocsy I. I.: *The Uprooted* i. m. 182.; *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 25–26.

¹³⁴ Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete

¹³⁵ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 29–30.

¹³⁶ Budapesti Közlöny, 1921. április 28. 2-4.

irodája felelt.¹³⁷ A felhívás szerint az OMH a tanfolyamok céljának azt tekintette, hogy „[...] a túlszűfolt hivatalnoki pálya és a közgazdasági foglalkozások között a munkaerők arányos és egészséges megoszlását elősegítse”, továbbá, hogy a köztisztviselők egy részét gazdasági pályákra terelje át olyan gyakorlati ismeretek átadása révén, amelyekkel önálló foglalkozásokhoz (vagy mellékfoglalkozásokhoz) juthatnak, illetve gazdasági vállalatok keretében helyezkedhetnek el.¹³⁸ Az egyes tanfolyamok ingyenesek voltak, ugyanakkor csak kellő számú jelentkező esetében indultak el.¹³⁹

A várt érdeklődés azonban – részben a gazdasági válság okozta kiszámíthatatlansággal is összefüggésben – elmaradt. Az OMH által az eredetileg országos szinten tervezett 76 átképző tanfolyam (23 különböző gazdasági és ipari ágazatban) helyett végül csak 16 tanfolyam elindítására került sor,¹⁴⁰ főleg a banki és az általános kereskedelem területén. Az agronómia, a borászat, a méhészet, a gyümölcs- és zöldségtermesztés, valamint a háziipar tanfolyamait részben a kedvezőtlen kezdődőidőpont (ezek döntő része idényhez kötött munka), részben utóbb a hallgatók hiánya miatt le kellett mondani. Csak 1034 személy jelentkezett ezekre a tanfolyamokra, amelyek közül 576 volt a tisztikar hajdani tagja (többnyire tartalékos tisztek), de nekik is csak töredékük fejezte be a tanfolyamokat.¹⁴¹

Hasonlóan sikertelen volt azon kezdeményezés, amely a menekültek földhöz jutását szolgálta volna. Az OMH tárgyalásokat folytatott 1921 őszén a Földművelésügyi Minisztériummal, illetve a földreform végrehajtásáért felelős Országos Földbirtokrendező Bírósággal, amelynek eredményeképpen azon menekültek, akik előzőleg is mezőgazdasággal foglalkoztak, és rendelkeztek elegendő tőkével az 1920. évi XXXVI. tc. rendelkezései alapján megfelelő törpe-, illetve kisbirtokra jelenthettek be igényt. Mintegy hétszáz igényjogosult menekült jelentkezett a hivatalnál, összesen 15 ezer kataszteri hold földbirtokot igényelve, közülük azonban az OMH megszűnéséig mindössze 19 család kapott összesen 766 kataszteri hold földet.¹⁴²

¹³⁷ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 30.

¹³⁸ Budapesti Közlöny, 1921. április 28. 2.

¹³⁹ Budapesti Közlöny, 1921. április 28. 2.

¹⁴⁰ Ezeket az OMH-jelentés részletesen felsorolja, de itt most terjedelmi korlátok miatt ettől eltekintenek. *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 31–32.

¹⁴¹ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 31–32.; *Mocsy I. I.*: *The Uprooted* i. m. 182.

¹⁴² *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 34.; Nyírvidek, 1921. december 8. 3. Közli: *Hollósi G.*: *A magyar menekültügy* i. m. 267.

4.4. Adománygyűjtés és propagandatevékenység

Az OMH adománygyűjtő tevékenysége, illetve a szélesebb társadalmat a menekültek ügyével való „érzékenyítését” célzó intézkedései szorosan összefonódtak egymással, hiszen a menekültügy kezelésére jutó szűkös anyagi háttér mellett a hivatalnak szüksége volt a társadalom anyagi erőforrásainak fokozott igénybevételére is. Ezzel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy a magyar társadalom túlnyomó többsége szolidárisan tekintett a „kényszerpályán” lévő menekültek tömegeire, ugyanakkor a korszakot sokáig meghatározó politikai bizonytalanság és a közellátási problémák fokozódásával ez kevésbé vált egyöntetűvé, amit főképpen nem politikai okok, hanem inkább a hétköznapi megélhetésből fakadó nehézségek okoztak.¹⁴³ A bizalmatlanság kölcsönösnek is mondható abból a szempontból, hogy maguk a menekültek is az egzisztenciális helyzetük bizonytalansága, illetve a vélt vagy várt segítség elmaradása, egyéni sérelmeik következtében a közigazgatási szervezettel és magával az OMH-val szemben is gyakran ambivalens érzéseket tápláltak.¹⁴⁴ Így tehát a hivatalnak mindenekelőtt a menekültek és a szélesebb társadalom közötti nexus szorosabbá tételét kellett elérnie,¹⁴⁵ amelyhez ugyanakkor – az OMH-jelentés megfogalmazásával élve – „valósággal új közvéleményt kellett teremteni”.¹⁴⁶ Ennek elérését szolgálta az OMH-nak a nagy nyilvánosság felé kifejtett tájékoztató-, illetve propagandatevékenysége, nyilvános események („Menekült napok”) szervezése, valamint a hivatal által megvalósított vagy felügyelt adománygyűjtések megrendezése.

A hivatal megalapítását követően a menekültek segítésére befolyó adományok egységesen az OMH kezelése alá kerültek, a hivatal, illetve a mellette felálló OMT feladata volt, hogy az egyes hazai és külföldi segítségsszervezetek ez irányú tevékenységét egységesítse, és felügyeleti jogot gyakoroljon fölöttük. Ezen okból, a számos előzetes visszaélésnek gátat szabva¹⁴⁷ a kormány az addig kiadott adománygyűjtési engedélyeket visszavonta, és újak kibocsátását nem

¹⁴³ Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 27.

¹⁴⁴ Ezzel kapcsolatban a Szeged c. napilap például megemlíti, hogy „Nagyon megnehezíti a menekültügyi hivatal vezetőinek munkáját az, hogy a menekültek, ha nem is teljes alap nélkül, de talán fokozottabb mértékben türelmetlenek és nincs kitartásuk.” Szeged, 1921. szeptember 29. 4.

¹⁴⁵ Egri Népujság, 1921. január 30. 1.

¹⁴⁶ Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 35.

¹⁴⁷ „Nemsokára a Menekültügyi Hivatal fogja igénybe venni a közönség jótekonyságát és minden adakozó tisztában lehet azzal, hogy azt az adományt se eladminisztrálni nem fogjuk, sem egy fillér nem kerül belőle a gyűjtő urak zsebébe, akik évtizedek óta kihasználják a közönség jóindulatát és jóhiszeműségét.” Az Est, 1920. május 30. 3.

engedélyezte,¹⁴⁸ de az OMH-nak és a vele közvetlenül együttműködő szervezeteknek továbbra is engedélyezte ezeket az adománygyűjtő akciókat.¹⁴⁹

A hivatal az ország nagyobb városaiban tartott „menekült napokat”, amelyeken az OMH vezetősége a főtisztviselőkkel és az OMT kiküldöttjeivel műsoros esteket, népgyűléseket rendezett helyi és fővárosi színművészek közreműködésével (rendszerint előadták Petrichevich-Horváth *Mikes* című történelmi színművét,¹⁵⁰ amelyet 1920. június 7-én az Állami Operaházban is bemutattak¹⁵¹), továbbá előadásokon keresztül hívta fel a lakosság figyelmét a menekültek ügyére. 1920. október 2–8. között a Délvidéki Liga az egész ország területén gyűjtött adományokat a menekültek számára,¹⁵² de ennél is jelentősebb eseménysorozat volt az ún. „Erdélyi Segítő Akció”, melynek keretében 1920 tavaszától az OMH területi kirendeltségei, az egyes községi és városi képviselőtestületeket végigjáró menekültügyi biztosok gyűjtöttek adományokat (elsősorban a testületek által megszavazott pótdadók formájában) a menekültek támogatására, illetve a külföldi közvéleménynek az erdélyi magyarság helyzetéről való felvilágosítására.¹⁵³ Szintén az OMH-hoz köthetően több nagyvárosban rendeztek Diákotthon-napokat, amelyeken a diákok segélyezésére, diákotthonok építésére gyűjtöttek,¹⁵⁴ és hasonló célt szolgáltak a „Székely-hangversenyek”, valamint a karácsonyfa-állítások menekült gyermekeknek.¹⁵⁵ Az adománygyűjtés mellett a hivatal olyan tárgyak jótékony célú értékesítésében is részt vett, mint például irredenta bélyegek,¹⁵⁶ hírességek autogramjai, illetve sorszámozott, pecsét alakú ereklyeérmék (bullák),¹⁵⁷ de

¹⁴⁸ „[A belügyminiszter által bemutatott] rendelet szövegéből nyilvánvaló, e rendelet nem kívánja érinteni a legkülönbözőbb társadalmi egyesületeknek saját céljaira való gyűjtését, csupán a menekültek javára való gyűjtést kívánja egységesen szabályozni.” MNL OL K 27 1920. április 14. 46.

¹⁴⁹ Kecskeméti Közlöny, 1920. augusztus 30. 1.

¹⁵⁰ Magyar Jövő, 1920. október 24. 2.

¹⁵¹ Pesti Hírlap, 1920. május 26. 2.

¹⁵² „A gyűjtés feletti főfelügyeleti jogot a belügyminiszter képviselőjében az Országos Menekültügyi Hivatal fogja gyakorolni, amely hivatalnak a gyűjtésből befolyó összeg 20%-a beszolgáltatandó.” Budapesti Közlöny, 1920. okt. 3. 2. A tárgyalt időszakban a kormányzat erőteljesen korlátozta az országos gyűjtéseket, elsősorban az irredenta szervezetekre vonatkozóan, de a 63.445/1920. B. M. rendelet az egyházi és a legszorosabban vett karitatív szervezeteknek, illetve a Délvidéki Ligának engedélyezte ezt. Belügyi Közlöny, 1920. október 10. 1525. Ezzel kapcsolatban lásd még: MNL OL K 27 1920. szeptember 22. 9–10.

¹⁵³ Magyar Jövő, 1921. január 23. 4.

¹⁵⁴ Reggeli Hírlap, 1922. szeptember 14. 6.

¹⁵⁵ Hollósi G.: A magyar menekültügy i. m. 264–265.

¹⁵⁶ Körösvidék, 1922. szeptember 27. 3.

¹⁵⁷ „Az ereklyeérmék mindegyikébe a csonkítatlan Magyarország minden megyéjéből gyűjtött

az 1920 végén meghirdetett ún. „Kiüldözöttek Szent Korona Targysorsjátéka” keretében különböző nyereményekért – Bethlen István aláírásával ellátott – sorsjegyeket is árusított,¹⁵⁸ valamint 1923 tavaszán egymillió koronás kulturális célú alapítványt tett le szintén Bethlen nevére.¹⁵⁹

Az ezen akciókból befolyó összegekről a megfelelő kimutatások hiányában nem alkothatunk pontos képet, ugyanakkor jelentőségüket mutatja, hogy az 1921 novemberének elején Budapesten a menekült egyetemi diákság javára rendezett kétnapos gyűjtésen is mintegy 500–600 ezer korona adomány folyt be,¹⁶⁰ és a hivatal jelentése szerint a különböző jótékonyági akciókból 1923 áprilisáig mintegy 9 millió 520 ezer korona jutott az OMH kezelésébe.¹⁶¹ Ez az összeg a hivatal éves költségvetéséhez mérten (ez az 1920/21-es költségvetési évben a póthitelekkel együtt már elérte a 24 millió koronát) jelentős anyagi támogatást jelentett.¹⁶² Mindazonáltal ha igazat adunk Petrichevich-Horváth egyik 1921. októberi kijelentésének, miszerint „[...] Ha ezt az összeget [értsd: a hivatal éves költségvetését] társadalmi úton legalább ugyanennyivel nem tudnánk kiegészíteni, úgy az állam támogatásával vajmi kevésre mehetnénk”,¹⁶³ akkor ezt már sokkal nehezkesebb volna sikerként elkönyvelni. Jól érzékeltetheti mindez azt, hogy a menekülteknek a társadalom részéről való támogatása annak formáit és jelentőségét tekintve is további releváns kutatásoknak szolgálhat témájául.

5. Összegzés

Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy bemutassam a trianoni menekültkérdés kezelésére 1920 áprilisában létrehozott Országos Menekültügyi

föld van zárva. Az országos menekültügyi hivatal minden egyes érmet sorszámmal lát el és hiteles okmánnyal igazolja az érmebe zárt föld eredetét. Az érmet női nyak vagy férfi óraláncan függőnek lehet használni.” *Kecskeméti Közlöny*, 1921. október 20. 3.

¹⁵⁸ MNL OL K 26 XLIII/b-10193/1920 (Bethlen István gróf a Menekültügyi Hivatalnál indítandó sorsjáték ügyében); *Friss Hírek*, 1920. október 16. 4.

¹⁵⁹ A miniszterelnök nevét viselő alapítvány célkitűzése az volt, hogy „a szülőföldjükről kiüldözött magyar egyetemi és főiskolai hallgatók jövődő sorsának intézményes úton való biztosítását szolgálja” *Friss Újság*, 1923. március 23. 3.

¹⁶⁰ *A Nép*, 1921. november 3. 3.; *Pesti Hírlap*, 1921. november 3. 3.

¹⁶¹ *Petrichevich-Horváth E.*: Jelentés i. m. 35.

¹⁶² *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp. 1991. 106.; *A Magyar Állam költségvetése az 1921/22. számadási évre*. Bp. 1921. 18., 87.

¹⁶³ *Az Újság*, 1921. október 16. 3.

Hivatal szervezetét, és átfogó képet adjak a hivatal működésének különböző szintereiről.

A hivatal létrejöttét azon kormányzati állásfoglalás alapozta meg, amely a menekültek addigi, főleg egyes társadalmi szervezetek és vállalatok útján való támogatása és segélyezése helyett a kérdés központosított kezelését irányozta elő azzal a távlati céllal, hogy a menekültek számára önálló egzisztenciák létrehozásával hozzájáruljanak a szélesebb társadalomba való integrációjukhoz, ezáltal magának a menekültügynek a megszüntetéséhez. Ennek megfelelően az OMH rendkívül széles feladatkörrel bírt, az országba beérkezett menekültek nyilvántartása, és az újonnan beköltözők ellenőrzése mellett profilját képezte a nagymérvű természetbeni segélyezés, lakhatási támogatás, szociális juttatások, gazdasági üzemek felállítása, átképző tanfolyamok szervezése, minde mellett pedig részben saját működési költségeinek fedezésére, részben a menekültek iránti szimpátia növelése érdekében széleskörű propaganda- és adománygyűjtő tevékenységet fejtett ki a lakosság körében.

Az OMH tevékenységének pontos értékelését rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy a hivatal iratanyagának döntő része mára megsemmisült, a hivatal által 1924-ben kiadott jelentés pedig jórészt csak a szervezet Budapesten folytatott tevékenységéről tudósít, vidéki kirendeltségeinek munkájáról nem ad pontosabb képet, és tartalmát is erős forráskritikával kell kezelnünk. Míg a menekültekkel kapcsolatban a sajtó alapvetően támogatón írt a tárgyalt időszak egészében, addig az OMH működésére vonatkozóan gyakran fogalmaztak meg kritikus állításokat, és a hivatalt a menekültek részéről is gyakorta érte a túlzott bürokratizmus vádja. Igaz, ez utóbbit árnyalja az a tény, hogy a menekülteknek a kiszolgáltatott helyzetük, és a vélt vagy várt segítség elmaradása okozta frusztráltságuk is táplálhatta ellenérzéseiket a hivatallal és magával a kormányzattal szemben. Annak, hogy a hivatal alkalmazottai személytelenül viszonyultak volna a kérvényezőkhöz, ellentmondani látszik az a tény, hogy maguk is többségükben a menekültek közül kerültek ki, ugyanakkor az, hogy a hivatal felé benyújtott kártérítési és egyéb kérvények elbírálásánál mennyire számítottak a személyes, informális kapcsolatok, további kutatásokat igényel.¹⁶⁴

Mai tudásunk, illetve a jelentésben is szereplő számadatok alapján az OMH az elégséges anyagi források hiánya és a nagyszámú igénylő miatt csak a menekültek egy részének tudott valódi segítséget nyújtani, elsősorban kiterjedt segélyezési tevékenysége révén, de a hivatal talán legfontosabb feladatát, a menekült tisztviselők gazdasági szektorban való elhelyezését nem tudta érdemben

¹⁶⁴ A témára vonatkozó esettanulmányok közül lásd: *Dékány István*: „Térítse meg nekünk a Magyar Kincstár...” Soproni menekültek 1920-as kártérítési igénye. *Múltunk* 57. (2012) 4. sz. 113–135.

megvalósítani. Az OMH által létesített gazdasági üzemek piacképtelenségük miatt hamar megszűntek, a hivatal által kezdeményezett átképző tanfolyamok iránt pedig a vártnál kisebb volt az érdeklődés. Ezáltal a „tiszviselőkérdés” megoldását végső soron a menekült közalkalmazottaknak a felduzzasztott állami bürokrácia különböző szintjein való ideiglenes (gyakran utóbb „rendes”) státuszban történő elhelyezése jelentette.¹⁶⁵

Az OMH tevékenységének hatékonyságát nagyban meghatározta a számára juttatott anyagi keret mindenkori nagysága, amelyet a szűkös pénzügyi viszonyok következtében a társadalom anyagi hozzájárulásának kellett kiegészítenie. Az OMH 1920. áprilisi megalapításakor Korányi Frigyes pénzügyminiszter a Békeelőkészítő Iroda „B” csoportjának már korábban juttatott összegekre hivatkozva csak további fél millió korona hitel finanszírozására látott lehetőséget ugyanazon év júniusának végéig,¹⁶⁶ de a hivatal feladatköreinek és a hozzá fordulók számának növekedésével párhuzamosan Petrichevich-Horváth államtitkár már 1920 májusának elején további forrásokat igényelt a pénzügyminisztertől,¹⁶⁷ a hivatal költségvetése pedig az 1920/21-es költségvetési évben a póthitelekkel együtt már elérte a 24 millió koronát.¹⁶⁸ Ennek kapcsán azonban a társadalom további anyagi segítségének fontossága mellett Bárdi Nándor annak jelentőségét is kiemeli, hogy a hivatal „publikus” működése mellett a határon túli magyarsággal való – színpalak mögötti – kapcsolattartásnak is fontos eszköze volt, és a megszállt területekre küldött segélyek jelentős részét szintén az OMH költségvetésében bújtatták el.¹⁶⁹

A menekültforgalom csökkenése 1922-től magával hozta az OMH dezorganizációjának kezdetét (a szervezet a Népjeléti Minisztérium alárendeltségébe került, egyes szervezeti egységeket megszüntettek, illetve összevontak),¹⁷⁰ de a hivatal 1924-es megszüntetése¹⁷¹ nem jelentette egyben a menekültügy megszűnését is – ez elhúzódó folyamat volt. A menekültek beilleszkedésével kapcsolatban számos kérdőjellel kell megküzdenie a történettudománynak, de

¹⁶⁵ Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 32.

¹⁶⁶ MNL OL K 27 1920. április 19. 52–54.

¹⁶⁷ MNL OL K 26 1240-9791/1920 (Országos Menekültügyi Hivatal a menekültüggyel kapcsolatos költségekre 4.000.000 K. engedélyezését kéri)

¹⁶⁸ A Magyar Állam költségvetése az 1921/22. számadási évre i. m. 18. 87.

¹⁶⁹ Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938. In: *Üő: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* (Spectrum Hungarologicum 6.) Jyváskylä–Pécs 2013. 308.

¹⁷⁰ MNL OL K 27 1922. február 3. 72.; Petrichevich-Horváth E.: Jelentés i. m. 10.

¹⁷¹ A m. kir. minisztérium 1924. évi 2.344. M. E. számú rendelete az Országos Menekültügyi Hivatal megszűnéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára I–LXXIX. Bp. 1867–1945. LVIII. 42.*

az állami szerepvállalás és a hivatal tevékenysége végső soron sikeresnek könyvelhető el, mert – ahogyan Csóti Csaba rámutat – az 1920–30-as években nem voltak a menekülteknek tömegszervezetei, nem hoztak létre önálló pártot, tehát a társadalomba való integrációjuk végső soron megtörtént.¹⁷² Azonban annak érdemi vizsgálatához, hogy a menekültügy megoldása mennyiben köszönhető az OMH tevékenységének, elengedhetetlen a szervezettel kapcsolatos elszórt iratanyag fokozatos feltárása és beható rendszerezése. Emellett több lehetséges kutatási irány is érdemi új eredményekkel kecsegtet, így például a korszak sajtótermékeiben a hivatal tevékenységéről beszámoló cikkek szisztematikus összegyűjtése (az ezzel kapcsolatos munkát Hollósi Gábor már elkezdte),¹⁷³ de véleményem szerint külön történeti vizsgálat tárgyát képezheti a hivatal vezetését ellátó Petrichevich-Horváth Emil pályafutása is. A hivatal működésével kapcsolatban Petrichevich-Horváth rendszeresen nyilatkozott a sajtónak, és a hivatal szervezte nyilvános eseményeken is gyakorta vett részt személyesen (illetve az ő drámáját, a *Mikest* vitték színre), így az OMH adminisztratív vezetése mellett a menekültügy egyfajta egyszemélyi reprezentánsa is lett. Ezáltal az őt a sajtóban, illetve a nemzetgyűlés falai között érő későbbi korrupciós vádak – ha elsősorban politikai támadásnak is fogjuk fel őket – rávilágítanak arra, hogy számos, személyét és működését ért vád és kritika forgott közszájon, amelyek egy része szorosan összefüggött az OMH élén betöltött pozíciójával.

Újabb forráscsoportok bevonásával, felkutatásával az OMH szervezetének behatóbb vizsgálata releváns ismeretekkel szolgálhat nekünk a korszak magyar kormányzat- és társadalomtörténetével kapcsolatban, és hozzásegíthet a trianoni menekültkérdés behatóbb megismeréséhez.

¹⁷² Csóti Cs.: A menekült köztisztviselők i. m. 34.

¹⁷³ Hollósi G.: A magyar menekültügy i. m. 241–242.

Péter Selmeczi

Operations of the National Office for Refugees (1920–1924)

In my research, I intend to present the organization of the National Office for Refugees (Országos Menekültügyi Hivatal, OMH), which was established in April 1920 to address the refugee issue sparked by the Treaty of Trianon, as well as to provide a comprehensive picture of the office's operation in its various areas.

According to our current estimations, between 1918 and 1924, approximately 400,000 to 430,000 Hungarians were forced to leave their original place of residence in territories falling under the control of the successor states following the end of World War I. Housing and assisting such a large number of people imposed a significant burden on a country already struggling with supply difficulties. In the changing political situation, the Hungarian state initiated the promotion of central management of asylum only in the spring of 1920, with the establishment of the National Office for Refugees, with the support of various local legal authorities, management of companies (e.g. Hungarian State Railways), and some social organizations. With the establishment of the Office's institutional network, the goal of creating a permanent subsistence for refugees and their integration was already set.

The Office's activities were extremely diverse, in addition to the registration of refugees who arrived in the country and the control of new immigrants, its tasks included large-scale in-kind aids, housing support, social benefits, setting up economic enterprises, and organizing retraining courses, as well as extensive propaganda and fundraising activities among the population. Analysing and evaluating the Office's activities is, however, a difficult task for historians, since the majority of the office's documents have now been destroyed, and the report issued by the office in 1924 is not comprehensive, and its content must also be treated with strong source criticism.

Based on our current knowledge and the data in the report, the National Office for Refugees was only capable of providing actual assistance to a subset of the refugees, primarily through its extensive aid activities, but it was unable to implement the Office's perhaps most important task, the placement of refugee officials in the economic sector. The Office's enterprises were quickly closed due to their lack of marketability, and interest in the Office's retraining courses was lower than expected. Nevertheless, for an accurate assessment of the Office's activities, it is essential to gradually uncover and comprehensively systematize the scattered documents related to the organization – one of the current tasks of Hungarian historical science.

(Translated by Edina Kocsik)

Süle Dóra

Az egyház és az uralkodói udvar kapcsolata a kora középkorban

Ravenna és York összehasonlítása

1. Bevezetés

A kora középkor azt az antikvitás és a középkor közötti átmeneti időszakot jelenti, amikor a korszak Európájában számtalan átalakulás történt belső állami és kontinensszinten is a Nyugatrómai Birodalom bukása után. A tanulmány célja ezen változások bemutatása két város, Ravenna és York területén a 6–8. század között. Tanulmányomban alapvetően az egyház helyzetére fókuszálva mutatom be a legfontosabb különbségeket és hasonlóságokat a két város kora középkori fejlődése között. Az összehasonlítás alapját az adja, hogy bár mindkét város a Római Birodalom része volt, azonban 476 után teljesen másképpen fejlődtek az eltérő területi elhelyezkedés miatt, hiszen míg Ravenna a birodalom centrumában helyezkedett el, addig York a periféria részét alkotta. A két terület tehát különböző „szerepet” töltött be már az antikvitásban is, amely az egyház helyzetét is meghatározta a kora középkor folyamán. A két város összehasonlításán keresztül így világosan látszik, hogy a földrajzi elhelyezkedés mennyire jelentős hatást gyakorolt egy város fejlődésére. A tanulmány első részében Ravenna, míg a másodikban York történetét és fejlődését ismertetem.

2. Ravenna az osztrogót uralom idején

Ravennát vagy 402-ben vagy 404-ben Honorius császár a Nyugatrómai Birodalom fővárosává tette, és ezt a szerepét egészen 476-ig, Romulus

Augustulus trónfosztásáig betöltötte.¹ A várost először Odoaker szkír vezető foglalta el, majd Zénón keletrómai császár utasítására Theodorik osztrogót vezető megtámadta és legyőzte őt, ezzel elfoglalva az északi területek jelentős részét.² A város az Osztrógót Királyság központjává vált 493-ban, azonban Theodorik megőrizte a *civilitas* rendszer bizonyos elemeit, így a város adminisztratív és közigazgatási rendszere alkalmazkodott a római közjogi rendszerhez. Egyes szenátoroknak megmaradt a hatalmuk, így a *curia*, vagyis a szenátori tanács is működhetett.³ Másrésről Theodorik számára az épületek és az infrastruktúra karbantartása, illetve fejlesztése is fontos volt. Számos *aqueductot* és régi épületet renováltatott, majd további építkezésekbe kezdett. A kereskedelem védelme is nagy szerepet játszott politikájában, hiszen csak így tudták ellátni a lakosságot és a katonákat.⁴ A város politikájának köszönhetően meg tudta őrizni vezető hatalmát, és a királyi adminisztráció központjává vált.

A gótok azonban nem a niceai zsinaton megfogalmazott vallási pontokat követték, ugyanis ariánusok voltak.⁵ Vitatott, hogy mikor tértek át erre az irányzatra. Vannak feltevések, hogy 455-ben, amikor Pannónia területére léptek, de az is elképzelhető, hogy később, vizigót hatásra.⁶ Az azonban bizonyos, hogy Theodorik rendkívül toleráns valláspolitikát folytatott, amely Cassiodorus *Variae Epistolae* című művéből is kiderül: „*Nem tudjuk megparancsolni, hogy egy vallást kövessenek, ugyanis senki sem kötelezhető arra, hogy akarata ellenére higgyen benne.* [Fordítás tőlem – S. D.]”⁷ Egyetlen templomot sem koboztatott el a városban élő más keresztényektől, illetve jó viszonyt ápolt a pápákkal is, akik *magister militum*nak hívták őt.⁸

¹ Svenda Fischer – Hans Lejdegård – Helena Victor: The Fall and Decline of the Roman Urban Mind. In: The Urban Mind – The Cultural and Environmental Dynamics. Ed. Nordquist Sinclair et al. Uppsala 2010. 283.

² Mark J. Johnson: Toward a History of Theoderic's Building Program. *Dumbarton Oaks Papers* 42. (1988) 74.

³ Deborah Mauskopf Deliyannis: Ravenna in Late Antiquity. New York 2010. 113.

⁴ Deliyannis, D. M.: Ravenna i. m. 118.

⁵ Az ariánusok Arius főpap által vezetett csoport voltak a niceai zsinaton, akik azt vallották, hogy a Fiú nem egylényegű az Atyával, csak hasonlólényegű, a Szentlelket pedig vagy Krisztus, vagy Isten alkotta; ezzel a korszak tudósai szerint tagadták a Szentháromságot. Deliyannis, D. M.: Ravenna i. m. 139.

⁶ Deliyannis, D. M.: Ravenna i. m. 140.

⁷ Cassiodorus államférfi és író volt, aki Theodorik udvarában szolgált. A *Variae* tulajdonképpen egy gyűjtemény, amelyben megjelennek Theodorik hivatalos levelei. Thomas Hodgkin: The Letters of Cassiodorus: Being a Condensed Translation of the *Variae Epistolae* of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, Charleston 2010. Letter 27: King Theoderic to all the Jews living in Genoa.

⁸ Deliyannis, D. M.: Ravenna i. m. 156.

Theodorik, mint arról már korábban esett szó, több építkezésbe is belekezdett. Az első ariánus templomok az uralkodása idején jelentek meg a városfalon belül. Hatalomra kerülése után nem sokkal először egy ariánus székesegyházat építtetett, a mai Spirito Santót, amellyel saját hatalmát akarta megerősíteni, illetve a várost a legerősebbek sorába emelni.⁹ Jackie Mann és Mariette Verhoeven kutatásai szerint ez az építkezés annak a jele volt, hogy Ravennát az „Új Konstantinápolyt” akarta tenni, ugyanis a templom külsőre nagyon hasonlított a konstantinápolyi Szent János-templomra. Ez a templom a város központi részén állt, a *platea maiortól*, vagyis az uralkodói negyedtől 300 méterre. Ezzel Theodorik tulajdonképpen kijelölte a város központját.¹⁰ Emellett ettől délnyugatra hozzáfogott a 6. század elején az ariánusok keresztelőkápolnájának létrehozásához is, amely nagyjából 526-ra készült el. Ez a kápolna, illetve a korábban már említett katedrális valószínűleg egy hatalmas komplexum részét képezték, amelynek további elemei viszont nem maradtak fenn. A célja ennek megépítésével az volt, hogy megmutassa hatalmát az ortodox (khalcedóniai hagyományokat követő) keresztelőkápolnában tevékenykedő és a társadalomban egyfajta vezető szerepet betöltő papok számára, és egyúttal csökkentse befolyásukat.¹¹

A másik nagy beruházása a Sant'Apollinare Nuovo templom megépítése volt, amelyet összekapcsoltak a palotájával. Nem csak az építkezés technikai megvalósítása alkalmazkodott a korábbi építési hagyományokhoz, hanem az építőanyagot is a város korábbi épületeinek kövei biztosították. Ez a beruházás azért volt kiemelkedő jelentőségű számára, mert hozzájárult az Amal-dinasztia presztízsének növeléséhez. A templomban emellett látható volt egy mozaik is, amely Theodorikot ábrázolta. Ez egyértelműen jelezte a szoros kapcsolatot az állam és az egyház között.¹² Továbbá a templom és a palota azért is fontosak voltak, mert kifejezték azt a békét, amelyet ő teremtett a posztháborús időszakban. Emellett a korábbi hagyományokat is követte, mikor a templomot Krisztusnak ajánlotta, akárcsak Nagy Konstantin. A templom emellett belső elrendezésében hasonlított Galla Placida, I. Theodosius lányának templomára, a San Giovanni Evangelistára.¹³

⁹ Jackie Mann: *Still Waters, Shifting Powers: The Mystery of Christian Initiation and the Repurposing of Ritual in Theodoric's Ravenna*. Chicago 2015. 17.

¹⁰ Mariette Verhoeven: *The Early Christian Monuments of Ravenna: Transformations and Memory*. Turnhout 2011. 144.

¹¹ Mann, J.: *Still Waters* i. m. 20.

¹² Shane M. Bjornlie: *Politics and Tradition Between Rome, Ravenna and Constantinople: A Study of Cassiodorus and the Variae, 527–554*. London 2012. 2.

¹³ Verhoeven, M.: *The Early Christian Monuments* i. m. 140.

3. Ravenna a bizánci uralom idején

Theodorik 526-os halála után hadvezéreinek nem sikerült a hatalmukat megszilárdítaniuk. I. Justinianus 540-ben hosszú hadjáratok után legyőzte az osztrogótokat, és újra egyesítette az itáliai területeket – köztük Ravennát – a birodalmával. Ekkor a város az exarchátus központja lett, amelynek vezetője a bizánci császár helyi képviselője volt, de nem rendelkezett valódi hatalommal.¹⁴ Azonban a város a bizánciak uralma alatt is az adminisztráció központja, illetve fontos gazdasági központ maradt a kereskedelme miatt. Emellett megtarthatta a városi tanácsát is, amely egészen 625-ig működött.¹⁵ Továbbá az ókori birodalmi hagyományoknak megfelelően folytatódott a pénzverés 540-ben. Egyfajta építési láz is indult, amely során a régi épületek jelentős részét felújították.¹⁶ Figyelemreméltó az az ellentmondás, amely az antik kultúra végének megítélése és Ravenna 6. századi történelme között feszül. Bár ebben az időszakban természeti katasztrófák sora következett be Itáliában – például sorozatosak voltak az áradások és a pestis is felütötte a fejét –, s emiatt hagyományosan ezt az időszakot tekintjük az antik kultúra végének, Ravennában a mindennapi élet az előző századhoz hasonló mederben folytatódott.¹⁷

A bizánciak úgy döntöttek, hogy leszámolnak a gót hagyományokkal és társadalommal, így elvették pozícióikat és a vagyonukat, illetve ezzel párhuzamosan elkezdtek erősíteni a bizánci kultúrát. Ez utóbbi volt az ún. *reconciliatio*, vagyis helyreállítás, amely érintette a templomokat is, ahol a bizánci rítushoz kapcsolódó ábrázolásokat helyezték előtérbe.¹⁸ Justinianus a Polából származó protezsztájt, Maximianust tette meg az egyház élére a városban, és neki adományozta az *archiepiscopus*, vagyis érseki címet. Fontos azonban kiemelni, hogy a pápa sosem ismerte el őt érseknek, csak püspöknek, ugyanis kinevezése ellentétet szült közte és az uralkodó között.¹⁹ Maximianus idején fejeződött be a San Vitale templom építése, amelyet még Ecclesius püspök kezdett építtetni 526-ban. Meglepő, hogy az építkezésben sokat segített, főleg anyagilag egy

¹⁴ Carola Jäggi: Ravenna in the Sixth Century: The Archaeology of Change. In: Ravenna. Its Role in Earlier Medieval Change and Exchange. Ed. Judith Herrin – Jinty Nelson. London 2016. 87.

¹⁵ Deliyannis, D. M.: Ravenna i. m. 208–209.

¹⁶ Deliyannis, D. M.: Ravenna i. m. 205.

¹⁷ Deliyannis, D. M.: Ravenna i. m. 201.

¹⁸ Arthur Urbano: Donation, Dedication, and Damnatio Memoriae: The Catholic Reconciliation of Ravenna and the Church of Sant'Apollinare Nuovo. Journal of Early Christian Studies 13. (2005) 83.

¹⁹ Deliyannis, D. M.: Ravenna i. m. 210.

Julianus nevű bankár és építész, és hozzá köthető a munkálatok befejezése is. Itt tehát szokatlan módon nem az uralkodó, hanem egy polgár nyújtotta a segítséget; bár az máig nem tisztázott, hogy pontosan miért történt így.²⁰

Az 580-as években az egyház egyre inkább az állam pénzügyi segítője lett. Ez például az adózásban is megnyilvánult, amit a földekért fizettek, amiket az állam adományozott számukra. Az exarchák emellett a ravennai érsekeket felhasználták a birodalmi valláspolitikához, és érdemeiknek megfelelően jutalmazták őket, mint Agnellus érseket a 6. században, aki megkapta az ariánus gót egyház földjeit szolgálataiért.²¹ Az ő egyik legfontosabb tette a Sant'Apollinare Nuovo átnevezése, amely megkapta Szent Márton nevét, aki az ariánusok ellen harcolt; ezzel is utalva arra, hogy leszámoltak az ariánus kultúrával. A templomot megtisztította a gót hagyománytól abban az értelemben is, hogy eltüntette azokat a mozaikokat, amelyeken látható volt Theodorik és udvartartása. A templomi teret azonban nem alakította át, ugyanis az megfelelő volt, mind a niceai, mind az ariánus istentiszteletek tartásához.²² Erről így írt a ravennai *Liber Pontificalis* 9. században élő szerzője, Andreas Agnellus: „Az áldott Agnellus püspök felszentelte Szent Márton templomát a városban, amelyet Theodorik király építtetett, és amit Arany Mennyszágnak hívnak; ő mind a szentélyt, mind a falakat mártírokat és szüzeket ábrázoló mozaikokkal díszítette [...]. Ha pedig a folyosónak a falára nézel, akkor megtalálod Justinianus császár és Agnellus püspök arannyal díszített mozaikját. Semmilyen templomnak vagy háznak nincsenek olyan gerendái és mennyezete, mint ennek. Miután felszentelte [ti. Agnellus], Szent Márton püspöki palotájában ünnepelt. Továbbá, ha a szentélyben figyelmesen nézel, akkor az ablak felett megtalálod a következő feliratot: »Theodorik király építette ezt a templomot Jézus Krisztus nevében.« [Fordítás tőlem – S.D.]”²³

Ez a folyamat egyfajta *damnatio memoriae*ként, vagyis az emlékezet elátkozásaként is értelmezhető, amely Jackie Mann szerint azért következhetett be, mert nagy valószínűséggel azáltal, hogy legyőzték a gótokat, alsóbbrendűnek is tekintették őket a bizánciak, így nyomaikat el akarták tüntetni a városban.²⁴

²⁰ Mark J. Johnson: *San Vitale in Ravenna and Octagonal Churches in Late Antiquity*. Reichert Verlag, Wiesbaden 2018. 130.

²¹ Truesdell Sparhawk Brown: *The Church of Ravenna and the Imperial Administration in the Seventh Century*. *The English Historical Review* 94. (1979) 6.

²² Verhoeven, M.: *The Early Christian Monuments* i. m. 154–155.

²³ *Agnellus of Ravenna: The Book of Pontiffs of the Church of Ravenna*. Trans. Deborah Mauskopf Deliyannis. (Medieval Texts in Translation) Washington D. C. 2004.

²⁴ Urbano, A.: *Donation, Dedication* i. m. 96.

A 7. században emellett egy, az eddigieknél drasztikusabb szervezeti változásra is sor került, amellyel a bizánci császár és az érsek a város egyházi hierarchiában elfoglalt pozícióját kívánta magasabb szintre emelni. II. Konstantin 666-ban autokefáliává, vagyis Rómától független egyházzá nyilvánította a ravennait. Ennek értelmében a *pallium*ot, vagyis az érseki hivatali jelvényt, a császár küldte az érseknek a pápa helyett.²⁵ Az akkori érsek, Maurus rendkívül elkötelezett volt a tervvel kapcsolatban, és célja volt, hogy egyházát teljesen különállóvá és függetlenné tegye a rómainál.²⁶ A jelenség értelmezésével kapcsolatban ugyanakkor egy olyan elmélet is felmerült a szakirodalomban, amely szerint mivel Konstantin támadásra készült a longobárdok ellen Beneventóban, ezáltal akarta volna a ravennaiak támogatását megnyerni a háborúhoz, illetve meghálálni az eddigi együttműködésüket.²⁷ Az autokefália megszűnésének története azonban nem teljesen tisztázott. Donusz pápa életrajzában a római *Liber Pontificalis*ban az olvasható, hogy Reparatus követ, aki Bizáncból, II. Konstantintól korábban elhozta az engedélyt az autokefália létrehozásához, Maurus halála után elárulta az érseket, és szembehelyezkedett a császár akaratával, és a pápát felkeresve Ravennát újra Róma irányítása alá helyeztette. Andreas Agnellus saját *Liber Pontificalis*ában azonban azt állítja, hogy ez valójában Theodorik érsekhez – Maurus utódjához – köthető, aki egyezkedett Agaton pápával – a Donusz utáni pápával – és a város így újra Róma fennhatósága alá került, de a helyzet további rendezésének érdekében II. Leó pápával is folytatott tárgyalásokat. A római *Liber Pontificalis*²⁸ szintén leírta Agaton életrajzában ezt a kiegyezést, de II. Leóhoz köti az autokefália megszűnését. Ezek alapján az autokefália működése hozzávetőlegesen 666–679 közé tehető.²⁹

680-tól kezdve azonban ez az erős kapcsolat a bizánci császár és a ravennai egyház között gyengülni kezdett, amiben szerepe volt az egyre gyakoribb longobárd támadásoknak is. Emellett a 8. században a város papjai Róma mellé álltak, amikor az fellépett a bizánci szokások átvételével szemben. Ezután II. Justinianus meg is vakítottatta Félix érseket, illetve Konstantinápolyban

²⁵ Verhoeven, M.: The Early Christian Monuments i. m. 132.

²⁶ Brown, T. S.: The Church of Ravenna i. m. 13.

²⁷ Brown, T. S.: The Church of Ravenna i. m. 17.

²⁸ A *Liber Pontificalis* az első évszázadok pápai életrajzainak kronológus gyűjteménye volt, amely tartalmazta a pápák életrajzi adatait később legendákkal kiegészítve. Magyar katolikus lexikon I–XV. Szerk. Diós István – Viczián János. Bp. 1993–2010. VII. 844.

²⁹ Verhoeven, M.: The Early Christian Monuments i. m. 100–101.

bebörtönöztette.³⁰ Nagy problémát okozott továbbá a 720-as évek második felében a III. León, bizánci császár által indított képrombolási mozgalom, amelynek értelmében az ikonokat és különféle ábrázolásokat el kellett távolítani a templomokból, és ezt a ravennai egyház nem támogatta. Elvileg ez a mozgalom, illetve az ekkori magas adók szerepet játszottak abban, hogy az emberek meggyilkolták 727-ben Pált, az exarchát. Ezután León császár új exarchát küldött ide, Eutychiust. Az ő uralma idején már 739-ben betörték a longobárdok, azonban ekkor még elűldözték őket a velencei dózse segítségével, viszont 751-ben Aitsulf, longobárd vezető elfoglalta a várost, és megölette az exarchát, amellyel véget ért Bizánc uralma Ravennában.³¹

4. York a kora középkorban

Miután Diocletianus létrehozta a tetrarcha rendszert, York lett *flavia Caesariensis* provincia központja; a város tehát katonai és közigazgatási centrummá vált.³² A negyedik századtól kezdve azonban egyre több negatív hatású strukturális átalakulás történt a város területén, ugyanis az erődítmények romlásnak indultak, továbbá a közeli folyók téli áradásai is problémát okoztak. Végül 410 körül elhagyták a várost a rómaiak, amikor is megfosztották III. Konstantin, nyugatrómai uralkodó magisztrátusait a hatalmuktól. Azonban a római jogi elemek még a 420-as vagy 430-as évek elején is megjelenhettek a mindennapi élet egyes vonásaiban és az emberek attitűdjében. Ugyanakkor a római éra vége pontosan nem datálható, ugyanis a 314 és 627 közötti időkből nincsenek dokumentumok ennek igazolására.³³

A város 5–6. századi életéről faépítmények, illetve sírok tanúskodtak, vagyis itt egyáltalán nem voltak olyan jellegű beruházások, mint Ravennában Theodorik idején. Annyi azonban bizonyosan kijelenthető, hogy a római kori *Eberacumban*³⁴ nem szűnt meg az élet, ugyanis az épületei és az erődítménye miatt csábító volt az emberek számára. Korábban a szakirodalomban fellelhetők voltak olyan elképzelések is, amelyek szerint a római korszak után

³⁰ Brown, T. S.: *The Church of Ravenna* i. m. 25.

³¹ *Deliyannis, D. M.*: Ravenna i. m. 277.

³² *British Historical Towns Atlas I–VII*. Ed. Peter Addymann. London 2017. (a továbbiakban: BHTA), V. 13.

³³ *David Michael Palliser*: *Medieval York. 600–1540*. London 2014. 18.

³⁴ Ókori római erődítmény volt a mai York területén. BHTA V. 16.

a Brigantes kelta törzs központja lett a város.³⁵ A mára kialakult konszenzus szerint azonban a városba romanizált britonok (kelta népcsoport) érkeztek, illetve germán katonák is éltek itt, akiket a posztrómai korszak vezetői fizethettek, hogy fegyveres szolgálatot teljesítsenek számukra. Azonban ezekről a vezetőkről, Theodorikkal és más ravennai vezetőkkel ellentétben, nincsenek pontos információink; emléküket walesi balladák őrzik. Ilyen volt például Coel Hen vagy Peredur, akit 580-ban ölhettek meg az Ænglesnek (angolszásznak) mondott betolakodók.³⁶ Daniel Palliser szerint az inváziójuk sikerességének az volt az oka, hogy valamilyen természeti katasztrófára kerülhetett sor 530 körül, amelynek következményeképpen az emberek képtelenné váltak arra, hogy megvédjék magukat; azonban a korábbi szakirodalmakban létezett egy olyan teória is, amely szerint egy „fekete földrég” jelent meg, amely elzárta a vizet a várostól, így sokan elhagyták a területet.³⁷ Az invázió kivitelezésének módjáról nincsenek pontos adataink. Ezen betolakodókhoz köthető a később létrejött Northumbriai Királyság,³⁸ amelynek kezdeti időszakából származik a 314 után következő első írásos emlék, amely szerint 627-ben Edwint, az uralkodót, itt, Yorkban keresztelték meg.³⁹ Ha ez valóban igaz, akkor ez arra utal, hogy a város Ravennához hasonlóan fontos szerepet tölthetett be az adott régió életében.

A Northumbriai Királyság alapítójának, Æthelfrithnek halála után, 616-ban sógora, Edwin ragadta magához a hatalmat. Ő 625 körül feleségül vette Æthelburh katolikus hercegnőt Kentből, aki szerepet játszott megtérésében. Kíséretének tagja volt ugyanis Paulinus, egy római misszionárius, akit I. Gergely pápa küldött még Angliába. David Palliser szerint az ő hatására keresztelkedett meg Edwin, illetve a northumbriai nemesek nagy része. Edwin pedig saját koronázására és keresztelésére egy fából készült templomot építtetett, és tervei között szerepelt, hogy ennek helyén később egy kőből készültet hozzon létre.⁴⁰ Bede Venerabilis így írt erről a *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*-ban: „Edwin király a nép egész nemességével és sok középrétegűvel együtt részesült

³⁵ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 17.

³⁶ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 18.

³⁷ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 26.

³⁸ Az angolszászok több királyságot hoztak létre szerte a mai Anglia területén; ez volt az ún. Heptarchia korszaka, ugyanis összesen 7 ilyen államot alapítottak. 604-ben az egyik királyságnak, Berniciának az uralkodója, Æthelfrith megszerezett egy másik királyságot, Deirát, és egyesülésükkel jött létre Northumbria. Nicholas J. Higham – Martin J. Ryan: *The Anglo-Saxon World*. H. n. 2013. 7–19.

³⁹ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 29.

⁴⁰ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 31.

a hitben és a szent újjászületésben uralkodásának tizenegyedik évében, 180 évvel az angolok Britanniába jövele után az Úr 627. évében. Yorkban keresztelték meg húsvét szent napján, április 12-én Szent Péter apostol templomában, amit maga építtetett vaskos fákból nagy sietséggel, akkor, amikor katekumen volt, és utasításokat kapott annak érdekében, hogy megkereszteljék. Ebben a városban megajándékozta a nevelőjét és egyben a püspököt, Paulinust. Amint megkeresztelték, Paulinus irányításával ugyanazon a helyen hozzákezdett egy nagyobb és nemesebb kőtemplom építéséhez. [Fordítás tölem. – S. D.]⁴¹

A templom építését valószínűleg fia, Oswald fejeztette be 637 körül, és Szent Péternek ajánlotta. Az 1967–1973 között a területen végzett ásatások azt mutatták ki, hogy Edwin palotája a római *principiából* jött létre, ami a mai székesegyház alatt található, így nem meglepő, hogy arra kérte Paulinust, hogy itt legyen a püspöki székhely. Egy másik elmélet szerint azonban nem Edwin volt az, aki kijelölte a székesegyház helyét, hanem Paulinus, aki egy olyan mintát követett a térítés során, amely szerint a püspökök az olyan fallal ellátott városokban telepedtek le, amelyek római eredetűek voltak.⁴² Bárhogyan is volt, ezekből az adatokból látszik, hogy a király és az egyház között szoros együttműködés jött létre, amellyel az uralkodó megszilárdíthatta hatalmát, akárcsak Ravennában ekkortájt a bizánciak.

A pápának, I. Gergelynek az volt az elképzelése, hogy Yorkot, illetve Londont kell megtenni egyházi központokká, vagyis érsekségekké. Ez a terv római kori tapasztalatokon alapult, amikor is ezek a városok voltak a legfontosabbak, viszont nem vette figyelembe a 7. századi állapotokat, amikor is York befolyása csökkent. A térítésvezető Ágoston – akinek a vezetésével érkezett Paulinus is az angol területekre – azonban Canterburyben maradt, amelyről azt tartotta, elemezve a korabeli helyzetet, hogy felsőbbrendűséget élvez Yorkkal szemben.⁴³ York másrésztől azért sem lehetett egy kimagasló érseki székhely kezdetben, mert az adminisztráció folyamatos mozgást igényelt, mind Edwin, mind Paulinus részéről, így nem tartózkodtak sokat a városban, és ez nagyban gátolta a város megerősödését.⁴⁴

⁴¹ Beda Venerabilis (magyarul Szent Béda vagy a „tisztéletreméltó Béda”) szerzetes volt Monkwearmouthban és Jarrowban. Középkori író és tudós volt, aki latin nyelven írt teológiai és történeti műveket. Legismertebb munkája, amelyből az idézet is származik, a *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, amelyben az angolok egyházi történetét írta le. *St. Bede: Bede's Ecclesiastical History of England*. Trans. A. M. Sellar. London 1907. Caput 14.

⁴² Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 32.

⁴³ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 31.

⁴⁴ Peter Muir Tillott: *A History of the County of York: The City of York*. London 1961. 20.

Később azonban Edwin utódai központjukat északabbra tették, és mivel a város ezáltal kívül került a királyság uralmi centrumán, így nincs sok adatunk a 633 és 664 közötti időszakból; míg Ravenna például ugyanekkor a virágkorát élte.⁴⁵ 664-ben viszont Szent Wilfrid, a riponi apátság vezetője lett a püspök, akire Bede Venerabilis szerint Alfrith, Oswiu, northumbriai király fia figyelt fel, amikor Wilfrid egy másik püspökkel vitatkozott a whitby zsinaton.⁴⁶ A vita arról szólt, hogy mikor kell ünnepelni húsvétvasárnapot, és ez annyira meggyőző volt Alfrith számára, hogy Wilfridet felkérte ezután püspöknek. Apja azonban egy ellenpüspököt állított. Az Eddius Stephanus⁴⁷ által készített életrajzban ugyanakkor egy olyan változat jelenik meg, miszerint a király és fia közösen jelölték őt a püspöki székre.⁴⁸ Jelenleg három teória létezik, amelyek megmagyarázhatják a különbséget a két forrás között. Az egyik szerint Alfrith azt szerette volna, hogy a püspöki szék visszakerüljön Yorkba, a második szerint Wilfrid csak Deirában volt püspök, a harmadik szerint sosem volt püspök Yorkban, és egyházmegyéje csak Deira része volt.⁴⁹ Wilfrid nem szerette volna, ha angolszász püspökök szentelnék fel, ezért Galliába utazott, hogy ott kerüljön sor erre a nemes eseményre. Utazása elhúzódtott, és távollétében 666-ban Oswiu Szent Chadot tette püspökké Yorkban. Vele kapcsolatban azonban aggályok merültek fel, ugyanis nem foglalkozott sokat a várossal.⁵⁰ Ebben az évben hazatért Wilfrid is, azonban mivel látta, hogy a püspöki szék foglalt, ezért hazatért Riponba. 669-ben viszont Tarsusi

⁴⁵ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 33.

⁴⁶ Oswiu király hívta össze 664-ben, ugyanis sok különbség volt a kelta és a római eredetű kereszténység között, amelyek egyszerre voltak jelen az angolszász királyságokban. Itt kimondták, hogy a húsvétot a római hagyományokhoz fogják igazítani, és nem az ionai ír szerzetesek elképzeléseihez, akik többször töltöttek be püspöki pozíciót, és főleg térítéssel foglalkoztak. A vitatársa Wilfridnek a Lindisfarne-i püspök és egyben ionai ír szerzetes Colmán volt, aki a kelta álláspontot képviselte, míg Wilfrid a rómaiakat. Oswiu elnökölt a vita során, és végül a római hagyományok javára döntött. *Paul S. Barnwell – Lawrence A. S. Butler – Christopher J. Dunn: The Confusion of Conversion: Streatenashalch, Strensall and Whitby and the Northumbrian Church.* In: *The Cross Goes North: Processes of Conversion in Northern Europe, AD 300–1300.* Ed. Martin Carver. York 2003. 311–326.

⁴⁷ A *Vita Sancti Wilfrithi* írója. Nem beazonosítható, hogy ki is volt valójában. Egyes feltételezések szerint egy pap volt, de mindenképpen Wilfriddel és udvarával közeli kapcsolatban állt. *David Peter Kirby: Bede, Eddius Stephanus and the 'Life of Wilfrid'.* *The English Historical Review* 98. (1983) 101–114.

⁴⁸ *James E. Fraser: From Caledonia to Pictland: Scotland to 795.* Edinburgh 2009. 193.

⁴⁹ *Eric John: The Social and Political Problems of the Early English Church.* In: *Land, Church, and People: Essays Presented to Professor H. P. R. Finberg.* Ed. Joan Thirsk. Reading 1970. 45.; *David Peter Kirby: The Earliest English Kings.* New York 2000. 87–88.

⁵⁰ *Tillott, P. M.: A History of the County* i. m. 22.

Theodor, cantebury érsek látogatást tett a területen, és megtudta, hogy egy püspök „elbitorolta” a másik területét, így Chadot lemondatta, és Wilfridet tette meg újra püspöknek. Ő elhagyatottnak találta Yorkot, így felújításokba kezdett. Új üvegablakokat szereltetett be, ólomtetőt tetetett rá, illetve gazdag bútorzattal is ellátta.⁵¹ Eddius Stephanus így írt erről: „[...] *de a szent püspököt nem hagyta el a lélek – akárcsak Dánielt sem – az Isten házában láttán, ami úgy nézett ki, mint rablók barlangja. Eltervezte, hogy felújítja, és Istennek tetszővé alakítja. Visszahelyeztette a leomlott gerendákat; a kézművesek jó munkát végeztek, és ólommal fedték be a tetőt. Az ablakokat beüvegeztette, így többé nem tudtak a madarak berepülni, viszont a fényt nem zárta ki ezáltal. A falakat megtisztíttatta, amíg »fehérebbek nem lettek, mint a hó« – ahogy a próféta is mondja. A templom belsejét feldíszítette, és új edényeket helyezett el az oltáron. Továbbá földeket is szerzett a templomnak ezáltal is csökkentve szegénységét és gazdagítva alapítványát.* [Fordítás tőlem – S.D.]”⁵²

Wilfrid tevékenysége mellett az, hogy Lindisfarneben – amelynek jelentősége püspöki központként azután nőtt meg, miután a királyok északabbra helyezték a központjukat – törés következett be a püspöki szék folyamatos betöltésében, hozzájárult ahhoz, hogy York újra visszanyerje regionális vezető szerepét.⁵³ Ezzel szemben Ravenna a korszakban szinte végig meg tudta őrizni vezető hatalmát a vetélytársaival szemben.

A 8. században kiemelkedő püspöke volt a városnak Egbert, aki 732-ben foglalta el tisztségét. Az ő testvére volt Eadberht, aki pedig Northumbria királya volt ekkor; így York egyszerre lett vallási és politikai központ.⁵⁴ Hatalomra kerülésükkel a város az európai civilizáció egyik centrumává vált.⁵⁵ Emellett Egbert volt az első a yorki püspökök közül, aki *pallium*ot kapott, így a város érsekség lett 735-ben.⁵⁶ Ő, mivel bátyja uralkodói volta miatt rendelkezett a megfelelő anyagi forrásokkal, iskolát és könyvtárat is szervezett. Alcuin, aki itt tanult, írt egy verset az iskoláról, és ezt az időszakot aranykornak nevezte benne. York vált ekkor Northumbria oktatási központjává, átvéve ezt a szerepet Jarrow-Wearmouth-tól, vagyis Beda Venerabilis iskolájától.⁵⁷

⁵¹ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 33.

⁵² Eddius Stephanus: *Life of Wilfrid*. In: *The Age of Bede*. Trans. J. F. Webb. (Penguin Classics) 1998. 124.

⁵³ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 34.

⁵⁴ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 41.

⁵⁵ Tillott, P. M.: *A History of the County* i. m. 25.

⁵⁶ Palliser, D. M.: *Medieval York* i. m. 41.

⁵⁷ Tillott, P. M.: *A History of the County* i. m. 27.

5. Összegzés

Látható tehát, hogy a két város életében a kora középkorban meghatározó szerepe volt az egyháznak, az uralkodók pedig igyekeztek ezt felhasználni a saját hatalmuk erősítésére mindkét esetben. Bár Yorkban előről kellett kezdeni a keresztény egyházi élet alakítását – amelyet különösen építkezések és térítés révén valósítottak meg – illetve a Római Birodalomban betöltött szerepe sem volt annyira jelentős, mint Ravennának, végül ugyanúgy a kulturális élet központja lett, illetve érseki pozíciójával később szintén vezető szerepet töltött be a vallási életben. Mindkét város vonzotta a kor jelentős gondolkodói: Ravenna főleg Theodorik, míg York inkább Egbert idején. Azonban mindenképpen ki kell emelni, hogy York, ahol más volt az állam adminisztratív struktúrája, emellett a kereszténységnek sem volt évszázadokra visszamenő hagyománya, nehezebben tudta ezt a pozíciót megszerezni, mint Ravenna. Az egyház hathatós támogatása azonban mindkét helyen az uralkodók egyik fő célkitűzése volt, amelyet a legtöbb esetben birtokadományokkal értek el. A jelen tanulmányban bemutatott átalakulások kijelölték Ravenna és York egyházi – és ezáltal valamelyest politikai – helyét a saját szűkebb környezetük koordináta-rendszerében a középkor további részében, a két város összehasonlítása pedig ennek a pozíciónak reményeim szerint egyfajta tágabb értelmezési keretét tárja az olvasó elé.

Dóra Süle

The Relationship between the Church and the Royal Court in the Early Middle Ages – A Comparison of York and Ravenna

The fall of the Western Roman Empire was a watershed moment in European history. Consequently, new tribes emerged, greatly influencing the region's fate. The cities and religious lives of these groups developed differently as a result of their conquering methods and geographical positions within the Empire. The primary goal of this research is to demonstrate these individual aspects of development in the cases of Ravenna and York.

After defeating the Skirian leader, Odoacer, the Ostrogoth king, Theodoric the Great occupied Ravenna. Despite the fact that the Goths were the followers of Arianism, Theodoric was tolerant in his religious politics: he did not deprive Christians who followed the rules of the Nicaean Synod of any church. The Sant'Apollinare Nuovo church, which was connected to Theodoric's palace, was his most prestigious church. His main goal was to demonstrate the greatness of his dynasty, the Amals. After Justinian the First, the Byzantine emperor died in 540, Belisarius, his general, conquered the city. After gaining power, the Byzantines began to reorganize the city by eradicating Gothic culture. This method, known as reconciliation, was also used in churches, along with *damnatio memoriae* (which means "condemnation of memory"). Consequently, Bishop Agnellus renamed Sant'Apollinare Nuovo to Saint Martin Church. The church and the priests had a great role in the Byzantine era, as they paid taxes for the lands given by the leaders of the city and used that money to support the administration. The 8th century iconoclastic movement, however, ruined this good relationship.

After the Romans left York in 411, the Anglo-Saxons appeared in the region and established several kingdoms. With the union of two kingdoms, Deira and Bernicia, the Northumbrian Kingdom was born which had a great role in the city's life. According to Bede the Venerable, one of Northumbria's most significant kings, Edwin was crowned here in 627 by the missionary Paulinus. Edwin first built a wooden church, but after his coronation, he began constructing a more distinguished stone church. Unlike Ravenna at the time, we have no information about the church between 633 and 664 because Edwin's heirs relocated their centres to the northern regions, leaving the city out of their purview. The church was later named after Saint Peter. The revival of the city was the result of Bishop Wilfrid's and Egbert's work in the 7th and 8th centuries.

The churches and bishops who collaborated with political leaders had a significant impact on the city's life and administration. Furthermore, the changes that occurred shaped the ecclesiastical life in the later Middle Ages as well.

Szalai Bence

A középkori bulvársajtó egy fejezete – a Drakula-mítosz történelmi háttere és hitelessége

1. Bevezetés

Kétségtelen, hogy a román történelem legnépszerűbb és legtöbbek által ismert alakja az egykori Havasalföld vajdája, Vlad Țepeș, más néven „Karóbahúzó” Vlad. Jelen tanulmányomban azt szeretném feltárni, hogy milyen történelmi okok húzódtak meg a személye körül kialakult mítosz mögött, kitérve az erről szóló források keletkezésének körülményeire, azokat természetesen erős kritikával kezelve.

Munkám során magyar és román történészek munkáinak segítségével először röviden szükségesnek tartom felvázolni Havasalföld középkori történetét és a Balkán-félszigeten zajló események tágabb kontextusába helyezni azt, természetesen külön részletezve Drakula hatalomra kerülésének és uralkodásának körülményeit. Ezt követően a Drakula-mítosz elterjedését vizsgálom meg behatóbban, és külön-külön mutatom be ennek legfontosabb forrásait: a német Drakula-történeteket, Michael Beheim költeményét, az orosz Drakula-elbeszélést, valamint a magyar, bizánci és török történetírói munkákat.

2. A havasalföldi állam kialakulása

A Balkán-félsziget már a középkorban is egy nagyon sokszínű, megosztott térség volt. A megosztottságból ered a térség instabilitása, aminek több oka

is van. Tekintve, hogy a forráshiány és az ebből fakadó eltérő nézetek nehezé teszik a háttér vizsgálatát, valamint tanulmányom nem ennek feltárását hivatott elvégezni, a térség bemutatását most egyféle aspektusból kiindulva közelítem meg.

A félszigetnek sajátos földrajzi környezete van. A nagy hegyvidékek láncolata védelmet ad, de a közlekedés és a kereskedelem mellett a lakosság, illetve az egyes települések közötti kapcsolatteremtést is megnehezíti, ezért csak nehezen lehetett egy egységes államszervezet alapjait megteremteni. A földművelés leginkább az Al-Duna vidékén tudott csak kialakulni. A hegyvidéki területek földművelésre, különösen gabonatermesztésre kevésbé voltak alkalmasak – legjobb esetben is csak az önellátás erejéig voltak a földek termőre fordíthatók –, ezért itt inkább a térség adottságaihoz könnyebben alkalmazkodó állatfajták, például a juh és kecske tenyésztése honosodott meg. A helyhez kötöttség hiánya azonban nagyobb mozgási szabadságot biztosított a lakosságnak, amit a politikai önállóság megvédéséhez is felhasználhattak. A félsziget legnagyobb folyója északon a Duna, de ez nem kapcsolta össze a térséget, így nem tudott olyan szerepet betölteni, mint amit a délnémet térségeknél, a jelentősebb városok pedig a félsziget periferiáján helyezkedtek el.¹

A politikai instabilitás elsődleges oka a környező nagyhatalmak (Bizánc, Velence, Magyar Királyság) politikája. A Bizánci Birodalomnak mindig is érdeke volt a Balkán feletti uralom, így többször tett kísérletet annak bekebelezésére, de két átmeneti időszakot leszámítva ez sikertelen volt. Annak érdekében, hogy megelőzzék egy erős hatalom kialakulását a térségben, amely fenyegetné a birodalmat (mint amilyen a Bolgár Cárság volt), a rómaiak által is előszeretettel alkalmazott „*divide et impera*” elvet alkalmazva osztották meg az országokat. A széttagoltság és sokszínűség ellenére a politikai instabilitásban hasonló vonások figyelhetők meg az egyes országok történetében, hiszen az állandó, de változó intenzitású külső hatalmi befolyás mellett a számos belső konfliktus is rányomta a bélyegét a terület politikai képére. Ezek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a középkor során nem alakult ki egy, az ezredfordulótól a középkor végéig fennmaradó államalakulat, Bizáncot leszámítva.²

Bár a félsziget területén meghatározó volt a délszláv etnikai elem, az egyes népcsoportok eltérő múlttal, szokásokkal, hagyományokkal rendelkeztek, ezeket az ellentéteket pedig még az ortodox hit sem tudta úgy összehangolni, ahogyan azt a nyugati kereszténység többé-kevésbé sikerrel valósította meg. A középkori balkáni történelemmel kapcsolatban fennmaradt források sokszor

¹ Angi János et al.: Európa az érett és a kései középkorban (11–15. század). Debrecen 2001. 334–335.

² Angi J. et al.: Európa i. m. 335.

csak felületes információt nyújtanak, így a félsziget történetírásában fontos szerepet kapnak az egyes mondák, mítoszok, hiedelmek, ezek azonban nem elegendőek a korszak hiteles és alapos feltárására. Ez is oka annak, hogy nehéz megállapítani Havasalföld létrejöttének pontos idejét és annak előzményeit.³ A román nyelvben található jövevényszavak és néhány 10–11. századi bizánci írott feljegyzés alapján arra lehet következtetni, hogy létezett egy, a Balkán délebbi területein élő *blach* vagy *vlach* nevű pásztornép, mely vándorlásai során eljutott a Kárpátok déli térségéig. A vándorlás legfőbb oka nem is annyira a transzhumáló állattartás, mint inkább a bizánci fennhatóság elől való menekülés volt. Helyzetüket könnyítette a tatárjárás, az Al-Duna vidékén élő kunok által elszenvedett jelentős veszteségek miatt a vlachok könnyűszerrel le tudtak telepedni a területen.⁴

A havasalföldi állam létrejötté Basarab vajda (1324–1352) idejére tehető, aki egész Havasalföldet egyesítette és a Szörényi bánságot is elfoglalta, ami kiváltotta Károly Róbert ellenszenvét. A magyar király 1330-ban hadjáratot indított a fejedelemség ellen, de Szörény visszaszerzését leszámítva kudarcot vallott, ami megerősítette Havasalföld helyzetét. A 14. század másik legfontosabb folyamata az önálló ortodox egyházszervezet létrehozása volt, mellyel az ország el tudta kerülni a bizánci befolyást. A 14. század végén a Balkánon megjelenő oszmán törökökkel először Öreg Mircea fejedelemnek (1386–1418) kellett megküzdenie. Az ő uralkodása tekinthető a fejedelemség fénykorának, kiterjedése ekkor volt a legnagyobb: az ország a természetes határokig terjedt ki (Kárpátok, Duna, Fekete-tenger), és magába foglalta újfent a Szörényi bánságot. Mircea tevékenysége során komoly fegyvertény a külső politika terén, hogy Luxemburgi Zsigmonddal szövetségre tudott lépni. Fejedelemségét az országon átáramló intenzív kereskedelem megadóztatásából származó jövedelmekből épített várakkal és az ebből fenntartott hadsereggel készítette fel a török ellen. A hódítás korszaka ezzel végképp lezárult, és a védelemre való berendezkedés vált elsődlegessé. Mircea hűségesküt tett Zsigmondnak, így a nikápolyi vereséget követően sok erőfeszítésébe telt, hogy a török előre nyomulást meg tudja fékezni. Innentől kezdve a havasalföldi uralkodók egy óvatoss hintapolitikát folytattak a magyarok és az Oszmán Birodalom között, lojalitásuk mindig e két ország befolyása mértékének függvényében változott. Ez kockázatos vállalkozás volt, hiszen az erőviszonyok rossz felmérése súlyos következményekkel járhatott. Így járt Mircea fia, Ördög Vlad (más néven Vlad Dracul), aki eleinte inkább a magyar király felé orientálódott. Belépett

³ Angi J. et al.: Európa i. m. 335–336.

⁴ Angi J. et al.: Európa i. m. 344–346.

a Zsigmond által alapított Sárkány-rendbe (*Societas Draconis*) is.⁵ A várnai csatát követően viszont átpártolt a törökhöz, ám Hunyadi János 1446-ban elfogatta és lefejeztette.⁶

A havasalföldi társadalom feudalista berendezkedése az első pillanattól kezdve jelen volt. Nagyon hamar létrejöttek az egyházi és földesúri nagybirtokok, az utóbbit birtoklók voltak a bojárok. Birtokukon belül nagyfokú önállóságra tettek szert, begyűjthették az adót, és az igazságszolgáltatás és a rendfenntartás is jogkörüket képezte. Ők foglalták el az országos főméltóságokat. A kisbirtokosok, más néven kisbojárok birtokuk szerényebb mérete miatt a katonáskodás felé fordultak. A parasztság körében továbbra is jelen maradt a pásztorkodás, mint gazdálkodási forma, amely ezután is nagyfokú mobilitást biztosított számukra. A gazdagabb parasztok pedig megengedhették maguknak, hogy birtokaikon rabszolgákat (holop) dolgoztathassanak. A nagybirtokok ekkor még az állattenyésztésből és gyümölcsstermesztésből profitáltak elsősorban. A Kárpátok lejtőin nyitottak ugyan bányákat, de az ércikitermelés soha nem tett szert akkora jelentőségre, mint Erdélyben. Az iparos réteget a térségben a kevésbé jelentős városi kézművesség jelentette. A városi polgárság létszáma alacsony volt, érdekérvényesítő képességük pedig ebből kifolyólag is elenyésző volt még ekkor.⁷

3. *Drakula havasalföldi uralma*

Vlad Dracul 1436-os hatalomra lépésével szakadás következett be az I. Basarab által alapított havasalföldi vajdadinasztiában, és innentől kezdve két ágról beszélhetünk, az I. Dan (1383–1386) nevét viselő *Dănești*-ágról, és a Vlad leszármazottai által alkotott *Drăculești*-ágról, amely ágak ezután folyamatos harcban álltak a hatalomért. Ligát szerveztek maguk köré, és mindig valamelyik nagyhatalom támogatásával (legtöbb esetben a magyarok vagy az oszmánok segítségével) követelték a trónt. A hatalomátvétel minden esetben véresen zajlott és a győztes szövetségese mindig ki tudta terjeszteni befolyását az országra, amely így maradék szuverenitását is elvesztette. Marcantonio 16. századi olasz történetíró a két csoportosulás közötti ellentétet a vallási különbségekben kereste, hiszen a *Dănești*iek ortodoxok, míg a *Drăculești*iek katolikusok voltak.⁸

⁵ A latin *draco* (azaz sárkány) szóból ered a román *dracul* („az ördög”) kifejezés.

⁶ Angi J. et al.: Európa i. m. 346–347.

⁷ Angi J. et al.: Európa i. m. 347–348.

⁸ Vlad Dracul, hogy Hunyadi János támogatását elnyerje, felvette a római katolikus hitet, ami a románok (és a török) esetében hazaárulással ért fel.

Nyilván ez is hozzájárulhatott az ellentétek kiéleződéséhez, azonban itt igazat tudok adni a szakirodalomnak, miszerint a legnagyobb konfliktusforrás nem más volt közöttük, mint a hatalom megszerzése iránti igény.⁹

A török szultán a magyarbarát Vladot Brankovics György szerb despotához és Kasztrióta György albán fejedelemhez hasonlóan meg akarta törni. 1442-ben a Portára parancsolta a havasalföldi vajdát és három fiát (Mircea, Vlad és Radu). A két fiatalabb fiút Egrigöz várába záratta, akik később a szultán udvarában nőttek fel. Itt megtanulták a szultán korlátlan hatalmát, és birodalomigazgatási stílusát, köztük a hadsereg vezetését is. Az ifjú Vlad részletesen megismerkedett a hadseregszervezéssel, hadjárat-vezetéssel. Ezek mellett azonban a mérhetetlen szigor nyerhette el tetszését, amit a későbbiekben ő maga is megvalósított uralkodása alatt.¹⁰

A lefejezett Dracul helyére Hunyadi II. Vladislavot ültette a havasalföldi trónra, miközben a Dănești-csoportosulás lefejezte Vlad legidősebb fiát, Mirceát. Azonban Hunyadi 1448-as rigómezei vereségét követően II. Vladislav politikai háttere megingott. A lehetőséget ki akarta használni a középső Dracul-fiú, Vlad, de a török támogatás ellenére kudarcot vallott, így rokonához, II. Bogdán moldvai vajdához menekült, ahonnan a vajda halála utáni trónviszály miatt Istvánnal (a későbbi III. István) Magyarországra tértek, és elnyerték Hunyadi János támogatását. A Fogarasért Erdély ellen támadó II. Vladislavot elűzte, és a havasalföldi trónt Vladnak, Drakulának adta. Ezzel megkezdődött havasalföldi uralkodása. Sz. Farkas Jenő könyvében az 1456–1462 közötti időszakot, mint második uralkodási szakasz mutatja be, ugyanakkor úgy gondolom, az 1448-as kísérlet nem tekinthető uralkodásnak, hiszen hatalmát a térségben csak a főváros, Tîrgoviște elfoglalásával tudta megalapozni.¹¹

Drakula első lépésként hűségesküt tett Magyarországnak, így a külpolitikai stabilitás megteremtése után a belügyek felé fordíthatta figyelmét. Legfontosabb feladatának a központi hatalom megszilárdítását tekintette. Zsoldoshadsereget szervezett, mely így az ő személyétől függött. A néppel szembeni bizalmatlanságát bizonyította, hogy saját testőrgárdával rendelkezett. Drakula a legnagyobb problémának a nagybirtokos bojárok közötti széthúzást és a vajda iránti ingadozó lojalitást találta. Ennek megszüntetése érdekében, a számos kivégzés mellett, eltörölte kiváltságaikat. A drasztikus lépések miatt a bojárok Albu cel Mare vezetésével fellázadtak, de Drakula ezt könnyűszerrel leverte.¹²

⁹ *Adolf Armbruster: Romanitatea românilor. Istoria unei idei. București 1972. 72.*

¹⁰ *Sz. Farkas Jenő: Drakula vajda históriája. Bp. 1989. 25–26.*

¹¹ *Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 27–28.*

¹² *Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 29.*

Hunyadi László el akarta távolítani Drakulát a trónról, így utódjelölteket támasztott ellene, akik az erdélyi szászok segítségével kívántak hatalomra jutni. Ezt kihasználva Drakula számos támadást indított Dél-Erdély ellen. A gazdag szász városok jelentős szerepet játszottak a levantei kereskedelem Fekete-tengertől a német területek és a Baltikum felé haladó útvonalán az áruforgalom lebonyolításában, így a havasalföldi vajda erdélyi vérengzéseinak története könnyűszerrel eljutott nyugatra és északra. A konfliktus csak Hunyadi Mátyás trónra kerülésével simulat el. Mátyás törökök felé való semlegessége miatt nőtt az oszmán nyomás Havasalföldön, így Drakula bizonyítás gyanánt az összes Havasalföldön tartózkodó szász és magyar kereskedőt karóba húzatta. A magyar király bosszúból a Dănești-ág egy tagját, III. Dant akarta a havasalföldi trónra ültetni, de a korábbi kísérlethez hasonlóan ez a próbálkozás is kudarcba fulladt.¹³

A magyar–havasalföldi ellentétet a II. Pius által kezdeményezett törökellenes, széleskörű összefogás oldotta fel. Ekkor javult Havasalföld külpolitikai helyzete. Az adriai térségben gyengülő Velence számára nagyon fontosak voltak a havasalföldi–moldvai kapcsolatok, hiszen törökellenes politikájukban jobban számíthattak rájuk, mint az egyre inkább nyugati expanzióra törekvő Hunyadi Mátyásra.¹⁴

Az összefogást nem nézte jó szemmel a szultán, és Havasalföld ellen küldte Hamza béget, aki azonban a gyurgyevói csatában vereséget szenvedett, és maga is elesett. Fejét Drakula Mátyásnak küldte, ezzel is kifejezve hűségét a magyar koronához. Hamarosan pedig ellentámadásba lendült, és 1462 elején Észak-Bulgáriában falvakat és városokat dúlt fel, mellyel Európa-szerte felhívta magára a figyelmet.¹⁵

A szultán azonban nem nyugodott bele a szégyenébe. 1462 nyarán maga II. Mehmed támadta meg Havasalföldet 70 000 fős seregével. Egészen a fővárosig, Tîrgovişteig sikerült eljutniuk, ahol meglátták a híres „Drakula kertjét”, amely húszezer karóba húzott, főként török katonából állt. Maga a szultán is megrendült. A hadjáratra eljött Drakula öccse is, (Szép) Radu. A jó diplomáciai érzékkel rendelkező ifjú a vajdájuk ellen hangolta a bojárokat, és megszerezte a havasalföldi trónt. A híveit és befolyását fokozatosan elvesztő Drakula Mátyástól kért segítséget, aki azonban könnyűszerrel elfogatta a vajdát.¹⁶

¹³ Nicolae Iorga: Lucruri nouă despre Vlad Țepeș. Convorbiri Literare 35. (1901) 149–161.

¹⁴ Sz. Farkas Jenő: Drakula az összeesküvés-elméletek hálójában. Világtörténet 32. (2010) 4. sz. 13.

¹⁵ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 38–40.

¹⁶ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 39–43.

Mátyás kihasználta Drakula szorult helyzetét. A magyar király folyamatosan kapta az anyagi támogatást az európai országoktól a törökellenes harcokhoz, amiben azonban nem sok eredményt tudott felmutatni, így a kimagyarázás legkönnyebb eszköze az volt, ha a hatalmi potenciával már nem bíró Drakulát teszi bűnbakká. Sz. Farkas Jenő szerint a történészek körében ma már konszenzus van a tekintetben, hogy ennek elérése érdekében Mátyás egy hamis levelet írt Drakula nevében a szultánnak, amit később „megszerzett”. A levél szerint Drakula hűséget esküdött a török szultánnak. Később Mátyás a levél másolatát elküldte II. Pius pápának is, és a „törökkel szimpatizáló” Drakulát a törökellenes harcok akadályozó tényezőjeként tüntette fel. A térség korabeli politikai viszonyrendszerének ismeretében azonban az események ilyen fordulata meglehetősen megalapozatlannak tűnik. Mindenekelőtt Drakula részéről indokolatlan külső politikai orientációváltás lett volna hűséget fogadni a szultánnak azok után, hogy az 1462. évi hadjáratával kivívta a szultán ellenszenvét. Bár abban a bizonyos hamis levélben bocsánatot kért a Portától, ez már meglehetősen késő lett volna, hiszen az 1462. november 7-re datált levél idején már régóta öccse, Radu ült a havasalföldi trónon. A levélben foglaltakat látszik cáfolni továbbá az a tény is, hogy Mátyás nem tudott olyan konkrét eseményt felmutatni, amelyben Drakula az ő törökellenes fellépésének kerékkötője lett volna.¹⁷

Bár elfogultan fogalmaz, mégis igazat adhatunk Makkai László gondolatának: „[...] kétségtelenül beteges, de több mint egyéni jelenség. Fanatizmusa, szörnyettei nagyrészt abból a kétségbeejtő helyzetből magyarázhatók, melyben Havaselve őrlődött.”¹⁸ Bár kegyetlen uralkodó volt, elrettentő tetteivel példát akart statuálni, elsősorban a bojárok okozta anarchia felszámolása végett. Makkai László továbbá rámutatott, hogy ő volt az egyetlen vajda, aki mindig feltétlen hűséget tanúsított a Magyar Királyság felé, még akkor is, ha az hatalmának elvesztését jelentette.¹⁹

Eugen S. Cucerzan Makkainál sokkal kézzelfoghatóbban foglalja össze Drakula politikai „ars poeticáját”: „*Machiavelli csak néhány évtizeddel később fogja felvázolni annak a fejedelemnek az arcképét, akinek joga és kötelessége – az ő felfogásában – minden áron kikovácsolni a központosított államot*”²⁰ Vlad Ţepeş Havasalföldjén a függetlenség szó egy erőskezdű uralkodót jelentett, tehát a szuverenitás nem is elsősorban a gazdasági, társadalmi és katonai helyzettől

¹⁷ Sz. Farkas J.: Drakula összeesküvés i. m. 14.

¹⁸ Makkai László: Magyar-román közös múlt. H. n. 1989. 80.

¹⁹ Makkai L.: Magyar-román i. m. 80.

²⁰ Eugen S. Cucerzan: Vlad Ţepeş – etikum és függetlenség. Korunk 35. (1976) 12. sz. 939–940.

függött – nyilván ezeket sem szabad figyelmen kívül hagyni –, hanem az uralkodó személyétől és az azt körülvevő kultusztól.²¹

Drakulában volt egyfajta küldetéstudat, mind lokális, mind európai szinten. Lokális szinten célja a „kemény kéz” politikájával a bojárság megfékezése, amely megosztott volt és hajlandó lett volna akár a töröknek is behódolni. Hadseregét a parasztokból és a holopokból szervezte, ebben a lépésében szintén a bojárság háttérbe szorításának igénye érhető tetten. Európai szintű elképzeléseiben fontos szerepet játszott, hogy felismerte Havasalföld kulcsfontosságú szerepét a törökkel szemben, amit Mátyásnak sem félt hangoztatni. Joggal állíthatjuk, hogy Drakula idején Havasalföld viselte azt a „kereszténység bástyája” szerepet, ami a későbbiekben Magyarországra, illetve Erdélyre hárult. Drakula tisztában volt azzal, hogy országa nem tudja felvenni a versenyt az Oszmán Birodalommal, de még a Magyar Királysággal szemben is csak alig; mégis végig kitartott a törökkel szemben.²²

4. A Drakula-mítosz elterjedése német nyelvterületen

Vlad Țepeș már életében Európa-szintű hírnévre tett szert. A dél-erdélyi szász városokban rendezett vérengzések híre egészen a német területekig eljutott már az 1450-es évek végén, főként a szász kereskedők révén. A történetek kezdetben szájhagyomány útján, majd kéziratos formában terjedtek. A kéziratok közül négy maradt fenn: az ausztriai Lambach kolostorban őrzött Drakula-történet csak másolat formájában maradt meg; a svájci Sankt Gallen-i apátságban őrzött *Geschichte Drakole Waide* (Drakula vajda története); a londoni British Library-ben egy *Die histori von dem pösen Dracol* (A gonosz Drakula története) című kézirat; és a franciaországi Colmar városi könyvtárában is megmaradt egy kézirat. Meglepő módon ezeknek topográfiai és történelmi adatai teljes mértékben megegyeznek, így arra következtethetünk, hogy valamennyinek a forrása ugyanaz az írott dokumentum lehet, méghozzá egy röpirat (*Flugblatt*). Ennek keletkezésére vonatkozóan a történeti kutatás a „magyar összeesküvés” (*Hungarian Plot*) elméletét dolgozta ki. Lényege, hogy Hunyadi Mátyás Drakula elfogatását követően egy európai szintű „propagandakampányt” indított el, megalapozva ezzel azt a téves híresztelést, miszerint a havasalföldi vajda miatt kellett feladnia a törökellenes harcokat. A cél a vajda hírnevének befekettítése, a tettei mögött lakozó rosszindulat felnagyítása és alakjának „démonizálása”

²¹ Cucerzan, E. S.: Vlad Țepeș i. m. 939–940.

²² Cucerzan, E. S.: Vlad Țepeș i. m. 939–940.

volt. Az elképzelés kézenfekvő lenne, ugyanakkor nemcsak a klasszikus Drakula-történetek jutottak el nyugatra, hanem a vajda török ellen aratott győzelmeiről szóló hírek is. Az elméletet cáfolja továbbá az a tény is, hogy a fentebb felsorolt négy kézirat keletkezését az 1450-es évekre datálják, amik így nem tárgyalják a vajda elfogatását, pedig az a Mátyás-féle propagandának kihagyhatatlan eleme lett volna.²³

A Drakula-mítosz keletkezésének idejében jelent meg német területeken a könyvnyomtatás. A történetek horrorisztikus jellegére felfigyeltek a korabeli nyomdászok, és a profitszerzés lehetőségét is meglátták benne. Egy német krónikás szerint már 1462-ben terjesztették Drakula képmását a hozzá fűzött magyarázó szövegekkel együtt. Emellett megjelentek a kis, 6–8 oldalas füzetecskék is, amelyekben összegyűjtötték a máig fennmaradt Drakula-történeteket, melléjük pedig fametszeteket is készítettek. Annyira sikeresek voltak a nyomtatványok, hogy több kiadást is megéltek, ami mutatja, hogy ezek a horrontörténetek már akkor is mennyire népszerűek voltak. A Flugblattokat és újságokat a 16. század közepéig adták ki, majd a 19. században már nyomtatott könyv formájában is publikálták őket.²⁴

Bár a történetek a mai napig megrázó hatásúak, mégis képet adnak „Karóbahúzó” Vlad uralkodásáról. A német szövegeket vizsgálva arra a megállapításra jutottam, hogy legkedveltebb kivégzési módszere a karóba húzás lehetett, de előszeretettel alkalmazta ezek mellett a megnyúzást és a megfőzést is. A Drakula-korabeli Flugblatt meglehetősen szenzációhajhász módon mutatta be a kivégzéseket: „Számos embert oldalvást húzatott karóba, mindenféle népeket [...], úgy, hogy azok sokáig rángatóztak, rúgkapáltak, vinnyogtak egymás hegyén-hátán, mint holmi békák. Aztán kezüket és lábukat is felnyársalta. Mindeközben gyakorta a saját nyelvén beszélt, mennél nagyobb jajveszékelést csaptak amazok, annál nagyobb volt az ő öröme.”²⁵ A szövegrészlet egy, a mások szenvedését élvező, és abból töltekező Drakula képét vázolja fel az olvasónak, vagy éppenséggel a hallgatóságnak. Ezt alátámasztja az Sz. Farkas Jenő könyvében is megjelenő korabeli fametszet, amely a reggelizés közben az aznap karóba húzatott emberek szenvedését néző Drakulát ábrázolja.²⁶

A kínzáson kívül megfigyelhetjük a hátborzongató és fanyar „drakulai humort” is: „Jött hozzá küldöttségbe egy becsületes ember, s ott találta őt azon népek közelében, akiket éppen karóba húzatott. Drakula ott járkált alattuk és

²³ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 52–55.

²⁴ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 62–70.

²⁵ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 14–15.

²⁶ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 13.

nézte őket, egy nagy erdővel vetekedett sokaságuk. Ekkor megkérdezte a küldönc Drakulától, miért mászkál ott a bűzben. Drakula is megkérdezte őt, hogy bűdösnek találja-e. Az meg azt felelte: igen. Ekkor nyomban felnyársaltatta őt jó magasra, hogy ne érezze a többiek bűzét.”²⁷

Az egyik történet szerint az országban az összes koldus számára rendezett egy lakomát. Az evés közben a helyszíniül szolgáló istállót rágyújtotta a lakomázókra, akik így bent égtek. Elmondása szerint „ők fizetség nélkül feleszik az emberek javait, s erre nem szolgáltak rá.”²⁸ Ez egy olyan társadalom-elképzelésre enged minket következtetni, melyben Drakula számára bizonyos helyzetben élő emberek nem képzik részét a népnek, csak azok, akik hasznos tagjai tudnak lenni a közösségnek.

A 16. századi német krónikákon és sajtótermékeken kívül a legjelentősebb forrásunk Michael Beheim elbeszélő költeménye, melynek eredeti címe: *Von ainem wutrich hiess Trakle waide von der Walachei* (Drakula havasalföldi vajda dolgairól).²⁹ Beheim (1416–1472) a 15. századi német irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja volt. Mint költő, több főúr szolgálatában is állt, és számos udvarban megfordult, de ezek közül a legkiemelkedőbb III. Frigyes német–római császár bécsi udvarában töltött időszak volt (1459–1466). 1462-ben találkozott Bécsújhelyen Jakab baráttal, aki megtapasztalta Drakula kegyetlenkedéseit. A szerzetes visszaemlékezései inspirálták Beheimet az elbeszélő költemény megírására, melyet 1463-ban, a Drakula bebörtönzése utáni évben be is mutatott III. Frigyes udvarában. Emellett forrásként felhasználhatta a Sankt Gallen-i kéziratot és a kor sajtótermékeit, szóbeszédeit is. Beheimot nem érdekelte a történelem és politika olyan mértékben, így munkájában Drakula uralkodása helyett inkább rémtettei kerültek előtérbe. Ugyanakkor Beheim a történelmet a költemény moralitásának kifejezéséhez használta fel, miszerint a történelem Isten eszköze, hogy végig vigye terveit az emberiségen. Így a sorok között bibliai képek is előfordulnak. Ennek megfelelően Drakulát mint a „világi bűnök megtorlóját” mutatta be.³⁰

A Drakula-költemény elbeszélő stílusban íródott. Ám a költő már nem a recitáló előadásmóddal mutatta be, hanem énekelte, és közben hangszerrel

²⁷ Constantin I. Karadja: Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș. In: Încinarea lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani. Ed. Constantin Marinescu. Cluj 1931. 196–206.

²⁸ Karadja, C. I.: Incunabulele povestind i. m.

²⁹ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 59.

³⁰ Tóth G. Péter: Emberevők – törökverők. A magyarokról kialakított sztereotíp képek és a végvidéki lakomák kérdése. In: Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Szerk. Pócs Éva. Bp. 2003. 256.

(feltehetően lanttal) kísérte. A versszakok és strófák szerkezete alapján David B. Dickens már a *Meistersanghoz* sorolja a költeményt, ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy nehéz a besorolása, ugyanis Beheim idejére tehető az átváltás az arisztokrata-orientált *Minnesangból* a *Meistersangba*.³¹

Michael Beheim költeménye tartalmának hitelességét sokáig kétségbe vonták, de napjainkban már hitelt érdemlőnek tituláljuk. Beheim kalandos élete során többször megfordult Magyarországon Cillei Ulrik szolgálatában. Ura meggyilkolásakor börtönbe vetették, ezért a Hunyadiakkal sohasem szimpatizált, így a Mátyás iránti elfogultság szóba sem jöhet. Ugyanakkor költeményének bizonyos részeit meglehetősen kritikával kell kezelni. Például eszerint a szorult helyzetben lévő Drakula a szultántól kért segítséget, cserébe Mátyást és kíséretét ígérte neki.³² Ebből arra lehet következtetni, hogy Beheim vagy elhitte a Mátyás-féle híreszteléseket, vagy csak a történet alakulása érdekében írta ezt le. Mindenesetre mindkettő hipotézis esetében levonhatjuk a következtetést, hogy fenntartással kell kezelni Beheim strófáit.

Sokan a költő forrásául szolgáló Jakab barát hitelességét is kétségbe vonják. Ám Beheim más munkáira is jellemző, hogy a cselekmény vagy a saját tapasztalatain, vagy elsődleges szemtanú beszámolóján alapul. A költemény végén van egy történet, miszerint a vajda találkozott három szerzetessel (köztük a szemtanúval, Jakabbal is). Drakula Jakab társait kérdezte ki, azzal kapcsolatban, hogy milyen véleménnyel vannak róla. Míg az egyik hízlegéssel próbálta az uralkodó kegyeit megnyerni, a másik vádaskodóan lépett fel vele szemben és pokolra jutását jósolta. Ezután a vajda a hízlegő szerzetest karóba húzatta, mondván ő nem mondott igazat. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy mi történt a harmadik jelenlévővel, Jakabbal? A megmaradt nyomtatványok és kéziratok csupán a két szerzetesről tesznek említést, amely ellentmondást Bleyer Jakab kétféleképpen véli feloldhatónak: egyrészt szerinte elképzelhető, hogy a költő annak érdekében emelte be szemtanúját a történetbe, hogy beszámolója még hitelesebbnek tűnjön, másrészt viszont az is lehetséges, hogy Beheim csupán félreértette szemtanúja mondanivalóját.³³

³¹ David B. Dickens – Elizabeth Miller: Michel Beheim, German Meistersang, and Dracula. *Journal of Dracula Studies* 5. (2003) 5.

³² Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 59–62.

³³ Bleyer Jakab: Beheim Mihály Vlad Drakul oláh vajdáról szóló költeménye s annak kútfői értéke. *Századok* 38. (1904) 876–882.

5. Az orosz *Drakula*-történet

Az orosz területekre egyféle *Drakula*-elbeszélés jutott el (*Povest' o Drakule*), melyről két 15. század végi, és jónéhány 17–18. századi másolat maradt fenn. Ezek közül az egyiknek tudjuk a pontos keletkezési dátumát is: a beloozerói Kirill-kolostor Jefrosin nevű szerzetese 1490. január 28-án végzett a lemásolással, de ezt már egyszer korábban, 1486-ban is megtette. A másik korabeli másolat egy pszkovi eredetű gyűjtemény részeként maradt fenn az utókor számára.³⁴

A *Drakula*-történetek valószínűleg III. Iván moszkvai nagyfejedelem diplomátája, Fëdor Kuricyn 1482-es budai követsége révén juthattak el Oroszország területére. Ezt bizonyítja, hogy a mű olyan adatokat tartalmaz, melyeket csak Magyarországon lehetett beszerezni. Ilyen volt *Drakula* halálának és az őt követő fejedelem hatalomra kerülésének a híre, valamint az a pontos helyismeret, ami a történetekben megjelenik. Azt az eshetőséget, hogy német krónikák tudósításai jutottak volna el orosz földre, Ioan Bogdan és Jurij Striedter már hitelt érdemlően megcáfolták.³⁵

Bár a kézirat keletkezésének forrását ismerjük, annak szerzősége a mai napig vitatott. A műben számos olyan nyelvi sajátosság található, amelyek a korabeli szerb nyelv hatására utalnak, így az átvett *Drakula*-mű akár szerb eredetű is lehet. Ezt a feltevést látszik alátámasztani az a tény is, hogy Mátyás udvarában éltek szerbek, valamint a budai követség idején már létezett szerb nyelvű *Drakula*-történet, amit a Magyarországon élő szerb deákok alkottak. A Mátyás-kori diplomáciai levelezésben az egyetlen használatban lévő szláv nyelv a szerb volt, a magyar királynak III. Ivánhoz írt levelének eredeti változata is szerbül íródott. A Budára érkezett követek pedig nyilvánvalóan a kancelláriával kerültek kapcsolatba. Zoltán András a találkozás idejére egyfajta irodalmi „múcserét” is valószínűsít, amit erősít a tény, hogy a közös vallás révén az oroszoknak nem kellett a műben lakozó „latin ármánytól” tartania.³⁶ Bár a szerb *Drakula*-történet nem maradt fenn, létezését csak filológiai alapon lehet feltételezni, de ebben a korban számos más szerb deákság által írt irodalmi alkotás eljutott Oroszországba.³⁷

³⁴ Zoltán András: Megjegyzések az orosz *Drakula*-történetek keletkezéséhez. *Filológiai Közöny* 20. (1984) 149.

³⁵ Ioan Bogdan: Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. București 1896. 119.; Jurij Striedter: Die Erzählung vom walachischen Vojevoden Drakula in der russischen und deutschen Überlieferung. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 39. (1961) 398–427.

³⁶ Zoltán A.: *Drakula* orosz i. m. 149–154.

³⁷ Ilyen módon jutott el például a magyar Szent László-legenda vagy a szerb Nagy Sándor-regény is Oroszországba.

Ha összevetjük az orosz Drakula-történetet annak német variánsával, a Beheim költeményében felbukkanó „világi bűnök megtorlójaként” tekintett alakkal, szembetűnik, hogy az orosz elbeszélésben az erkölcsi tanítói szándék kap nagyobb hangsúlyt. Ebbe beletartozik többek között az igazságosság is, melyet a legjobban az elbeszélés 4. fejezete mutat meg: *„Drakula a maga országában minden bűnt könyörtelenül megtorolt, [...] lett légyen az illető bojár vagy pap vagy szerzetes, vagy egyszerű ember, vagy bármilyen gazdag.”* Ugyanitt kerül megemlítésre egy eset, amiben egy sokak által felkeresett forrásnak a kútjához kihelyezett egy díszes aranyserleget, melyből az arra járók ihattak. Az idő múltával ez a kupa ott maradt, hiszen senki nem merte ellopni.³⁸

Az igazságosság nagyon imponált az erőskező, szigorú uralkodói ideált kedvelő III. Ivánnak, aki előszeretettel tanulmányozta ezeket a Drakula-történeteket. Nagyon érdekes, hogy a német történetekben kialakult homogen Drakula-képpel ellentétben az orosz sokoldalúbb, hiszen az igazságos és kegyetlen Drakulával szemben itt megjelenik a hitét elhagyó havasalföldi vajda képe is: *„Drakula mindig jobban szerette a földi élet múltó gyönyöreit, mint az örök élet végtelen boldogságát, s ezért elhagyta hitét, elárulta a pravoszláv egyházat, a fényből a sötétségbe merült, s mert nem akarta túrni a börtön múltó kínjait, inkább örök gyötrelmekre kárhoztatta magát.”*³⁹ Az idézetben markánsan megjelenik a szerző vallási elfogultsága. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Vlad apja, Dracul már korábban áttért a római katolikus hitre, így feltehetőleg megtérésének oka nem a Mátyás börtönéből való szabadulás reménye volt.

A vérengzésben örömét lelő Drakula német területeken kialakult viszonylag egyhangú képével ellentétben az orosz elbeszélésben a vajdának további emberi vonásai is megjelentek. Ezt a legjobban a történetekben megjelenő cinizmusa fejezi ki. A karóba húzottak bűzét kifogásoló, hasonló sorsra jutott szolgálhoz például így szólt: *„A karó magasba emel, és a bűz így nem jut el hozzád!”*⁴⁰

Az igazságos, nagyformátumú fejedelem képét erősítik a külföldi uralkodók követveivel diskuráló Drakuláról szóló jelenetek is (11–12. fejezetek).⁴¹ Az orosz elbeszélés megemlíti, hogy a vajda előszeretettel tett fel keresztkérdéseket a hozzá látogató diplomatáknak, ezzel is tesztelve alkalmasságukat a követségre, és ha azok nem feleltek meg elvárásainak, karóba húzatta őket, nem félve annak esetleges diplomáciai következményeitől.

³⁸ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 73.

³⁹ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 80.

⁴⁰ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 78., 85.

⁴¹ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 78–79.

Mint látjuk, az orosz Drakula-elbeszélés a némettől lényegesen eltérő funkciókkal bír, melyet Sz. Farkas Jenő ekképpen fogalmaz meg: „*Ami a német krónikákban horror, rémisztő kegyetlenség és vérengzés, az az orosz változatban erkölcsi tanulssággal fűszerezett anekdotává szelídül.*”⁴² Erre nagyon jó példa a gondatlan háziasszony kivégzésének története.⁴³ Míg a német történetben a férfi „*kurta ingje*” (mely semmiképpen sem a feleség hanyagságára enged következtetni), addig az orosz változatban a „*szakadozott, ócska ingje*” miatt húzatta karóba a feleséget.

Mindezek ellenére ne gondoljuk azt, hogy az orosz történetek szegényesebbek azokban a borzalmakban, amiket korábban a Flugblattokból és Beheim költeményéből kiolvashatunk. A 8. fejezetben például különösen részletesen írja le, hogyan járt el Drakula a házasságtörő nővel szemben.⁴⁴

6. Magyar források

A korabeli magyar írott források közül Antonio Bonfini humanista történetíró munkái emelkedők ki, aki az 1480-as években örökölte meg a havasalföldi vajda történetét. Ekkor már húsz év eltelt Drakula erdélyi vérengzései, illetve tíz év a halála óta, így a történetek célja már nem a kortársakban való félelem- és borzongáskeltés volt, hanem sokkal inkább a vajda tetteinek utókor számára történő megörökítése.⁴⁵

Érdekes, hogy Bonfini nem emlékezik meg Drakula elfogatásának okáról, pedig Mátyás király udvarában élt. A történetek felsorolása hasonlít az orosz Drakula-elbeszéléshez, de Bonfini csak hat történetet említ meg, ami meglepően kevés.⁴⁶ Ezt a hat anekdotát ráadásul egymás után, az orosz elbeszélésben szereplő sorrendnek megfelelően írta le.⁴⁷ Sz. Farkas Jenő egy tanulmányában azt jelöli meg a szokatlanul hiányos beszámoló okának, hogy „*Mátyásnak harminc éven keresztül nem volt elegendő pénze ahhoz, hogy Drakula hírnevét minden eszközzel befektítse!*”⁴⁸ Ugyanakkor véleményem szerint ennek semmi köze az anyagi háttérhez. Egyrészt addigra már aktualitását veszítette

⁴² Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 85.

⁴³ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 17. Vö. 76.

⁴⁴ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 76.

⁴⁵ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 86.

⁴⁶ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 86–88.

⁴⁷ Antonio Bonfini: Mátyás király. Ford. Geréb László. (Monumenta Hungarica II.) Bp. 1959. 217.

⁴⁸ Sz. Farkas J.: Drakula összeesküvés i. m. 17.

a Drakula-ellenes „médiakampány”, másrészt pedig az is elképzelhető, hogy az akkor halványuló Drakula-mítoszt kevésbé találta fontosnak történetírás szempontjából az itáliai történetíró.

7. Bizánci és török krónikák

Bár Drakula hatalomra kerülésekor még létezett a Bizánci Birodalom, korábbi regionális vezető szerepét ekkorra már elvesztette. Ennek ellenére természetesen a bizánci történetírás továbbra is megmaradt, így beszámoltak a havasalföldi eseményekről is. A leghitelesebb bizánci forrásnak Laonikosz Kalkokondülész görög történetíró krónikája tekinthető. Kalkokondülész részletesen mutatja be Drakula uralkodását a belső rend megszilárdításától az Oszmán Birodalommal vívott harcokig, melyben természetesen erős törökellenes érzelmek is tetten érhetők.⁴⁹

A török krónikások beszámolóiban meglehetősen sok pontatlanság és ferdítés figyelhető meg, így ezek vizsgálatánál erős forráskritikát kell alkalmaznunk. A legtöbb fennmaradt forrás az 1462. évi történeésekről számol be: Hamza bég megöletéséről, és az azt követő észak-bulgáriai hadjáratról, melyet a török támadás és Drakula Mátyás általi elfogatása követett. Jelentőségében ezek közül is kiemelkedik három forrás. Az „1486-ki Névtelen”-nek nevezett krónikás a havasalföldi hadjárat kapcsán Drakula éjszakai rajtaütését emelte ki: „*Drakul-oglu Kazikli⁵⁰ nem mervén nyiltan szembeszállani Mohammed szultánnal, éjjeli támadást intézett, de megveretett és megfutott.*” A vajda ezután az elbeszélés alapján Magyarországra menekült, ahol a szerző szerint a király Drakulát megölette.⁵¹ Természetesen tudjuk, hogy mindez nem igaz, és a szerző az éjszakai rajtaütés leírását is elferdítette a törökök javára.

Nesri az Oszmán-ház története című munkájában az „oláhországi hadjárat” előzményeként megemlíti a Hamza béggel történeteket is. Előző forrásunkhoz hasonlóan a havasalföldi hadjáratból az éjszakai rajtaütést emeli ki, de sokkal fondorlatosabban fogalmaz az 1486-ki Névtelenhez képest: „*A padisah hős szolgálói készen voltak, azonnal észrevették, hogy harcz kezdődött és megtudták, hogy a Kazikli vojvoda intézett éjjeli támadást. De meg sem mozdultak,*

⁴⁹ Sz. Farkas J.: Drakula vajda i. m. 89.; Laonikos Chalcocondil: Expuneri istorice. Trad. Vasile Grecu. București 1958.

⁵⁰ A törökök Vladot előszeretettel nevezték „karós vajdának” (kazikli vojvoda).

⁵¹ Török történetírók I–III. Ford. Thúry József – Karácson Imre. (Török–Magyarkori Történelmi Emlékek II. Írók) Bp. 1893–1916. (a továbbiakban: TMTE), I. 27.

*hanem várakoztak, hogy a hitetlenek hatoljanak be a táborba. Mikor behatoltak, a harcosok egyszerre Allaht kiáltva karddal támadtak a hitetlenekre és úgy leaprították őket, hogy fele sem maradt életben [...].*⁵²

Turszán bég nemcsak az 1462-es hadjáratról számolt be, hanem magáról Drakuláról is írt, egészen pontosan „vérszomjas zsarnok”-ként és „kegyetlen gyaur”-ként hivatkozott rá. A bég többek között megemlíti, hogy egy ember vétkéért akár az egész falut képes volt kiirtani a vajda. Megörökítette a híres „Drakula kertjét” is, ám azt nem az 1462. évi hadjárat részeként mutatta be, illetve a karóba húzottak között leírása szerint nem volt egy török sem. Ezzel a ferdítéssel nyilvánvalóan a birodalma presztízsét kívánta megóvni. Drakula sorsáról azonban itt sem találunk pontos információt, mert a Turszán által Vlad halálával kapcsolatban alkalmazott eufemizáló megfogalmazás tényszerű adatokban igencsak szegény: „*börtönbe vetették, hol lelke a pokolra költözött.*”⁵³

Mint láthattuk, a török krónikák nem írtak túl részletesen a havasalföldi eseményekről, és a belőlük kinyerhető szegényes adatok elemzése is csak szigorú forráskritika mellett lehetséges.

8. Összegzés

Bár Vlad Țepeș korántsem volt könnyű helyzetben hatalomra kerülése elején, drákói szigorral megszilárdította a belső rendet, és olyan erővel lépett fel a török ellen, mellyel európai szintű elismerést váltott ki. A török által szorongatott Drakula helyzetét használta ki Hunyadi Mátyás, aki bűnbakot csinált a havasalföldi vajdából, ezáltal rá hárítva a felelősséget a török elleni harc akadozó intenzitásával és csekély eredményeivel kapcsolatban, amelyhez a kor lehetőségeihez képest újjátásnak számító könyvnyomtatást is felhasználta. A havasalföldi vajda katonai sikerei mellett így rémtetteinek híre is futótűzként terjedt szét Európában. Német nyelvterületen a mátyási propaganda által még színesebbre festett, horrorisztikus történetek nagy közkeletűségnek örvendtek, ezeket maga Michael Beheim is megörökítette egy ezersoros költeményben. A némettel szemben az orosz Drakula-történeteknek más a keletkezési háttere, társadalmi és politikai funkciója, így azok sok elemükben eltérnek a német verzióktól. A szenzációhajász és manipulatív történetek helyett előtérbe került az erkölcsi tanítói szándék, a realista cinizmus. A török források ehhez képest főként az 1462. évi hadjárat eseményeire fókuszálnak, melyeknél erőteljes írói

⁵² TMTE I. 67–68.

⁵³ TMTE I. 85–87.

elfogultság figyelhető meg, szemben a bizánci történetírás termékeivel, melyek törekkenességükből fakadóan hőst láttak a havasalföldi vajdában. A magyar források közül Bonfini történeti munkái érdemesek kiemelésre, melyek sok hasonlóságot mutatnak az orosz Drakula-történettel, ezáltal elképzelhető, hogy ezen két forrás egy töről fakad. A Drakula által elrendelt kegyetlen kivégzések hitelességét ugyanakkor sajnálatos módon egykorú levéltári források segítségével sem igazolni, sem megcáfolni nem lehet, így azok hitelességének megállapítása során jórészt csupán a szerzőiket és azok megbízóit feltételezhetően vezérlő szándék vizsgálatára hagyatkozhatunk.

Bence Szalai

A Chapter of the Medieval Tabloids – the Historical Background and Credibility of the Dracula Myth

The research focuses on the historical context of the Dracula Myth, as well as the issue of the credibility of still existing Dracula-stories. Within sources with historical value, Michael Beheim's Dracula-poem is particularly dealt with. The Balkan region's predicament will be presented at the start of the research. Following that, the history of Wallachia up to Vlad Dracul will be briefly discussed.

To understand the Dracula Myth, it is indispensable to study the voivode's reign in deeper details. The research will look at dynastic disagreements as a result of Vlad's father's accession to power, as well as Vlad Țepeș' reign from Turkish captivity to gaining the Wallachian throne. It will be presented how the voivode as Hungarian vassal attempted to set the Ottoman Empire at defiance, highlighting his expedition in North-Bulgaria in 1462 and the Ottoman's punitive aggression. Dracula requested assistance from his overlord King Matthias against the rethroned Radu by the Ottomans. However, the Hungarian king had Dracula imprisoned. At the conclusion of the examination of the historical context, its possible causes will also be investigated.

The process of the spread of the Dracula Myth and its reasons will be presented in the second half of the study. Because there are still existing sources in the German, Ottoman/Byzantine, and Russian regions, they will be presented separately, with parallels and differences noted. Concrete stories will be used in the study, and it will be shown what kinds of discrepancies can be found in the same story between the various regions.

Taschek Zoltán

A Társadalombiztosítási Közlöny irodalmi számainak története és elemzése

1. Bevezetés

A két világháború közötti Európát, mint Ablonczy Balázs megállapította, virágzó folyóirat-kultúra jellemezte.¹ Az 1920-as években Magyarországon is több, politikai, társadalmi kérdésekkel foglalkozó elméleti lap jelent meg, különösen az ellenzéki csoportok, illetve az egyházak körében. Nem véletlen tehát, hogy Bethlen István miniszterelnök is nagy hangsúlyt fektetett egy eszméit képviselő folyóirat megalapítására, 1927-ben így útjára is indult a Magyar Szemle.² A Szekfű Gyula által szerkesztett lap története jól ismert a szakirodalomban. A történeti kutatás figyelmét ugyanakkor mindmáig elkerülte egy másik, 1929-ben, szintén kormánytag által alapított, rövid életű folyóirat, amely a Népjóléti és Munkügyi Minisztérium hivatalos lapja, a Társadalombiztosítási Közlöny „irodalmi számaiként” jelent meg. A folyóirat ismeretlensége nem meglepő, hiszen az alapító, Vass József népjóléti miniszter – és Bethlen miniszterelnök gyakori helyettese – életpályája, tevékenysége is a korszak történetének egy részleteiben máig feltáratlan része.³

¹ *Ablonczy Balázs*: A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941.) Bp. 2018. 134–135.

² *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp. 1999. 290.

³ Életútjának rövid bemutatását lásd: *Timár István*: A bethleni konszolidáció „szürke eminenciása”. Vass József politikai pályafutásának vázlata. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 22. (1995) 4. sz. 67–73. Pályájának egyes aspektusait magam is bemutattam már. Lásd: *Taschek Zoltán*: „Az ország szolgálatában megmaradni a legfőbb erkölcsi kötelesség.” Vass József miniszterelnök-helyettesi szerepe a Bethlen-kormányban. *Clio Műhelytanulmányok* (2019) 4. sz. 4–56.; *Uő*: Vass József népjóléti és munkügyi miniszter szociálpolitikai programjának előzményei és előkészítése. *Fons* 28. (2021) 561–595.

Tanulmányomban tehát ennek a szociálpolitikai folyóiratnak a történetét, tartalmi jellemzőit mutatom be, mindenekelőtt arra keresve a választ, hogy a folyóirat mennyiben szolgálhatta Vass szociálpolitikai terveit, céljait. Tanulmányomban először a lap megindításának hátterét vázolom fel, ezt követően a folyóirat legfontosabb szerzőit mutatom be, kitérve származásuk, tanulmányaik és munkahelyük legfontosabb jellemzőire. Ezután az orgánium tartalmát ismertetem, elsősorban kvantitatív módszer alkalmazásával. Bemutatom a lap témáit, azt elemezve, hogy melyek voltak a leggyakrabban megjelenő kérdések, problémák a folyóiratban. Ezt követően pedig arra térek ki, főként a recenzeált külföldi szakirodalom és a külföldi szerzők írásainak bemutatásával, hogy milyen nemzetközi orientáció, kapcsolatépítési szándék jellemezte a lapot. Végül röviden kitérek a folyóirat megszűnésének körülményeire és lehetséges okaira.

2. A folyóirat létrejöttének okai

A lap megindulásához vezető út bemutatásához egészen 1917-ig szükséges visszamenni. A Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium létrehozásáról ugyanis még abban az évben született döntés, érdemi, jelentős tevékenységet azonban sokáig nem fejtett ki. Feladatköre az 1920-as évek elejére alakult ki véglegesen, hosszas, főként kormányon belüli viták során: elsősorban a közegészségügy, társadalombiztosítás, gyermekvédelem, lakásügy, menekültügy és a hadigondozás tartozott közéjük. Jelen téma szempontjából is fontos lépés volt ugyanakkor, hogy a mezőgazdasági munkásság biztosításának ügyét 1919-ben ismét a Földművelésügyi Minisztérium gondjaira bízta.⁴ Ennek a tarcának az élére került 1922 júniusában Vass József. Vass 1877-ben született Sárváron, kisiparos családban. Papi pályára lépett, teológiai és filozófiai tanulmányait Rómában végezte 1898–1905 között. Az első világháború végéig elsősorban katolikus társadalmi, keresztényszocialista mozgalmakban tevékenykedett, főként publicisztikai tevékenységet folytatott, illetve 1911-től egészen 1919-ig a Pesti Szent Imre Kollégium igazgatója is volt. 1920-ban már képviselővé választották, és rövid közéleti működése, illetve kultuszminiszteri működés után került a nép-jóléti tárca élére, amely tisztséget haláláig, 1930 szeptemberéig betöltötte.⁵

⁴ A minisztérium létrejöttéről, feladatköreiről folyó vitákról lásd: *Taschek Z.*: Vass József nép-jóléti i. m. 561–567.

⁵ Pályájának 1920 előtti alakulására röviden lásd: *Taschek Z.*: Az ország szolgálatában i. m. 10–12.; *Új*: Vass József népjóléti i. m. 565–566.; *Tímár I.*: A bethleni konszolidáció i. m. 68.

Minisztersége alapvetően két szakaszra osztható: 1922–1926-ig a gazdasági, pénzügyi nehézségek, a konszolidáció miatt számottevő reformokra nem nyílt lehetőség, a minisztérium tevékenysége – ahogy egy beszédében Vass nevezte – „romeltakarításban”, különösen a menekültügy és lakásügy válságos helyzetének kezelésében merült ki.⁶ Ezt követően a gazdasági világválság kitöréséig ugyanakkor jelentős előrelépésekre kerülhetett sor, ezek közül a legfontosabbak a „lex Vass”-ok, az elsősorban az ipari munkások társadalombiztosítására vonatkozó törvények (a baleset- és betegbiztosítás reformja, illetve az öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvasági biztosítás bevezetése) voltak. Felmerül a kérdés, hogy ebben a helyzetben Vass miért tartotta fontosnak, hogy a minisztérium kiadásában egy folyóirat is megjelenjen?

Számos megnyilatkozásában utalt arra a véleménye szerint súlyos problémára, ami e lépésének alapvető oka lehetett. Egyik visszatérő panasa volt ugyanis, hogy a társadalomban nem tapasztal megértést, támogatást a szociálpolitikai intézkedések iránt. Már 1923-ban, népjóléti miniszterségének első szakaszában, az ínségnyhító akció tapasztalatai alapján úgy vélte, „a minden jóban dúsuló ezrek észrevétlen haladnak el a nyomorgók tömegei mellett”, ezért „fel kell rázni letargiájából a társadalmat.”⁷ Néhány évvel később, reformprogramjának kezdetén is arról beszélt a képviselőházban, hogy a kulturális törekvésekkel szemben az ő feladatkörének nincs Magyarországon „kormányzati multja”, ezért először „utakat kell még törnie és a nagyközönség előtt rokonszenvenessé kell tennie” terveit.⁸ 1929 nyarán még határozottabban beszélt arról, problémának tartja, hogy „igen kevésbé elterjedt” Magyarországon a „szociálpolitikai megértés”, mert „a szociálpolitika, ez nóvum Magyarországon, szűk kör, a megértők, az adeptusok, az ezt sürgetők szűk körét nem számítva. [...] a szociálpolitikai megértés, amely tehervállalással is jár, nagyon szűken vagyon meg, ennek következtében az energiám egy jelentékeny részét éppen arra kell fordítanom, hogy bebizonyítsam a nemzetnek, hogy ezeket a terheket kell vállalni, mert ezek vállalása nélkül a legnagyobb bünt követjük el magának a nemzetnek jövő sorsával szemben.”⁹

⁶ Társadalompolitikai feladataink. Az 1926 október 24-30-ig tartott közegészségi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai. Bp. 1927. XI.

⁷ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) IV. 1407. b. Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára. IX-16/1922. Vass jelentése a városi ínségnyhító akció első szakaszáról, 1923. júl. 16. 30.

⁸ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója (a továbbiakban: KN), III. 37. ülés (1927. ápr. 8.) 79.

⁹ KN XXII. 325. ülés (1929. jún. 20.) 362.

Erre az akadályra egyik válasza a kiterjedt kapcsolatépítés volt, különösen 1926–1927-ben.¹⁰ Egykori újságíróként pedig nyilvánvalóan tisztában volt a sajtó erejével is. Ezért propagált egyes, a népjóléti tárcához kötődő folyóiratokat, úgy kormánytagokat, mint a közigazgatás vezetőit, felszólítva őket arra, hogy a lapokra mind maguk, mind a nekik alárendelt szervezetek fizessenek elő.¹¹ Egy szintén 1929-ben publikált cikkében „szociális irodalom” megteremtését sürgette, amely „ama nagy alapkérdéseket fejtegetné és világítaná meg, amelyeknek alapos ismerete nemcsak a tömegek százmillióiban, hanem sajtóságos tanítási rendszereink miatt az intelligencia nagyobb részében is hiányzik.”¹² A miniszter célja tehát egyrészt az lehetett, hogy más, a minisztérium fennhatósága alá tartozó, elsősorban egészségügyi kérdéseket tárgyaló folyóiratok helyett egy általában szociálpolitikai problémákat boncolgató periodika jöjjön létre. Másrészt minden bizonnyal legalább ennyire fontos volt számára, hogy az új lap határozott világnézeti arcúval rendelkezzen. Erre utal egyik közeli barátja, Marczell Mihály későbbi visszaemlékezése: mint írta, előtte gyakran emlegette Vass azt a tervét, hogy egy „katolikus szociális irányú revút fog megindítani, amely [...] szőnyegen tartja, megvitatja és irányítja az új kor gazdasági kiegyensúlyozását.”¹³ Ennek ugyanakkor először az intézményi és személyi feltételeit kellett megteremteni. Erre az 1927-ben és 1928-ban törvénybe iktatott társadalombiztosítási reformok nyújtottak lehetőséget.

3. A szerzőgárda

A két társadalombiztosítási törvény új intézményrendszert hozott létre Országos Munkásbiztosító, majd Társadalombiztosító Intézet (OTI) néven.¹⁴

¹⁰ Erről bővebben lásd: Taschek Z.: Vass József népjóléti i. m. 584–590.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 26. Miniszterelnökség, iktatott iratok. 1925–XXIII–1399. Vass 1925. feb. 26-i levele a miniszterelnöknek; BFL IV. 1402. b. Főpolgármesteri általános iratok. 201/1929. Vass 1929. jan. 17-i körlevele a főispánokhoz és a főpolgármesterhez.

¹² Vass József: Hogyan küzdhet a világ a kommunizmus ellen? Újság, 1929. január 27. 1.

¹³ Marczell Mihály: Az őrhelyen (Vass József 1877–1930). In: Magyar Katolikus Almanach 4–5. (1930–1931) 611. Egy alkalommal nyilvánosan is utalt erre: 1929 elején a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének – amelynek 1927 óta elnöke volt – egyik ülésén jelentette ki, hogy a katolikus gondolat „amely irodalmi formában van hivatva megnyilatkozni, hivatva van arra, hogy a haladást egyrészt a maga kristálytisztá fehérségével s erejével előrevigye, másrészt megakadályozza – amennyire tőle telik – a haladással szükségképpen velejáró elbotlásokat és lelki dekadenciákat.” Egyesületek. A Sajtó 3. (1929) 112.

¹⁴ A reformokat tömören ismerteti: Romsics I.: Bethlen István i. m. 285–286. Lásd továbbá: Petrák

Elnöki székébe Huszár Károly keresztényszocialista politikus, volt miniszterelnök került.¹⁵ Az új szervezet pedig új tisztviselők alkalmazását is igényelte. Vass ugyanakkor nem pusztán bürokratikus feladatok ellátására keresett alkalmas személyeket, ugyanis egy tanácsadó csoport kialakítása is tervei között szerepelt. Ennek létrehozásával pedig a fiatal szociálpolitikust, az 1927 eleje óta a népjóléti minisztériumban dolgozó Kovrig Bélát bízta meg.¹⁶ Kovrig visszaemlékezése szerint az említett törvények életbelépését követő intézeti kinevezések során felhatalmazást kapott a minisztertől arra, hogy „több érdekelt egyetemi tanárral együttműködve” „korlátozott számú fiatal doktort jelöljön kinevezésre, olyanokat, akik már komoly érdeklődést mutattak a szociálpolitika és vagy munkaügyek iránt”.¹⁷ A kinevezések során maga Kovrig is az új intézet tisztviselője lett, így 1929-re, elsősorban az általa vezetett főosztály néhány új hivatalnokából (1. táblázat) létrejött egy minisztériumon belüli „informális szociálpolitikai műhely”, amelynek feladatává vált Vass támogatása a kodifikálás terén, javaslatok kidolgozása, a miniszter informálása különböző kérdésekről, életkörülményekről, kormányzati intézkedések társadalmi hatásairól.¹⁸

Ennek hét tagja adta az új folyóirat fiatal vezető gárdáját. Eszmei, társadalmi hátterük, amelyet Kovrig említett munkájában részletesen bemutat, igen jellemző volt: ötüik katolikus vallású volt, és szintén öten kispolgári családi háttérrel rendelkeztek.¹⁹ Abból a milióból érkeztek tehát, amely a korszakban a keresztény pártok egyik fő társadalmi bázisának számított.²⁰ Karakterisztikus volt végzettségük is: szintén öten a Közgazdaságtudományi Karon végeztek.²¹ Azon az új karon, amely Ablonczy Balázs értékelése szerint az új rendszer

Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939. Bp. 2008. 248–253., 255–260. A törvények politikai hátterét tárgyalja: *Bódy Zsombor:* Az ipari munka társadalma. Szociális kiívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig. Bp. 2011. 160–191.

¹⁵ *Bódy Zs.:* Az ipari munka i. m. 185.

¹⁶ Életrajzát lásd: *Petrás Éva:* Egy tudós útja a szociálpolitikától a kereszténydemokrácia felé. Kovrig Béla portréja. In: *A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka.* (75 éves a Kereszténydemokrata Néppárt.) Szerk. Petrás Éva. Bp. 2019. 107–121. A korábban Bethlen mellett dolgozó Kovrig népjóléti minisztériumba kerülésének körülményeit, okait lásd: *Taschek Z.:* Vass József népjóléti i. m. 584–587.

¹⁷ *Kovrig Béla:* Katolikus demokratikus és szociális mozgalmak Magyarországon. (75 éves a Kereszténydemokrata Néppárt.) Bp. 2019. 337.

¹⁸ *Kovrig B.:* Katolikus i. m. 337.

¹⁹ *Kovrig B.:* Katolikus i. m. 343.

²⁰ *Gergely Jenő:* A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944). Bp. 1993. 37–38.; *Uő:* A keresztény pártok és a választások 1920–1947. Századok 130. (1996) 625–626.

²¹ *Kovrig B.:* Katolikus i. m. 343.

intézményeként jött létre 1920-ban. Szellemiségét, céljait jól mutatja első dékánjának, Bernát Istvánnak első tanévnyitó beszéde, melyben többek között kijelentette, hogy „sem a nyereségvágy, sem a proletárdiktatúra szörnyűségei nem lehetnek a jövő nemzedék ideáljai. Ezeket a keresztyén lelkiismeret ellenőrzése alatt álló törekvéseknek kell helyettesíteni.”²²

A katolikus társadalom és politikai élet, valamint az egyetem jelentette tehát azt a két – és közös halmazzal is bíró – közeget, amelynek vezető személyiségei a műhely tagjainak egy jelentős részét felkarolták. Ahogy Kovrig Béla Vass „felfedezettje” volt, úgy ehhez hasonló kapcsolati háló másoknál is jól kimutatható. Szeibert János például már korábban is kapcsolatban állt Huszár Károllyal, ugyanis 1926-ban megjelent, Sárvár monográfiája című munkája előszavát a későbbi OTI-elnök írta.²³ Szintén Huszár karolta fel azt a Rajniss Ferencet, aki ugyan nem tartozott a műhely törzstagjai közé, de a folyóiratban publikált.²⁴ Egy másik fontos személyiség volt Czettler Jenő agrárpolitikus, a közgazdasági egyetem tanára, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt képviselője,²⁵ aki 1928 elején – Vass kérésére – elvállalta a Képviselőház alelnöki tisztségét is.²⁶ A Rajnisshoz hasonlóan a műhelyhez lazábban kapcsolódó, de a folyóiratban rendszeresen publikáló Mészár Oszkár egy községmonográfiáját Czettler javaslatára jutalmazta meg a kar.²⁷

Mindez szintén jól mutatja Vass szándékait, hiszen a miniszter, aki az újságírás mellett oktató-nevelő tisztségeket is viselt a politikába lépése előtt, nagy hangsúlyt fektetett a fiatal tehetségek felkarolására, természetesen mindennekelőtt a szociális kérdések iránt érdeklődőket tekintve. Miniszterként ezt azért tekinthette különösen fontosnak, mert miközben – mint arról már volt szó – a társadalomban érzéketlenséget látott a szociálpolitika iránt, az új generációban már kedvezőbb tendenciákat vélt felfedezni. Ennek jele volt többek között egyik 1929 nyarán mondott beszéde, amelyben optimistán fejtegette, hogy

²² Idézi: Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Bp. 2005. 243–244.

²³ Szeibert János: Sárvár monográfiája. Szombathely 1926. 4–6. Szeibert rövid életpályáját lásd: Naszádos István: Dr. Szeibert János 1903–1983. Vasi Szemle 38. (1984) 295.

²⁴ Sipos Péter: Rajniss Ferenc, a publicista és a politikus. In: Szálasi minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója. Szerk. Sipos Péter. (Korok és dokumentumok.) Bp. 2001. 8., 11. Írása a folyóiratban: *Rajniss Ferenc: A szociális nevelés értéke és anyaga.* Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 586–626.

²⁵ Életrajza: Tóth Pál Péter: Czettler Jenő, a sokoldalú konzervatív agrárközgazdász. In: Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században. Szerk. Sipos Levente. Bp. 2010. 86–102.

²⁶ A keresztény párt Czettler Jenőt jelölte a Ház alelnökévé. Pesti Napló, 1928. január 10. 5.

²⁷ Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Közgazdasági kar tanácsülésének jegyzőkönyve, 1927. febr. 24. 12. ülés. 19.

„a szociális gondoskodás” fejlődése főként attól várható, hogy „ifju gárdák nőnek”, olyanok körében, akik az „iskolák, egyetemek padjait alig hagyták el.”²⁸ 1930 márciusában pedig arról beszélt, hogy az új generáció számára „nem kérdés többé például az általános választójog kérdése”, „a szociálpolitikai gondolatok” pedig „ennek az ifjuságnak már annyira közszájon forgó és annyira közkinccsé vált eleme, mint akár a levegő, amelyet beszív.”²⁹

Ugyanakkor ez az igyekezet megfeleltethető Vass azon célkitűzésének is, hogy ne csak a minisztériumnak, hanem a katolikus politikai életnek is toborozzon szellemi holdudvart, illetve „utánpótlást.” Már 1927-ben említette, hogy a papok aktív politikai szerepvállalására addig van szükség, „amíg intézményesen ki nem nevelődik kellő számban a katolikus világiaknak ama gárdája, amelyre teljes megnyugvással rá lehet bízni a legszentebb értékek védelmét.”³⁰ 1928 októberében pedig a keresztény pártban többek között arról beszélt, hogy „nekünk el kell mennünk a munkások közé, az alsó papság közé, az egyetemisták közé [...] Vigyük el ezt a gondolatot a magyar vidékre és ha arra való fiatalembert találunk, azt hozzák el hozzánk, hogy segíthessünk rajta és támogathassuk.”³¹ Ahogy utóbbi beszédében is utalt rá, a papság szociális tevékenységét is fontosnak tartotta. Ennek jele volt, hogy többször támogatott egyes szemináriumokat „különösen a szociális irányú tanulmányok, szabad előadások és az egyházi szónoklás legjobbjai” jutalmazására.³² A folyóirat életében pedig a katolikus háttérrel Vértesi Frigyes erősítette, aki szemináriumi tanár és ekkor az egyetemi templom hitszónoka volt.³³ Mindemellett a csoport létrehozása mögött egy más megfontolás is húzódnak: az 1920-as és 1930-as évek fordulóján, amely Sipos Péter szerint „a fiatal értelmiség és az egyetemi ifjúság lázongásának időszaka volt”,³⁴ a műhely alkalmas volt

²⁸ Mentőügyi értekezletek munkálatai. A Budapesten 1929. máj. 11-én és 12-én tartott 1929. évi mentőügyi országos értekezlet munkálatai. Bp. 1929. 130.

²⁹ Vass József et al.: Az új magyar generáció problémái. Az Országos Széchenyi Szövetségben előadássorozata 1930 február–március. Bp. 1930. 13–14.

³⁰ Vass József népjóléti miniszter a Nemzeti Újságban válaszol Farkas István parlamenti támadására. Nemzeti Újság, 1927. november 10. 1.

³¹ Nem térünk vissza a liberális érába. Nemzeti Újság, 1928. október 9. 3.

³² Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár 1. a. Püspöki Hivatal iratai, Acta cancellariae 4/1930. Vass 1929. dec. 28-i levele Mikes János püspöknek. Hasonló esetekre lásd: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I.1.a. Egyházkormányzati iratok. 143. nagyd. Nagyszeminárium, Szent Ágoston Egyelet (1867–1948). 2564/1929. gróf Zichy Gyula érsek Vassnak írt 1929. jún. 18-i levelének tisztázata; Uo. 161. nagyd. Pia Fundationes 1920–1929. 620/1940. Vass József 1929. dec. 23-i levele Alaker Görgy SJ kissemináriumi alkormányzónak.

³³ Magyarország tisztí cím- és névtára i. m. 281.

³⁴ Sipos P.: Rajniss Ferenc i. m. 13.

e generáció néhány tagjának kontrollálására, mérséklésére is. Ezt a szándékot látszik igazolni Kovrig tapasztalata is: visszaemlékezésében úgy ítéli meg, hogy a csoport radikalizmusát „időnként ellensúlyozta a főszereplő, Msgr. Vass miniszter bölcsessége, óvatossága, céltudatossága és/vagy konzervatív megfontolásai.”³⁵

Ilyen csoport élén állt tehát Kovrig Béla, amikor Vass szándékainak megfelelően 1929. április 25-én megjelent a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium hivatalos szociálpolitikai lapjának, a Társadalombiztosítási Közlönynek „irodalmi számaként” a műhely tudományos folyóirata.³⁶ A periodikának 1929-ben öt, 1930–1931-ben pedig – immár Társadalompolitika főcímmel – hat rendes száma³⁷ jelent meg. A következőkben ezek tartalmi jellemzőiről lesz szó.

4. A folyóirat tematikája

Kovrig visszaemlékezésében a lapot „szigorúan szakmai” lapként jellemzi, amelyben politikusok nem írtak, még Vass sem.³⁸ Bár ez nem volt igaz – hiszen Vass kétszer, államtitkára, Dréhr Imre pedig háromszor is publikált³⁹ – az írások tematikus megoszlását tekintve valóban elmondható, hogy a szakkérdések voltak előtérben. Nagy többségben voltak – különösen az elsősorban a szerkesztők által írt szociálpolitikai szemle című rovatban – a társadalombiztosítással, annak is különösen egyes részletkérdéseivel foglalkozó írások, kevés volt tehát az egyértelműen világnézeti tartalommal rendelkező publicisztika (2. táblázat). Érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy olyan, később jelentős munkásságot kifejtő szerzők is írtak ilyen témájú cikket a folyóiratba, mint például Weis István vagy Mihelics Vid.⁴⁰ De a szakmai ügyek terén is igen

³⁵ Kovrig B.: Katolikus i. m. 345.

³⁶ Kovrig B.: Katolikus i. m. 338.

³⁷ A rendes számokon kívül mindössze egy különszám jelent meg, Vass József elhunytá alkalmából.

³⁸ Kovrig B.: Katolikus i. m. 338.

³⁹ Vass József: Az olasz társadalompolitikai szemlélet. Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 3–5.; Uő: Az antik és keresztény szegénygondozás rendszere. Társadalompolitika II. (1930) 483–491.; Dréhr Imre: A család védelme a magyar szociálpolitikában. Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 6–9.; Uő: A népjóléti és munkaügyi beruházások. Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 77–150.; Uő: A tőkeáramlás szociális jelentősége. Társadalompolitika II. (1930) 492–495.

⁴⁰ Weis István: A forradalmi szellem fejlődésmenete. Társadalompolitika II. (1930) 253–271.; Mihelics Vid: A munka védelme a háború utáni alkotmányokban. Társadalompolitika III. (1930) 5–33. Életpályájukat lásd: Petrás Éva: Weis István, a „javíthatatlan, semlegesíthetetlen,

sokszínű volt a folyóirat tematikája. Megjelent többek között az eugenika,⁴¹ egyes társadalmi devianciák (például az alkoholizmus) kérdése, olyan modern problémakörök mellett, mint például a dolgozó nők szociális helyzete, vagy „a zaj, mint szociális ártalom.”⁴² A szociálpszichológia megjelenését pedig főként Vértesi Frigyes cikkei jelezték.⁴³

A „szigorúan szakmai” jelleg azonban nem jelentette azt, hogy a folyóirat ne szolgálta volna Vassnak nemcsak egyes konkrét terveit, hanem átfogó koncepcióit is. Maga a felelős szerkesztő például már első cikkében a szociálpolitikai reformok fontossága mellett érvelt, cáfolni igyekezve azokat a vádak, amelyek szerint ilyen reformok alapvető társadalmi-gazdasági rendszerváltást jelentenének, és rontanák a magyar gazdaság versenyképességét.⁴⁴ 1929 tavaszán ez minden bizonnyal félreérthetetlenül részletes, szakszerű válasz kívánt lenni azokra a támadásokra, amelyek Vass minisztert érték különösen 1928 októberi, a Katolikus Nagygyűlésen elmondott szónoklata miatt, amelyben többek között azt fejtegette, hogy a magántulajdonra vonatkozó „etikai kötelezettségeknek” át kell alakulniuk „szociális kötelezettségekké.”⁴⁵

Megjelent ugyanakkor az írások között a mezőgazdasági munkások szociálpolitikájának problémája is – egy olyan kérdés tehát, amely hivatalosan nem is tartozott a Népjelölti és Munkaügyi Minisztérium ügykörébe. Igaz, kinevezése után Vass kiharcolta, hogy informálisan minden szociális ügyben véleményt nyilváníthasson.⁴⁶ Mindez igazolja Kovrig azon állítását, hogy a műhelyt azért is hozta létre „gondosan” kerülve a csoport „formalizálását és nyilvánosságra hozatalát” mert azzal „tetszése szerint áthidalhatta hatáskörének formális

örök ellenség.” In: *Weis István: A mai magyar társadalom.* (Társadalombiztosítási Könyvtár) Bp. 2013. 171–180.; *Frenyó Zoltán: Egy magyar katolikus gondolkodó.* Mihelics Vid életműve. (METEM-könyvek) Bp. 2002.

⁴¹ *Gáspár János: Házassági tanácsadó az eugenika szolgálatában.* Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 160–165.

⁴² *Gortvay György: Az alkoholkérdés társadalmi megvilágításban.* Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 240–281.; *Uő: A zaj, mint szociális ártalom.* Társadalombiztosítási Közlöny (1929) 479–483.; *Uő: A kereső nők szociális viszonyai.* Társadalompolitika II. (1930) 30–45.

⁴³ *Vértesi Frigyes: Az öröm, mint szociális probléma.* Társadalombiztosítási Közlöny (1929) 393–410.; *Uő: A pszichikai és etikai tekintély szociális jelentősége.* Társadalompolitika III. (1930) 483–498.

⁴⁴ *Kovrig Béla: A termelés szociális terhe.* Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 19., 40.

⁴⁵ A XX. Katolikus Nagygyűlés. Nemzeti Ujság, 1928. október 9. Egy kritika például ezt olyan kijelentésként bélyegezte meg, amely „megokolatlan, téves és megalapozatlan, ellenben gyűjtő hatású” (*M. M.*): „A termelés célja az ember.” *Honi Ipar* 21. (1928) 20–21. sz. 30.

⁴⁶ Erről lásd: *Taschek Z.: Vass József népjelölti i. m. 566.*

korlátozásait”.⁴⁷ Ez pedig a folyóirattal kapcsolatban is megállapítható. Ugyanis míg a korábbi, említett esetekben az általa minél szélesebb körben terjeszteni kívánt lapokat hivatalos formában támogatta, a Társadalombiztosítási Közlöny irodalmi számaival kapcsolatban került ez. Bármennyire is a minisztérium hivatalos lapjának része volt a folyóirat, és a minisztérium kiadásában jelent meg, Kovrig már a beköszöntőjében sietett leszögezni, hogy „közlönyünk sem közvetve, sem közvetlenül, a kiadó kormányfőhatóság részéről anyagi támogatásban nem részesül”.⁴⁸ Ezúttal a terjesztést sem bízta a minisztérium a különböző hivatalos szervekre. 1929 végén ugyanis az Athenaeum nyomdával kötött szerződés, amely a nyomda kötelességévé tette például azt is, hogy „saját költségén” gondoskodik az irodalmi számok tartalmának napisajtóban való megjelenéséről, és a vállalat kötelezte magát arra is, hogy „legalább 200 példányt könyváru forgalomba hoz”, illetve a fővárosban és három vidéki városban (Pécsett, Szegeden és Debrecenben) „legalább öt céget, a meghirdetett számoknak kirakatukban legalább egy héten át való kifüggesztésére kötelez”.⁴⁹

E tekintetben az agrárkérdés felvetése különösen is szolgálhatta Vass terveit, hiszen ezekben az években egyre határozottabban beszélt az agrárszegénységről. Többször is szorgalmazta az agrárnépesség kötelező biztosításának bevezetését. Jellemző, hogy egy beszédében kijelentette, hogy ez a kérdés nem tartozik az ő hatáskörébe, de nagy „örömmel és megelégedéssel” fogadta volna, ha rábízzák.⁵⁰ 1929 nyarán pedig a Faluszövetség közgyűlésén arra hívta fel a szervezet figyelmét, foglalkozzon azzal a kérdéssel, hogy „mi lesz a falu szegényeivel”.⁵¹ Dréhr későbbi állítása szerint pedig a miniszter a sajtónak juttatott összegeket is többek között arra szánta, „hogy a társadalombiztosítás gondolatának kedvezőbb közvéleményt készíttessenek elő, hogy ezzel megnyissa a mezőgazdasági munkások szociális biztosításának lehetőségét”.⁵² Nem meglepő, hogy a folyóiratban sokoldalúan jelent meg a problémakör: cikk foglalkozott az agrárnépesség általános helyzetével, nehézségeivel, társadalombiztosításának kérdésével, illetve Szeibert János tollából „falu-szociológia

⁴⁷ Kovrig B.: Katolikus i. m. 337.

⁴⁸ A szerkesztő: Dr. Vass József. Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929). 2.

⁴⁹ MNL OL Z 1508. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Okmánytár. 14. csomó, 1838. sz. 1929. évi B. Szerződés a Népjóléti és Munkügyi Minisztériummal, 1929. dec. 28. 5.

⁵⁰ KN XIII. 184. ülés (1928. június 12.) 423.

⁵¹ A falvak jólététől függ a nemzet és az ország boldogsága. Nemzeti Újság, 1929. június 12. 7.

⁵² BFL VII. 5. c. 3635/1932. Dréhr Imre vallomása. 1131. Ebbe illeszkedett Bajcsy-Zsilinszky Endre Előörs című lapjának támogatása is, amelyet Bartha Ákos tárgyal biográfiájában: *Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet.* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2019. 157–159.

célvetésével” is.⁵³ A probléma tárgyalása nem nélkülözte a kritikát sem: Czettler Jenő például határozottan leszögezte, hogy a Nagyatádi-féle földreform „nem hozta meg a mezőgazdasági munkásosztálynak azt az eredményt, amit neki ígért, sőt amit tőle várt is.”⁵⁴

Hasonlóan hangsúlyos kérdéskört képezett a munkanélküli segély – a kor-szakban használt kifejezéssel élve a munkahiány esetére szóló biztosítás – ügye. Ezt azért is fontos megemlíteni, mert a kérdés rendezése szintén Vass tervei közé tartozott. Készült is tervezet, azonban 1926 tavaszán, minden bizonnyal főként a munkaadók ellenállását látva, Vass lemondott annak keresztülviteléről.⁵⁵ Ez azonban nem jelentette azt, hogy lemondott volna az új biztosítási nem későbbi megvalósításáról.⁵⁶ Kiemelte azonban, hogy ez alapos előkészítést követel, méghozzá a „külföldi rendelkezések, tervezetek és már életbelépett törvények tanulmányozása alapján.”⁵⁷ Később azt hangsúlyozta, hogy nincs „elragadtatva semmiféle, eddig megvalósított munkahiányos biztosítási rendszertől”, amelyek közül konkrétan a brit és az osztrák rendszert említette meg, mint amely „nem oldja meg a kérdést” és „segíti tenyészteni a munkanélkülieket”, és remélte, hogy „talán találni fogunk olyan rendszert, amely jobb, mint a külföldieké”.⁵⁸ Ezzel pedig a kérdés átvezet a folyóirat nemzetközi kapcsolatainak, orientációjának kérdéséig.

5. Nemzetközi kapcsolatok

Az összesen hat, munkaügyi kérdéseket tárgyaló cikk közül ugyanis négy a munkahiány elleni biztosítás problematikájával, megreformálásának kérdésével foglalkozott külföldi szerzők tollából, ráadásul mindegyikük más-más államot képviselt: egy német, egy olasz, egy osztrák és egy csehszlovák szerző

⁵³ Czettler Jenő: A földmives munkások aktuális kérdései. Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 231–239.; Takács Imre: A mezőgazdasági munkavállalók biztosítása. Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 577–585.; Szeibert János: A falu-szociológia célvetése. Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 627–646.

⁵⁴ Czettler J.: A földmives i. m. 232. A mezőgazdasági népesség szociálpolitikájával kapcsolatban lásd pl. Hámori Péter: A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei. Az agrárszegénység képének megváltozása az alföldi agrármozgalmak idején. Századok 137. (2003) 3–42.

⁵⁵ Erről lásd pl.: Bódy Zs.: Az ipari munka i. m. 164–175.

⁵⁶ Taschek Z.: Vass József népjóléti i. m. 580.

⁵⁷ KN III. 36. ülés (1927. ápr. 7.) 41.

⁵⁸ KN XX. 293. ülés (1929. máj. 15.) 337.

írt a problémáról a folyóiratba.⁵⁹ A recenzeált művek – könyvek, tanulmányok – áttekintése (3. táblázat) pedig részben alátámasztja, részben árnyalja Bódy Zsombornak a két világháború közötti magyar szociálpolitikai gondolkodás nemzetközi irányultságával kapcsolatos megállapításait, miszerint ezekben az években „transznacionális kapcsolatok immár inkább Olaszország felé mutattak, míg korábban a német nyelvterület dominanciája mellett angol és francia irányban voltak inkább kapcsolódások. Ekkor megnőtt az olasz hivatkozások száma, s a korporatív, katolikus társadalomkép tanai érkeztek onnan.”⁶⁰ Az olasz irány ugyanis valóban számottevő volt, ugyanakkor a német művek álltak az első helyen, és az olaszokat megelőzve, az angolszász munkák aránya volt a második legmagasabb. Utóbbiak súlya – a szomszédos országokhoz hasonlóan – még jelentősebb volt a rövid írásokat közlő szemle rovatban. De még távoli országok (Japán, Chile) egyes szociálpolitikai, társadalmi kérdései sem kerültek el a szerzők figyelmét, sőt, a Szovjetunió gazdasági, illetve egészségügyi, társadalombiztosítási helyzetéről is megjelentek rövid írások.⁶¹

Mindez nyilvánvalóan tükrözte a szerzők irányultságát, külföldi kapcsolatait, tanulmányait. Kovrig például Berlinben és Párizsban is tanult,⁶² Gortvay György az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban is dolgozott,⁶³ Nádujfalvy József és Szeibert János pedig a közgazdaságtudományi karon nyertek londoni, illetve berlini ösztöndíjat.⁶⁴ Természetesen ez a sokszínűség is megfelelt a miniszter szándékainak is. Vass ugyanis nem pusztán a munkanélküli segély kérdésében kívánta tanulmányozni a külföldi példákat. Az említett

⁵⁹ *Friedrich Zahn*: A munkahiány és a munkahiány esetére szóló biztosítás problémája Németországban. Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 379–392.; *Ernesto Campese*: Közmunkapolitika és munkahiány. Társadalompolitika II. (1930) 1–10.; *Hubert Korkisch*: Egy genti rendszerű munkahiány esetére szóló biztosítás reformja. Társadalompolitika III. (1930) 1–4.; *Eugen M. Kogon*: Az osztrák munkahiány esetére szóló biztosítás reformja. Társadalompolitika III. (1930) 222–228.

⁶⁰ *Bódy Zsombor*: A magyar szociálpolitika nemzetközi beágyazottsága: tudástranszfer és eredményei Magyarországon 1945 előtt. *Aetas* 34. (2019) 4. sz. 18.

⁶¹ Pl.: *Nádujfalvy József*: Az orosz szovjetek szocialista államszövetségének egészségügyi viszonyai. Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 57–58.; *Bikkal Dénes*: A szovjetek öregségi biztosítása. Társadalompolitika II. (1930) 138–139.; *Nádujfalvy József*: A Szovjet legújabb gazdasági politikája. Társadalompolitika II. (1930) 156–165.

⁶² *Petrás Éva*: Egy tudós útja i. m. 109.

⁶³ *Kapronczay Károly*: Egy élet az egészségpolitika és az orvostörténelem szolgálatában. Gortvay György (1892–1966) emlékezete. *Orvosi Hetilap* 133. (1992) 2977.

⁶⁴ Dokumentumok a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem történetéből 1920–1934. Összeáll. Zsidi Vilmos. (A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Levéltárának kiadványai 8.) Bp. 2003. 218–219.

arányok azt is tükrözik, hogy a miniszter intézkedéseiben a szociálpolitikában szerinte már a világháború előtt is élen járó Németországot tartotta elsődleges mintának, de hivatkozott olasz, brit és más európai – például skandináv – kormányzati intézkedésekre is.⁶⁵

A külföldi szerzők és művek hangsúlyos megjelenése azonban valószínűleg túlmutatott azok magyarországi „hasznosításának” szempontján. Ugyanis minden bizonnyal maga a folyóirat is a nemzetközi ismertség elérését ambicionálta, hatni akart az európai szociálpolitikai gondolkodásra. Erre utalhat, hogy az egyes számokat rendszerint a fontosabbnak ítélt írások idegen nyelvű – többnyire német, angol, olasz, kisebb részben francia – összefoglalása zárta.⁶⁶ Ennek hátterében pedig ismét Vass nézetei állhatnak, aki a húszas évek végén többször beszélt az európai – elsősorban gazdasági – együttműködés kiépítésének fontosságáról, és például 1928-ban, a XX. Katolikus Nagygyűlésen elmondott beszédében a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal céljának nevezte, hogy kiépítsen egy, „a különböző termelési irányzatokat a nemzetek között” „egy ütemre” hozó „szociálpolitikai frontot.”⁶⁷ Emellett például már említett, 1929-ben megjelent cikkében is „az emberiség legvilágosabban gondolkodó fejeinek bevonásával” akarta létrehozni a „szociális irodalmat”, amelynek feladata lett volna – és ezzel a két világháború közötti katolikus szociálpolitikai gondolkodás egyik legfontosabb célját nevezte meg – hogy „szellemi világfrontot” képezzen a kommunizmussal szemben.⁶⁸

A legfontosabb eszköznek pedig egy új, XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott, *Rerum novarum* kezdetű szociális enciklikáját⁶⁹ folytató, azt továbbgondoló pápai körlevél kiadását tartotta, amely „közelebb hozza a nagy alapelveket a modern gazdasági élethez”, és eligazítást adna, „minő módon álljunk szembe ezekkel az óriási horderejű szociális kérdésekkel.”⁷⁰ 1928 őszén már említett

⁶⁵ Lásd pl.: Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. I. (1927. júl. 5.) 404., II. 20. ülés (1927. nov. 25.) 27.; KN XII. ülés (1928. máj. 8.) 55. Az öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvasági biztosítás 1928-ban történt kodifikálása előtt is tanulmányozni akarta a legtöbb európai ország vonatkozó rendelkezéseit. Lásd: MNL OL K 60 22. d. 1927-II/5. tétel. 16310/I-S/1927. Vass 1927. feb. 7-i átirata a külügyminiszternek.

⁶⁶ Lásd pl.: Társadalombiztosítási Közlöny I. (1929) 68–76.

⁶⁷ Nemzeti Újság, 1928. október 9. 9.

⁶⁸ Vass József: Hogyan küzdhet a világ a kommunizmus ellen? Újság, 1929. január 27. 1–2.; James Chappel: Catholic Modern. The Challenge of Totalitarianism and the Remaking of the Church. Cambridge–Massachusetts 2018. 63–64.

⁶⁹ Lásd pl.: Zachar Péter Krisztián: Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között. Bp. 2014. 94–98.

⁷⁰ KN XIII. 184. ülés (1928. jún. 12.) 418.

nagygyűlési beszédében, majd 1929 nyarán egy nemzetközi katolikus szervezet Budapesten tartott kongresszusán is nyíltan kérte az új enciklika kiadását.⁷¹ A műhely és a folyóirat ezzel beleilleszkedett az európai – különösen német – katolicizmus tendenciáiba. Ezekben az években ugyanis elsősorban katolikus egyetemek, tudományos intézetek fejtették ki munkát annak érdekében, hogy a világháború utáni új körülményeknek megfelelő, új válaszokat adjanak a szociális kihívásokra.⁷² Ez pedig katolikus lapok hasábjain is folyó vitákkal is járt,⁷³ amelyekhez minden bizonnyal a magyar folyóirat is hozzá kívánt szólni.

6. A folyóirat megszűnése

A Vass által sürgetett válasz meg is érkezett 1931. május 15-én, XI. Piusz pápa Quadragesimo Anno kezdetű enciklikájával.⁷⁴ Ezt azonban a miniszter már nem érte meg, ugyanis 1930. szeptember 8-án elhunyt.⁷⁵ Minden bizonnyal ezért nem érte meg az új körlevelet a műhely folyóirata sem. Vass halála után ugyanis a Társadalompolitika – a miniszterre emlékező különszámot leszámítva – már csak egyszer jelent meg, 1931 februárjában.⁷⁶ Okát Kovrig nem fejt ki, szükséztárgyúán csak annyit ír, hogy a „műhely Vass halála után feloszlott.”⁷⁷ Ebben minden bizonnyal szerepe volt a gazdasági helyzet romlásának, de a Népjelölti és Munkaügyi Minisztériumban 1930 decemberében kipattant, évekig húzóódó „panamabotránynak” is.⁷⁸

Más oka is lehetett ugyanakkor annak, hogy a műhely tagságát, a folyóirat szerzőgárdáját nem lehetett hosszú távon egyben tartani. Az 1930-as évek megváltozott körülményei, új kihívásai – különösen a nemzetiszocializmus – közepette különböző irányba vezetett az egyes szerzők útja. Ennek illusztrálására elegendő három személy későbbi pályáját röviden vázolni. Kovrig katolikus

⁷¹ A XX. Katolikus Nagygyűlés. Nemzeti Ujság, 1928. okt. 9.; Mi katolikusok nagyra értékeljük az emberi életet. Nemzeti Ujság, 1929. aug. 20. 8.

⁷² Jonas Hagedorn: Oswald von Nell-Breuning SJ. Aufbrüche der katholischen Soziallehre in der Weimarer Republik. Paderborn 2018. 372–373.

⁷³ Chapel, J.: Catholic Modern i. m. 26., 55. A rivális nézetekről a magyar szakirodalomban lásd: Zachar P.: Gazdasági válságok i. m. 82–107., 128–142.

⁷⁴ Lásd pl.: Zachar P.: Gazdasági válságok i. m. 142–151.

⁷⁵ Taschek Z.: Az ország szolgálatában i. m. 39.

⁷⁶ A Társadalompolitika új száma. Új Nemzedék, 1931. február 5. 7.

⁷⁷ Kovrig B.: Katolikus i. m. 343.

⁷⁸ A szakirodalomban részletesen máig feldolgozatlan ügyről („Dréhr-per”) röviden lásd: Taschek Z.: Az ország szolgálatában i. m. 6–7., 41.

mozgalmakban folytatott tevékenységével és egyetemi tanárként vált ismertté a későbbiekben, illetve a miniszterelnökségen is szolgált az Imrédy-, majd a második Teleki-kormány éveiben. A második világháború után az államvédelem beszervezte, de végül az Egyesült Államokba emigrált, ott is hunyt el 1962-ben.⁷⁹ Gortvay György viszont a Gestapo foglya volt, és úgy tűnhetett, hogy pályája a világháború után ívelhet fel: részt vett az Iparügyi Minisztérium újjászervezésében, majd a Népjóléti Minisztérium államtitkára és a munkaegészségtan magántanára volt, s az Országos Közegészségügyi Intézet élére került. A kiépülő diktatúrának azonban ő sem felelt meg, nyugdíjazták, később orvostörténészként tevékenykedett 1966-ban bekövetkezett haláláig.⁸⁰ A tanulmányban említett személyek közül valószínűleg Rajniss Ferencé a legismertebb életút: a szociális kérdésektől a szélsőjobboldalig, egészen Szálasi Ferenc kormányáig jutott el; 1945-ben a Népbíróság halálra ítélte, és kivégezték.⁸¹

7. Összegzés

A tanulmány egy olyan rövid életű folyóiratot mutatott be, amellyel kapcsolatban első ránézésre úgy tűnhet, nem véletlenül merült a feledés homályába. Vizsgálva a lap létrehozásának okait, hátterét, szerzőit, valamint egyes tartalmi jellemzőit, már más következtetést vonhatunk le. A mindössze 11 rendes számot megélt folyóirat történetében és lapjain ugyanis a társadalombiztosítási és egyéb szociálpolitikai szakkérdéseken messze túlmutató publikációk is megjelentek. Feltűnnek ugyanis a kor égető társadalmi kérdései, problémái, felvillannak a szociális reformok lehetőségei, nehézségei, az azokkal kapcsolatos politikai konfliktusok a bethleni időszakban. Megismerhetjük azt, hogy egy kritikus periódusban, az 1920-as és 1930-as évek fordulóján egy csoport milyen válaszokat adott a felerősödő társadalmi problémákra. Különösen az Európaszerte ekkor megélénkülő katolikus szociális gondolkodás kezdeti történetéhez szolgáltathat fontos adalékokat a folyóirat vizsgálata. Nem utolsósorban pedig a lap egy nem jelentéktelen epizódját jelenti a szintén feledésbe merült Vass József közéleti pályafutásának.

⁷⁹ Petrás É.: Egy tudós útja i. m. 111–121.

⁸⁰ Kapronczay K.: Egy élet i. m. 2977–2978.

⁸¹ Sipos P.: Rajniss Ferenc i. m. 17–39.

Táblázatok

1. A Társadalompolitika főmunkatársai (1931)

<i>Pozíció</i>	<i>Név</i>	<i>Munkahely (1929)</i>
<i>Felelős szerkesztő</i>	<i>Kovrig Béla</i>	<i>OTI V. Szociálpolitikai és öregségi biztosítási főosztály, főosztályvezető; Ferenc József Tudományegyetem, magántanár</i>
<i>Segédszerkesztő</i>	<i>Mészár Oszkár</i>	<i>OTI V/a. Szociálpolitikai és öregségi biztosítási általános igazgatási osztály, fogalmazó</i>
<i>Főmunkatársak</i>	<i>Gáspár János</i>	<i>Pázmány Péter Tudományegyetem Embertani Intézet és múzeum, adjunktus</i>
	<i>Gortvay György</i>	<i>Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium I. ügyosztály, miniszteri titkár; Egészségügyi Reformiroda, titkár</i>
	<i>Nádujfalvy József</i>	<i>OTI V/a., fogalmazó</i>
	<i>Siftár Zoltán</i>	<i>OTI V/a., segédfogalmazó</i>
	<i>Szeibert János</i>	<i>OTI V/a., segédfogalmazó</i>

Forrás:

Sajtóalmanach 1931. Csonkamagyarország sajtója. Szerk. Wünscher Frigyes. (A Sajtó Könyvtára 11.) Bp. 1931. 151.

Magyarország tiszti cím- és névtára 40. (1929) 242., 245., 251., 274.

2. A folyóirat írásainak tematikus megoszlása

rovat	cikkek		szemle		irodalom		összesen	
témakör	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
társadalombiztosítás	11	25,6%	65	34,4%	17	18,3%	93	28,6%
szociálpolitika	7	16,3%	11	5,8%	9	9,7%	27	8,3%
munkaügy	6	14,0%	36	19,0%	16	17,2%	58	17,8%
szociológia	6	14,0%	12	6,3%	15	16,1%	33	10,2%
agrárkérdés	5	11,6%	4	2,1%	1	1,1%	10	3,1%
családvédelem	2	4,7%	6	3,2%	5	5,4%	13	4,0%
társadalmi devianciák	2	4,7%	6	3,2%	3	3,2%	11	3,4%
eugenika	1	2,3%	4	2,1%	7	7,5%	12	3,7%
modernitás problémái	1	2,3%	16	8,5%	4	4,3%	21	6,5%
lakásügy	2	4,7%	7	3,7%	1	1,1%	10	3,1%
egészségügy			14	7,4%	13	14,0%	27	8,3%
nemzetközi szervezetek			8	4,2%	2	2,2%	10	3,1%
összesen	43	100,0%	189	100,0%	93	100,0%	325	100,0%

3. A szemle rovatban említett külföldi országok,
illetve kiadási hely szerint a külföldi, recenzeált munkák megoszlása

rovat	szemle		irodalom		összesen	
ország/térségek	szám	%	szám	%	szám	%
Németország	20	20,0%	41	61,2%	61	36,5%
Olaszország	17	17,0%	7	10,4%	24	14,4%
Brit Birodalom	17	17,0%	3	4,5%	20	12,0%
Közép-Kelet-Európa*	14	14,0%	1	1,5%	15	9,0%
Észak- és egyéb Nyugat-Európa**	9	9,0%	5	7,5%	14	8,4%
Franciaország	10	10,0%	3	4,5%	13	7,8%
USA	5	5,0%	7	10,4%	12	7,2%
Szovjetunió	5	5,0%			5	3,0%
Dél-Amerika, Ázsia***	3	3,0%			3	1,8%
összesen	100	100,0%	67	100,0%	167	100,0%

* Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia

** Belgium, Hollandia, Norvégia, Svájc, Svédország

*** Chile, Japán

Zoltán Taschek

History and Analysis of the Literary Issues of the Review of Social Insurance

Historical research up to this day have not dealt with the life and work of József Vass, the long-serving Minister for Public Welfare and Labour (1922–1930) and Acting Prime Minister in the government of István Bethlen. As a result, it is no surprise that his department's short-lived (1929–1931) „scientific journal” is also an overlooked topic in the history of Hungary in the interwar period. The paper discusses the history of this journal and its contents, focusing on József Vass' plans and perspectives. First of all, it demonstrates why Minister Vass believed that a new journal devoted to social questions was necessary in the 1920s. Then it examines the informal „social political workshop”, a young group led by Vass and Béla Kovrig (a civil servant in the Ministry then in the National Social Insurance Institute and later prominent Catholic social thinker) that constituted the most important segment of the authors of the Review. The paper assesses the main social characteristics and social network of some of the „social political workshop” members in particular. The journal's publications are then examined, with a focus on quantitative research.

The paper demonstrates the main themes of the Review and examines its reasons in light of some characteristics of József Vass' views and political agenda, as well as the problems of Hungarian society in these years, especially the social conditions of the agrarian population. It also analyses the reasons of the significance of the unemployment benefit as a topic in the periodical, particularly focusing on the international connections and orientations of the journal. It also investigates the presumable international ambitions of the Review and Minister Vass in the context of the European Catholic social views and debates in the 1920s. Finally, it provides context for the Review's closure.

